

UiT

NORGES
ARKTISKE
UNIVERSITET

Institutt for arkeologi, historie, religionsvitenskap og teologi, AHR

“They shipped all in at North Berwick in a boat like a chimney”

Forestillinger om samlinger knyttet til de hekseanklagede i North Berwick-prosessene

—

Berit Veierud Busch

Masteroppgave i HIS-3900 mai 2018

Forord:

Min vei for å fullføre dette prosjektet har vært lang og kronglete. Det har gått hele ni år siden jeg startet opp som historiestudent ved universitetet i Tromsø ved en tilfeldighet. At dette skulle føre fram til en masteroppgave, hadde jeg ingen planer om. Men det vokste på seg. Med full lærerjobb i grunnskolen sier det seg selv at det har gått i rykk og napp. En annen ting er at jeg stort sett har studert alle historieemnene på egenhånd bortsett fra et par samlingsbaserte emner og et nettbasert. Jeg har til tider følt meg ganske ensom som student. Derfor har jeg forsøkt å legge til rette for noen kjappe turer til Tromsø hvor jeg har sittet som ukjent blant mine «medstudenter» og har fulgt noen utvalgte forelesninger. Både studenter og forelesere har nok lurt på hvor jeg kom fra og hvorfor jeg satt i klasserommet. Noen ganger – når det har passet seg slik – har jeg gitt meg til kjenne.

I perioder har jeg vært en ganske disiplinert student, men jeg har en lei tendens til å oppføre meg som en udressert hund på tur. Det er alltid så mange lukter og sidespor som må utforskes. Å gå rett fram passer meg ikke. Jeg finner stadig et eller annet småtteri som jeg må finne ut mer om. Derfor har min metode – nærlesing av kilder – passet meg perfekt. Jeg har fått muligheten til å henge meg opp i små antydninger og har forsøkt å forstå det som kan ligge bak. Mitt behov for å bruke opplevelsen av fysisk tilstedeværelse i min forståelse av historien, har jeg dekket gjennom mange selvkomponerte studieturer i nærområdet rundt Edinburgh. Min forståelse av emnet jeg har valgt å konsentrere meg om har trengt tid for å modnes, derfor er de fem årene selve masterstudiet har tatt akkurat passe lang tid.

En stor takk til Hella som åpnet veien inn i historiestudiene ved universitetet i Tromsø for meg. Hun forstod mammas abstinens etter å ha avsluttet et større studieprosjekt i religionsfag. Hennes forslag om at vi sammen skulle ta et samlingsbasert historieemne, gjorde at jeg endelig fikk satt interessen min for historiefaget i system. At hun og tvillingsøsteren, Mari, samtidig lånte meg seng og bord på studenthybelen sin, gjorde at jeg kombinerte nytte og hygge under tromsøoppholdene mine. Og hadde ikke de to plass, var det enda en av døtrene mine, Signe, som åpnet døra for meg. Min yngste sønn Aslak fortjener også en spesiell takk. At han flyttet til Edinburgh for å studere ved universitetet der samtidig som jeg hadde fattet interesse for hekseprosessen fra 1590, ble et lykketreff. Aslak hjalp meg å spore opp aktuelle slottsruiner og fulgte villig med opp på North Berwick Law. Han holdt ut med besøk i museer og kirker, i kriker og kroker og på mange, lange fotturer i fire år.

I tillegg til de nevnte av mine sju barn, har også Åste, Isak og Halvor heiet meg fram og har hatt full forståelse for at jeg har brukt mye tid til bøker, lesing og skriving. Og hadde ikke Erling som jeg har vært gift med i godt over førti år syntes det hadde vært greit å ha ei kone som stadig skulle lese et eller annet eller forberede seg til en eller annen eksamen, hadde ikke dette gått. Han har lært seg å leve med en evig student.

Jeg skylder Rune Blix Hagen en stor takk for at han sendte meg rett over gangen og inn kontordøra til Liv Helene Willumsen. Dette skulle vise seg å bli starten på en fantastisk reise gjennom mange og lange faglige samtaler. Etter hvert som min interesse for de skotske heksetiltalte i North Berwick-prosessene vokste, har det også blitt spennende ekskursjoner i East Lothian med besøk både i Acheson's Haven og North Berwick når Liv Helene har hatt forskningsopphold i Edinburgh og jeg samtidig har vært på en av mine mange «studieturer» til byen. Liv Helene har vært min utrettelige pådriver og har stadig oppmuntret meg til å gå videre i mine undersøkelser. Tusen takk!

En stor takk til dere alle, og velkommen med i nye studieprosjekter jeg måtte finne meg.

Røros, mai 2018.

Berit Veierud Busch

Innhold

1	Innledning.....	5
2	Problemstilling, teori og metode	13
2.1	Problemstilling.....	13
2.2	Motivisk analyse: Muligheter og begrensinger	13
2.3	Nærlesing som metode.....	14
2.4	Å sanse landskap og steder.....	14
2.5	Kilder og komplementerende litteratur	18
2.6	Det lærde tankegodset – demonologien.....	22
2.7	Kirken i Skottland – syn på djevler og demoner	25
2.8	Kong James demonologi	27
3	Aksjoner på havet	30
4	Samlingen i North Berwick kirk, allehelgensaften 1590	41
5	Samlingen i Acheson’s Haven, “Lammas Eve” 1590	53
6	Demonologisk tankegods og djevelens skikkelser.....	63
6.1	Demonologisk tankegods i utvalgte saker fra North Berwick-prosessene.....	63
6.2	Djvelpakt. Djevelen oppsøker, rekrutterer, lover gjenytelser, merker	65
6.3	Djevelen opptrer i ulike former:.....	70
6.4	Djevelens møteinnkallinger og «heksenes» reiser til samlingene	73
7	Avslutning.....	75
	Kilder:.....	78
	Primær litteratur	79
	Sekundær litteratur	81

1 Innledning

Det var et omstridt giftermål som utløste en intens heksejakt i Edinburgh senhøstes 1590. I løpet av 1591 var rundt 20 personer fra East Lothian dømt for trolldomshandlinger som skulle ha hatt til hensikt å hindre den unge kongen – James VI (1566–1625) – å få sin brud til Skottland. Da de ikke hadde lyktes i dette, hadde de – fortsatt med djevelens hjelp – forsøkt å hindre at kongeparet skulle få barn.

Kong James hadde gått i land i Skottland den 1. mai 1590 etter selv å ha hentet danske prinsesse Anne. Anne ble kronet til skotsk dronning under en spektakulær seremoni i Edinburgh den 18. mai. Et par måneder senere nådde en melding fram til Edinburgh om at fem eller seks danske kvinner hadde blitt dømt for å ha reist storm for å hindre Annes overfart til Skottland høsten 1589.

James var eneste sønn av Mary Queen of Scots,¹ og det var krefter i Skottland som helst så at det ikke var ham som skulle bringe Stuart-slekten videre. En som skulle vise seg å være en ivrig konkurrent var det fire år eldre søskenbarnet Francis Stuart – den 5. lorden av Bothwell.² I april 1591 ble han brakt fram for kongen og hans råd anklaget for forrædersk samarbeid med Agnes Sampson og Richard Graham.³ Disse to var utpekt som ledende personer i heksenes aksjoner mot kongen. Under prosessene mot de påståtte heksene fra East Lothian⁴ kom det ved flere anledninger fram at de handlet på vegne av Lord Botwell. Dersom James ikke hadde

¹ Mary Queen of Scots (1587 – 1542) blir ofte omtalt som Maria Stuart. Hun var eneste overlevende legale barn av James V (1512 – 1542). James V døde 30 år gammel av sykdom og skuffelse etter å ha fått høre at hans franske kone, Mary of Guise, hadde født ham en datter og ikke en sønn. Seks dager gammel ble datteren innsatt som dronning. Mary Queen of Scots vokste opp i morens hjemland, Frankrike, hvor hun fikk katolsk oppdragelse. Hun kom tilbake til Skottland som attenårig enke og giftet seg med sin fetter – Henry Stuart, Lord Darnley. Han ble far til James VI. Da Lord Darnley ble myrdet i februar 1567 og Mary allerede i mai samme år giftet seg med et annet søskenbarn – James Hepburn, den 4. lorden av Bothwell – som var mistenkt for mordet, falt også mistanken på henne. Hun ble tvunget til å abdisere og rømte til England. Hennes da 13 måneder gamle sønn ble i en protestantisk seremoni i Stirling Castle innsatt som kong James VI i Skottland i juli 1567. Han hadde blitt døpt samme sted ved en katolsk seremoni i desember i 1566.

² Francis Stuart hadde blitt Lord av Botwell etter sin onkel på morssiden, den 4. lorden av Botwell – James Hepburn – den antatte morderen til James VI far og sener også for en kort periode hans stefar.

³ Normand og Roberts, *Witchcraft in early modern Scotland*, Exeter, 2000, s. 22.

⁴ East Lothian er området nordøst for Edinburgh. De påståtte heksene kom fra, eller skulle ha møttes, til samlinger i Leith, Prestonpans eller North Berwick. Dette er steder sentralt i East Lothian.

kommet tilbake til Skottland etter sin reise til Danmark, eller hvis James hadde forblitt barnløs, hadde antakelig Botwell vært den nærmeste til å overta den skotske tronen.⁵

I juni 1589 hadde det blitt inngått en avtale om ekteskap mellom Anne, den yngste datteren til Fredrik II i Danmark, og den skotske kongen James VI. Den 20. august hadde Anne – 14 år gammel – blitt viet til James ved en stedfortreder, skotske lord Marischal, på Kronborg slott i København. I slutten av august nådde nyheten om at det var foretatt et proforma giftermål Skottland. Dronningen var ventet i løpet av september.⁶ Den 24 år gamle ektemannen satt hjemme i Skottland og ventet på skipene som skulle ankomme Leith. Den danske orlogsflåten på fjorten skip som skulle bringe Anne til Skottland, fikk problemer. Gideon – skipet med dronningen ombord – sprang lekk under sterk vind og grov sjø. Skipene hadde heist seil første gang 1. september. Flere ganger måtte den kongelige danske flåten gjøre vendereis eller søke nødhavn ved norskekysten på grunn av uvær – den verste stormen var på Mikkelsmess.⁷ Tidlig i oktober seilte de inn Oslofjorden og bestemte seg for å bli værende i Oslo over vinteren så den unge dronningen skulle få hvile. Det ble sendt bud om dette til kongen i Skottland.⁸ Kong James skal ha oppholdt seg på Craigmillar Castle⁹ da han den 10. oktober fikk overbrakt et brev fra Anne med beskjed om at reisen til Skottland var avlyst og at hun ville bli vinteren over i Oslo. James bestemte seg for å hente dronningen sjøl. Han ordnet med stedfortredere som skulle styre Skottland mens han var borte.¹⁰ Blant dem som fikk ansvaret var Lord Bothwell.

Den 22. oktober var kongen klar for avreise og dro ut fra Leith med et følge på 300 personer. De første par dagene hadde de motvind, men så satte flåten kurs mot Norge og nådde kysten den 28. oktober. Det gikk sakte langs norskekysten og de nådde ikke Oslo før den 11. november. I Oslo ble en ny vielse foretatt den 23. november. Etter en måned med festligheter dro de kongelige følgene – både det danske og det skotske – til Danmark og nok en vielse av paret. Denne gangen på Kronborg slott den 21. januar 1520. Da kong James reiste fra Skottland, hadde han antydnet at han ville være tilbake om tjue dager.¹¹ Slik ble det ikke. Etterjulsvinteren og våren ble tilbragt med store festligheter for det unge kongeparet, og

⁵ Normand og Roberts, 2000, s. 40

⁶ Normand og Roberts, 2000, s. 20.

⁷ Mikkelsmess er den 29. september

⁸ Bering Liisberg, *Vesten for Sjø og Østen for Hav*, København, 1909, s. 9-15.

⁹ Craigmillar Castle ligger i landlige omgivelser vest for Edinburgh, ca. en halv times tur på hesteryggen. Slottet ble brukt som rekreasjonssted både av Mary Queen of Scots og av James VI.

¹⁰ Normand og Roberts, 2000, s.20.

¹¹ Normand og Roberts, 2000, s. 34.

spekulasjonene gikk i Skottland hvorvidt kongen kom til å dra tilbake til Skottland eller ikke. Under kongens fravær ble Robert Bowes sendt til Skottland som Englands ambassadør, og han sendte flittig meldinger tilbake til England om hvordan det stod til i Skottland.¹²

Kong James – som var belest og vitebegjærlig – besøkte under sitt opphold i København flere av landets intellektuelle. Vi vet at James oppsøkte Tycho Brahe¹³ på øya Hven¹⁴ i Øresund. Der hadde den kjente astronomen, astrologen og alkymisten – med betydelig økonomisk støtte fra den danske kongen Fredrik II, Annes far – bygget sitt slott «Uraniborg». Tycho Brahe gjorde til å begynne med sine observasjoner under åpen himmel, men bygget snart det underjordiske observatoriet «Stjerneborg». Der gjorde han sine observasjoner av himmellegemene ved hjelp av assistenter – blant annet sin søster Sophie Brahe. Stedet tiltrakk seg mange interesserte gjester, og disse ble alltid tatt godt imot med omvisninger og gjerne påfølgende festligheter. Da James besøkte stedet, skal det ha blitt holdt en bankett hvor konversasjonen ble ført på latin.¹⁵ Kong Fredrik hadde vært opptatt av å gjøre Danmark til et land hvor vitenskap ble høyt prioritert. Da han døde i 1588, opphørte de økonomiske bidragene til Brahe. Den nye danske kongen – Christian IV, Annes yngre bror – og hans riksråd var motstandere av Brahe. Brahe fikk etter hvert forbud mot å gjøre sine vitenskapelige observasjoner. Han forlot Danmark i 1597, reiste til Tyskland og videre til Praha hvor han fant en ny velgjører. Instrumentene hans ble hentet til Praha kort tid før han døde i 1599. Men da kong James VI besøkte observatoriet på Hven ti år tidligere, var stedet flittig besøkt av unge intellektuelle.

Kong James besøkte også teologen Niels Hemmingsen i Roskilde under sitt opphold i Danmark. Niels Hemmingsen (1513–1600) var luthersk teolog. Hemmingsen hadde blitt avsatt fra sin stilling som professor i gresk ved universitetet i København i 1579 av Fredrik II siden han hevdet kalvinistisk nattverdslære.¹⁶ I Skottland hadde det etter reformasjonen i en

¹² Det ser ut til at dronning Elisabeth I har ønsket å holde oppsikt med hva den unge skotske kongen foretok seg. Korrespondansen mellom ambassadøren og dronningens nærmeste rådgiver var svært hyppig og omfattende.

¹³ Tycho Brahe (1546 – 1601) het egentlig Tyge, men latiniserte fornavnet sitt. Tycho Brahe gjorde observasjoner som la grunnlag for den moderne astronomien. (Store Norske Leksikon, lest 10.04.2018)

¹⁴ Øya Hven (dansk; Ven, svensk) ligger i Øresundet midtveis mellom Sjælland og Skåne. Øya var dansk helt til den ved freden i Roskilde i 1658 ble svensk.

¹⁵ John Robert Christiansson, *On Tycho's Island: Tycho Brahe, Science, and Culture in the Sixteenth Century*, Cambridge, 2000, s. 140 – 141.

¹⁶ Tarald Rasmussen i *Store Norske leksikon*, 2009, lest 10.04.2018.

periode vært strid mellom den presbyterianske og den episkopale retningen inne kirken. Til slutt var det den presbyterianske retningen som ble valgt.¹⁷ Dette er et klart kalvinistisk trekk. Kong James og Hemmingsen kan ha hatt felles syn når det gjaldt tolkning av trosspørsmål tilknyttet den kalvinistiske lære. Sentralt i kalvinismen er også predestinasjonslærer, idéen om at Gud har forutbestemt det enkelte mennesket til fortapelse eller frelse. Om James og Hemmingsen delte dette synet er uvisst. Men siden også Luther i utgangspunktet hadde denne forståelsen – men valgte å ikke vektlegge den – kan Hemmingsen med sin lutherske bakgrunn, ha hatt denne oppfatningen når han utformet sitt syn på dem som utøvde trolldom. I 1575 hadde Hemmingsen gitt ut det omfattende demonologiske verket *Admonito de Superstitionibus magicis vitandis*¹⁸ – formaninger om å unngå trolldom – hvor han advarte mot praktiserende hekser.¹⁹ I dette verket gir Hemmingsen en bred definisjon av trolldom og inkluderer signefolk og «kloke koner». I sin forståelse av hekser inkluderte han også dem som tok i bruk bilder eller figurer for å skade eller gagne mennesker. Et viktig poeng hos Hemmingsen var at all magi og overtro kom fra djevelen. Uten innflytelse fra djevelen ville ikke magiske formler eller ritualer ha noen kraft i seg sjøl. Det var – ifølge Hemmingsen – «slett ingen magisk makt eller kraft i oppramsingen av bestemte ord, i tegn, bilder, figurer, voksbarne eller annet».²⁰ Det betyr at djevelen var en nødvendig ingrediens all trolldom. I følge Hemmingsen var trolldom «intet annet end den sande Guds Fornægtelse og Forsværgelse, en uren hedensk og djævelsk falsk Hellighed, Evangeliets Fordrejelse, en Pagt med Djævelen, den kristelige Tros Nægtelse og Afsigelse.»²¹ Derfor ber den som tar i bruk magiske formler eller ramser indirekte om djevelens assistanse.

I North Berwick-prosessene finner vi eksempler på nettopp dette. Den heksetiltalte Agnes Sampson²² fortalte at hun var tilkalt til en syk kvinne som hun forsøkte å helbrede med bønn slik hun hadde lært det av sin far. Da hun og husets døtre var ute i hagen denne månelyse kvelden, kom en svart hund opp av brønnen. De var blitt redde, hadde slått hunden og jaget

I den kalvinistiske nattverdslæren hevder man at siden Kristus etter oppstandelsen befinner seg i himmelen kan han ikke være tilstede ved nattverden. Kristus er bare åndelig tilstede. I den lutherske nattverdslæren er Kristus reelt tilstede i brød og vin.

Hallgeir Elstad og Pål Repstad, 2016, i *Store Norske Leksikon*, lest 10.04.18.

¹⁷ Willumsen, *Dømt til ild og bål*, Tromsø, 2013, s. 66-70.

¹⁸ Normand og Roberts, 2000, s. 90.

¹⁹ Nils Gilje, *Heksen og humanisten. Anne Pedersdatter og Absalon Pederssøn Beyer*, Stanford og Bergen, 2003, s. 202-205.

²⁰ Gilje, 2003, s. 203.

²¹ Willumsen, 2013, s. 254.

²² Agnes Sampson ble ansett for å være den som trakk i trådene når det gjaldt heksens aksjoner mot kong James.

den over hagemuren. Etter å ha hørt denne oppsiktsvekkende historien, ga kong James – som selv var tilstede ved forhøret – straks ordre om at Agnes skulle snakke sant.²³ Kongen må ha forstått det slik at det var djevelen i en hunds skikkelse som kom for å bistå Agnes i forsøket på å helbrede den syke. Agnes ble så presset til å utbrodere historien videre slik at den kunne passe inn i en demonologisk forståelse hvor bønner i seg selv ikke vil kunne helbrede. Dette ville bare være mulig med djevelens hjelp. Det er også slik hendelsen blir sammenfattet i kjennelsen som ble lest opp for Agnes før hun fikk dommen sin. Agnes skulle ha avtalt med de pårørende til kvinnen hun var tilkalt for å helbrede, at de skulle møte henne i hagen mellom fem og seks om ettermiddagen, det samme tidspunktet hvor djevelen ofte oppsøker sine undersåtter. Agnes hadde vært usikker på om bønnene hennes ville virke eller ikke. Derfor hadde hun tilkalt djevelen ved å rope – «Eloa!» slik hun pleide – for å få ham til å komme å snakke med henne. Da hadde han kommet over hagemuren i en svart hunds wadra tilbake dit han kom fra.²⁴ Men hun ville først ha svar på om kvinnen hun var sendt for å lese over, kom til å overleve eller ikke.

Hemmingsen så på djevelen som en tryllekunstner og en mester i illusjoner. Han så det som uforenlige med fysiske lover at hekser kunne fly gjennom lufta på merkelige gjenstander. Derimot kunne djevelen få dem til å *tro* at de hadde gjort dette.²⁵ I det demonologiske verket som kong James VI ga ut etter at han hadde deltatt i forhørene av de påståtte heksene, kommer det fram at også han var skeptisk til tanken om at hekser kunne fly. Han viser til at de vanligvis brukte framkomstmidler som båt og hest til samlinger, men også at de kan ha *trodd* at de fløy dit.

(...) what way say they, or think ye, it is possible that they can come to these unlawful conventions?
(...) though they lie not in confessing of it because they think it to be true (...) One way is natural – which is natural riding, going or sailing, at that hour their master comes and advertises them – and this

²³ Normand og Roberts, 2000, s. 144.

²⁴ Orig. «on the law he lives on», Normand og Roberts, *Witchcraft*, s. 237. Den skotske betydningen av «Law» er en «haug». En mulighet er derfor at Agnes sier som vi ofte gjør til hunder når vi jager dem vekk: «Gå hjem med deg!» Underforstått: Hunden alias djevelen bor i en haug. Dette stemmer bra med den folkelige forståelsen av underverdenen eller helvete. Joice Miller, *Magic and Witchcraft in Scotland*, 2004, s.xii. En annen – og kanskje like sannsynlig tolkningsmuighet – er at Agnes hadde bedt hunden (djevelen) ved den loven han levde etter å vike / forsvinne. Dette kan jamføres med «i Faderens, Sønnens og Den hellige ånds navn ber jeg deg vike tilbake». På samme måte kunne man kommandere djevelen, ikke ut fra Guds lov, men ut fra djevelens lov.

²⁵ Niels Hemmingsen, *En Underuisning aff den hellige Skriff, hvad man dømmme skal om den store oc gruelige Guds Bespottelse, som skeer met Troldom, signelse, Manelse, oc anden saadan Guds hellige Naffns oc Ords Vanbrug : Item 33 Propositiones imod Troldom. Der til 33 Propositiones om Spaadom. Screffuet paa Latine*, København, 1619. (Nasjonalbiblioteket).

way may be easily belived. Another way is somewhat more strange, and yet is it possible to be true; which is by being carried by the force of the Spirit which is their conductor, either above the earth or above the sea swiftly to the place where they are to meet.²⁶

Og – sier James i sin demonologi – siden Habakkuk ble båret gjennom lufta av engler,²⁷ kan djevelen i sin iver etter å etterligne Gud, ha fungert som en slags transportør og ha båret hekser over land og sjø. Men transportetappene kunne ikke ha vært lenger enn at den som ble fraktet klarte å holde pusten.

Om skotske kong James og danske Niels Hemmingsen hadde diskutert forståelsen av trolldom og djevelens medvirkning, er uvisst. Hemmingsen stilte seg skeptisk til tanken om heksesamlinger. Han tvilte på at hekser hadde møttes, danset sammen og utført trolldom. Dette måtte de ha drømt. Det var et utslag av fantasier og djevelens evne til å skape illusjoner. Et drøyt halvår etter at møtet mellom Hemmingsen og kong James fant sted i Roskilde, var James aktivt med i forhør av skotske heksetiltalte hvor nettopp ideen om samlinger fikk hovedfokus. Dette var noe nytt i den skotske forståelsen av hekser.

Jeg har i min oppgave nettopp valgt å konsentrere meg om forestillingen om samlinger slik den ble lansert og utviklet seg etter hvert som North Berwick-prosessene skred fram. Fra å være små hentydninger i november 1590 ble dette fullt utviklede historier som kunne fortelle i detalj om samlinger hvor hekser møttes for å planlegge eller gjennomføre skadetrolldom. Det utkrystalliserer seg fort en forestilling om et knippe samlinger hvor mange aktører fra ulike samfunnslag skulle ha møttes med en eneste hensikt for øye: Å hindre at den unge kongen James VI fikk barn og kunne føre sin grein av Stuart-slekta videre. Det skulle imidlertid vise seg at trolldommen ikke bet på kongen. En av de tiltalte kunne fortelle at Agnes Sampson hadde uttalt at alt de hadde foretatt seg var bortkastet. Ingen trolldom kunne bite på kongen. Alt djevelen hadde gjort mot kongen, var uten effekt. Kongen hadde ingen ting å frykte. Han var under Guds beskyttelse.²⁸ Her kommer den kalvinistiske predestinasjonslæren²⁹ til uttrykk: Gud hadde forutbestemt kongens skjebne. Kongen var av Gud tiltenkt frelse.

North Berwick-prosessene er de første trolldomsprosessene i Skottland hvor de lærde europeiske ideene om trolldom med djevelen som hovedingrediens – demonologiske ideer –

²⁶ *The Second Book of Demonology*, Chapter IV, i Normand og Roberts, 2000, s. 387 – 388.

²⁷ Her refereres det til den gammeltestamentlige profeten Habakukk.

²⁸ Normand og Roberts, 2000, s. 185

²⁹ Predestinasjonslæren er læren om at Gud har forutbestemt frelse eller fortapelse for hvert enkelt menneske.

finnes dokumentert. Gjennom nedtegnede forklaringer og anklager fra perioden november 1590 til desember 1591, bygges et mer og mer detaljert bilde av samlingene ut. Historiene omfatter store samlinger med mange til stede og små «arbeidsmøter» hvor større aksjoner planlegges og forberedes. Det kan være samlinger djevelen har innkalt til, samlinger knyttet til oppdrag djevelen allerede har gitt eller samlinger hvor djevelen blir tilkalt som hjelper for å fullføre en trolldomsaksjon. Felles for disse samlingene var at de skulle ha funnet sted i East Lothian – et område som strekker seg fra Edinburgh og omtrent 50 km østover – altså innenfor et relativt avgrenset område som vil kunne betraktes som de tiltaltes «hjemmeområde». Innenfor dette området har det vært overkommelig å bevege seg til lands eller vanns for de involverte. Som samlingsplasser nevnes ofte steder som ville være naturlige møteplasser for hvem som helst og ikke kun for dem som sammen med djevelen skulle planlegge eller utføre trolldomshandlinger. Selve kjernen i North Berwick-prosessene var den lille kystbyen med samme navn.

Et svært viktig moment i North Berwick-prosessene var at kongen selv kom til å spille en aktiv rolle. Hans egen deltakelse la grunnlaget for det som kom til å bli det felles demonologiske tankegodset i Skottland i en tid framover. Det kongen hørte under forhørene og rettssakene mot de anklagede og fortellingene som samtidig vokste fram, la grunnlaget for det demonologiske verket han ga ut få år etter at prosessene var avsluttet.

Siden de anklagede hadde forbrutt seg mot kongen personlig, ble rettssakene ført på Holyrood, kongens residens i Edinburgh. Kongen og hans råd var til stede, og ved flere anledninger var det kongen selv som stilte spørsmål til de anklagede. Vi må anta at de som var tiltalt for trolldom, ikke alltid var i stand til å komme med lange forklaringer. Ofte hadde de vært utsatt for hard tortur, og de som stilte spørsmålene, visste hvilke svar de ønsket å få og hvordan spørsmålene skulle stilles for å få nettopp disse. De anklagede ble konfrontert med andre anklagedes forklaringer og utla stadig nye personer fra ulike samfunnsklasser som deltakere på samlingene. Mange av de tiltalte skiftet gjennom North-Berwick-prosessene status fra å være vel ansette og mye brukte healere i lokalsamfunnet til å bli stemplet som ondskapsfulle mennesker som sto i ledtog med djevelen. For slike mennesker som hadde utført den verste forbrytelsen av alle, fantes det bare en utvei. De måtte bøte med livet. For å rense sjelen til dem som hadde fornektet sin Gud og sitt dåpsløfte og inngått en tilsvarende pakt med djevelen, ble de «skyldige» kastet på bålet. Heksebålene ble tent på Castle Hill og innbyggerne i Edinburgh møtte opp for å se på dem som ble fraktet veien opp fra Holyrood

gjennom Canongate,³⁰ videre inn i Edinburgh gjennom byporten og opp til Edinburgh Castle, borgen som kneiser på en vulkansk høyde i hjertet av Edinburgh. Her fikk innbyggerne til skrekk og advarsel se hvordan det gikk med dem som samarbeidet med djevelen. De fleste var hardt torturerte og utsatt for sterkt press. Kostnadene i forbindelse med henrettelsen var det de dømte sjøl som skulle bære. Utgiftene til kull og ved til bålet, tau til å binde dem fast til staken som skulle veltes inn i bålet etter at de var kvalt,³¹ samt utgiftene til dem som befordret frakten fra Holyrood til retterstedet og til dem som effektuerte hele skuespillet, skulle belastes den dømtes bo. Det som måtte være igjen av verdier, tilfalt staten.

I min avhandling har jeg brukt utvalgt arkivmateriale slik det er gjengitt i Normand og Roberts bok *Witchcraft in early modern Scotland*. Her gjengis arkivmaterialet fra forhør og anklager i en språkform så nært originalspråket i nedtegnelsen som overhodet mulig.

Nærlesing av dette materialet legges til grunn for mitt arbeid med å gi et helhetlig bilde av hvordan forståelsen av samlinger ble formet i Skottland i perioden fra 1590–1591. Siden jeg utelukkende benytter engelsk og gammelskotsk kildemateriell i avhandlingen, velger jeg å bruke engelsk eller skotskeskrivemåte på en del termer, særlig navn.

I mitt arbeid tar jeg for meg materialet som er knyttet til utvalgte tiltalte som ble ansett som hovedaktørene i det som kan kalles høyforæderi mot kongen utført gjennom trolldom. At det pågikk – og hadde pågått en stund – et omfattende politisk spill for å få den unge kongen som mange anså som uskikket i rollen som Skottlands konge, og helst så avsatt, ligger ikke innenfor min problemstilling. Jeg kommer derfor ikke til å gå nevneverdig inn på dette. Jeg har valgt en ganske annen innfallsvinkel, og mitt forskningsprosjekt vil være konsentrert om forståelsen av hvordan djevelen var knyttet til alle former for trolldom kom fram gjennom North Berwick-prosessene. Som en oppsummering av ideene knyttet til trolldomssamlinger gjennom de nevnte prosessene, vil jeg vise til hvordan James VI benyttet det han hadde hørt

³⁰ Canongate var en egen «burgh» som lå utenfor byporten og tilhørte ikke Edinburgh. Etter at kong David I av Skottland overlevde et fall fra hesten etter å ha blitt stanget av en hjort, etablerte han som en takk til Gud i 1128 augustinerklosteret Holyrood Abbey utenfor Edinburgh. Han lot kanikkene (the canons) – prester som var knyttet til katedralen i Edinburgh og i tillegg fungerte som sogneprester – disponere området mellom klosteret og Edinburgh. Etter hvert vokste en egen landsby fram. «Canongate» ble navnet på veien kanikkene gikk mellom klosteret og kirken. På skotsk brukes «gait» i stedet for «way». På 1400-tallet ble gjestehuset i klosteret tatt i bruk som kongelig residens. Etter reformasjonen ble klosteret ombygd til Palace of Holyroodhouse og er fortsatt kongelig residens i Edinburgh. I 1591 fikk Canongate sin egen «tollbooth». Denne huset rådhus, fengsel og tollkontor. I 1636 ble området kjøpt opp av Edinburgh, men fungerte likevel som en egen liten by med sin egen administrasjon valgt av styresmaktene i Edinburgh. Først i 1856 ble Canongate en del av Edinburgh.

³¹ Skotsk: «garotted»

gjennom forhørene av de hekseanklagede da han noen år senere skrev sitt eget demonologiske verk, *Demonology*. Gjennom hele avhandlingen min vil jeg benytte betegnelsen «hekser» som et kjønnsnøytralt begrep. Siden det i min forskning utelukkende er snakk om det skotske området hvor begrepet «witches» benyttes på dem som har inngått djevelpakt, velger jeg å oversette dette med «hekser» og ikke bruke det norske begrepet «trollfolk». Jeg erstatter likevel «witchcraft» med «trolldom» eller «trolldomskraft» fordi jeg synes dette klinger bedre enn «hekseri» eller «heksekraft».

2 Problemstilling, teori og metode

2.1 Problemstilling

Målet med denne studien er å analysere demonologiske idéer om samlinger av hekser i utvalgt primærkildemateriale fra North Berwick-prosessene 1590–1591 i Skottland. Ved min analyse ønsker jeg å avdekke hvordan forestillinger om samlinger av hekser utviklet seg gjennom disse prosessene.

2.2 Motivisk analyse: Muligheter og begrensinger

Siden min problemstilling er knyttet til idéen om samlinger i North Berwick-prosessene, «skjærer» jeg ut motiver og elementer av et større og langt mer omfattende kildemateriale. Slik får jeg da muligheten til å foreta en detaljert gjennomgang av bestemte motiver og forestillinger gjennom nærlesning av rettsdokumentene fra disse sakene. En slik tilnærming, en nærgående studie via nedslagspunkter i kildematerialet, gir stor detaljeringsgrad innholdsmessig. Et dypdykk i språkets rikholdige formuleringer muliggjør å løfte fram og fortolke visse forestillinger som kommer fram i bekjennelsene. En tekstnær analyse med narratologisk tilnærming må i en analyse av historiske dokumenter alltid settes inn i, og fortolkes i, en relevant kontekst. I denne oppgaven er dette gjort gjennom kontekstualisering av de tekstuelle nærlesningene både på lokalt, regionalt, nasjonalt og internasjonalt nivå. Slik oppstår det i disse analysene et samspill mellom bekjennelsenes egenart og den rammen som eksisterer rundt bekjennelsene, og vi ser hvordan de anklagedes forestillinger er preget av en sammensmelting av nasjonale og transnasjonale trekk. Imidlertid medfører denne

avgrensingen at jeg ikke får analysert alle sidene ved det kildematerialet jeg forholder meg til. Det ville blitt et alt for stort og omfattende arbeid i en oppgave av begrenset omfang.

2.3 Nærlesing som metode

Nærlesning av kilder vil her bli forstått som en spesiell metodologi brukt til å analysere og fortolke kilder. Det gjennomføres en motivisk analyse som konkret omhandler det aspektet ved bekjennelsene som dreier seg om samlinger der antatte hekser deltar. Dette aspektet sees på som en del av et større demonologisk idékompleks som knytter seg til et omfattende demonologisk tankegods. Jeg tar her utgangspunkt i narratologi, læren om teksters fortellende struktur, siden de anklagedes bekjennelser er formulert som fortellinger.³² Narratologi som metodologisk innfallsvinkel er basert på den franske teoretikeren Gérard Genette, særlig hans verker *Narrative Discourse. An Essay in Method* og *Narrative Discourse Revisited*. Den narratologiske teoretisk-metodiske modellen omfatter flere kategorier, blant annet kategorien «Voice», som har å gjøre med ulike «stemmer» som kommer fram i en fortellings diskurs.³³ Det er denne kategorien jeg vil benytte i analysen og som Genette er blitt særlig kjent for. I min studie er det særlig den anklagedes stemme som fokuseres, gjennom den tilståelsen som avlegges. Men også forhørerens stemme kommer fram i et rettsreferat, direkte eller indirekte. Det man oppnår ved nærlesning fra en narratologisk innfallsvinkel, er å belyse samtalen i selve rettslokalet og hvordan de ulike aktørenes stemmer kommer fram under rettssaken.³⁴ I kildematerialet fra trolldomsprosessene vil man finne belagt hva som faktisk ble sagt i rettslokalet gjennom omfangsrrike bekjennelser og beskrivelser fra den anklagede.

2.4 Å sanse landskap og steder

Det har vært viktig for meg – i tillegg til nærlesing av kildene jeg har hatt til rådighet – å oppsøke landskapet og stedene som nevnes i kildene. Jeg ser det slik at stedsbeskrivelser er en viktig del av fortellingene de tiltalte gir. Den nøyaktige beskrivelsen av steder som kommer

³² Willumsen, *Dømt til ild og bål*, Stamsund, 2013, s. 42-47.

³³ Willumsen: A Narratological Approach to Witchcraft Trial: A Scottish Case i *Journal of Early Modern History* 15, 2011, s. 539 – 555.

³⁴ Willumsen i Mary Brekke (red), *Å begripe teksten – om grep og begrep i tekstanalyse*, Kristiansand. S., 2006, s.57-61.

fram i de anklagedes tilståelser eller bekjennelser, gir en egen dimensjon – en nøyaktighet som bare kan gis av den som beskriver et landskap de er godt kjent i og som de har tatt seg fram i ved egen hjelp. Jeg har hatt stort utbytte av å se landskapene gjennom tog- eller bussvinduer eller aller helst til fots. Det har blitt mange og lange vandringer utvalgte steder i East Lothian og rundt Edinburgh. Jeg har oppsøkt slottet i Lithlingow hvor Mary Queen of Scots – mor til James VI – ble født i 1542. Linlithgow Palace ligger i West Lothian ca 25 km fra Edinburgh. Slottet ligger landlig til og fungerte som kongelig residens og rekreasjonssted, særlig for de kvinnelige medlemmene av kongefamilien. James I startet byggingen av det nåværende palasset i 1424 etter at et eldre samme sted hadde brent ned. Byggearbeidet pågikk kontinuerlig så lenge slottet var i bruk. Også James VI's farfar, James V, var født her. Og James VI og hustru Annes datter, Elisabeth, ble født samme sted i 1596. Slottet forfalt raskt da James flyttet med sitt kongelige råd til London i 1603³⁵ etter å ha blitt konge også i England da hans slektning Elisabeth I døde barnløs.³⁶ James kom ikke tilbake til Skottland igjen før i 1617.³⁷ Den nordre delen av slottet, som trolig var dronningens leilighet da Mary ble født, raste sammen allerede i 1607, men ble bygd opp igjen rundt 1620 etter ordre fra James VI. I 1746 ble slottet utsatt for en omfattende brann, og ble aldri siden gjenoppbygd. Nå står Linlithgow Palace som en enorm takløs ruin.³⁸

Jeg har også oppsøkt Craigmillar Castle hvor James VI skal ha oppholdt seg mens han ventet på at den danske flåten skulle bringe prinsesse Anne over Nordsjøen.³⁹ Det var her han skal ha vært da han den 10. oktober 1589 mottok brevet⁴⁰ fra Anne hvor hun skrev at hun ville bli vinteren over i «Oupslo». James bestemte seg raskt for å reise å hente henne, og 22. oktober

³⁵ Det sies at James pakket med seg sine golfkøller og dro. Det kan godt være noe i dette. Golf var allerede på hans tid en populær aktivitet blant de kongelige. Det sies også om hans mor, Mary, at hun tok seg et slag golf umiddelbart etter at hun fikk nyheten om at hennes ektemann – og James far, Lord Darnley – var funnet myrdet.

³⁶ Mary Queen of Scots, James VI's mor, hadde arverett til den engelske tronen, og hadde også gjort krav på denne. Elisabeth I, hennes søskenbarn, var uekte datter av Henry VIII. Mary hadde flyktet til England med håp om støtte da hun ble tvunget til å abdisere i Skottland i 1567. I England ble hun derimot satt i husarrest av Elisabeth. I 1586 ble hun dømt til døden og henrettet med halshogging. *The last Letter of Mary Queen of Scots*, National Library of Scotland, 2017.

³⁷ Hamish Coghill, *Lost Edinburgh*, Edinburgh, 2008, s. 10.

³⁸ At de store slottene som var bygd av stein kunne få omfattende skader ved brann, skyldtes at takkonstruksjonene oftest var av tre og i tillegg impregnert med tjære. Når disse begynte å brenne og raste ned i bygningene som hadde etasjeskiller og interiør i tre og vegger som var dekket av vevde tepper, var det oftest bare steinveggene som ble stående igjen.

³⁹ Normand og Roberts, *Witchcraft in Early Modern Scotland*, Exeter, 2000, s. 245.

⁴⁰ Bering Liisberg, *Vesten for Sjø og østen for Hav*, København, 1909, s. 87.

var han reiseklar. Han hadde antydnet at han kom til å bli borte i tjue dager, men kongeparet kom ikke tilbake til Skottland før i mai våren etter.⁴¹

Jeg har også hatt en annen grunn for å oppsøke Craigmillar Castle; et dueslag bygd inn i yttermuren på slottsanlegget. Det var ved dette dueslaget Agnes Sampson

(...) prepared a bonny small picture of yellow wax which she enchanted and conjured under the name of "Archie" at the east end of the dovecot of Craigmillar in the devil's name, and gave power to the said picture, that as it should melt away before the fire, so should that man whose picture it was consume and pine away, while he were utterly consumed. And so delivered the said picture unto the said Barbara, who said unto her, "Take good tent that nothing be wrought to stay the purpose."⁴²

Et dueslag – a dovecot⁴³ – er et kapittel for seg. Dette ble ansett som et levende spiskammer og samtidig kom det til å inneholde den mest effektive gjødsel man kunne tenke seg til bruk i arealer hvor mat skulle dyrkes. Dueslag ble reist svært mange steder i Skottland. Fra 1400-tallet hadde kirkeordener og slott en lovfestet rettighet til å bygge slike.⁴⁴ Det var vanlig å bygge dueslag med opptil 2000 reirhyller. Duene ble «høstet» før de begynte å legge ut på lange flyturer for å unngå at kjøttet ble for seigt. På Craigmillar Castle er dueslaget bygd som et rundt steintårn i yttermuren på slottsanlegget. Der skulle altså Agnes Sampson ha stått da hun forhekset voksfiguren som forestilte en mann kalt Archie, før hun leverte den videre til Barbara Napier, som hadde bestilt den. Slike voksfigurer var et kjent tryllemiddel. Agnes Sampson ser ut til å ha vært en som laget og benyttet slike. I forbindelse med North Berwick-prosessene kom det opp at Agnes hadde laget et liknende for at kongen skulle smelte bort på samme måte som voksfiguren.⁴⁵ For å få voksfiguren virksom, måtte hun «raise the devil».⁴⁶ Historien om at kongens voksbilde som Agnes skulle ha hatt med seg, hadde blitt sendt rundt på en samling i Achesons's Haven, kom ikke opp før like etter at Agnes var henrettet. Derfor var det hverken stilt spørsmål angående dette i avhørene av henne eller satt fram som et av punktene i anklagen mot henne.

Mary Queen of Scots søkte også hit til Craigmillar Castle kort tid etter at hun hadde født sønnen James VI i borgen på Castle Hill. Hun reiste uten barn. Onde tunger ville ha det til at James kanskje ikke var Lord Darnleys – dronningens ektemanns – sønn. Dronningens

⁴¹ Normand og Roberts, 2000, s. 20 og 34.

⁴² Normand og Roberts, 2000, s. 245.

⁴³ «Dovecot» heter på skotsk «doocot», og blir i dag brukt som betegnelse på posthyller på f.eks. kontorer.

⁴⁴ Craig Statham, *Lost East Lothian*, Edinburgh, 2011, s. 219.

⁴⁵ Normand og Roberts, 2000, s. 159, 172, 175, 255.

⁴⁶ Normand og Roberts, 2000, s. 168.

sekretær – Ricco – hadde blitt myrdet foran øynene på henne med mange knivstikk da hun var seks måneder inne i svangerskapet. Nå ville noen ha det til at dronningens sekretær kanskje var hennes elsker, og barnet som ble født, var et resultat av dette. Andre hadde regnet ut at barnet måtte være unnfanget mens Mary var nyforelsket i Lord Darnley, og at sannsynlighetene for at han var barnets rette far var stor.⁴⁷ I en slik situasjon kan det kanskje være forståelig at Mary reiste til Craigmillar på rekonvalesensopphold.

Linlithgow Palace og Graigmillar Castle er bar to av slottene hvor de kongelige i Skottland pleide å oppholde seg. Det kan se ut at de ofte søkte ut av – «Auld Reekie»⁴⁸ – Edinburgh. Begge de to slottene ligger i kort avstand fra Edinburgh. Byen skal ha hatt en svært dårlig luftkvalitet lenge før slutten av 1500-tallet. Det ble brukt svart steinkull til fyring, og i den kompakte byen med mange skorsteiner lå røyken tjukk og sur. Det var naturlig at de kongelige som hadde muligheter til andre boliger, for det meste oppholdt seg i mer landlige omgivelser hvor lufta var rein.

North Berwick er fortsatt en liten by med raske endringer i vær og vind. Jeg har opplevd å være der en klar høstdag hvor vinden plutselig økte. I løpet av en halvtime var havet utenfor i opprør og slo innover land. Områder som for bare minutter siden var parkeringsplasser eller opplagsplasser for båter, stod under vann. Seilbåter som lå fortøyd ved bøyer utenfor stranda, slet seg, ble kastet inn mot land og endte opp på tørt land. Store bølger pisket mot området der restene av North Berwick kirk ligger. Her har det neppe vært behov for hjelp av djevelen for å reise «Michaelmas storm» som ville gjøre mye skade både på sjø og land, «would do mickle scathe both by sea and land».⁴⁹ I dagens North Berwick er man forberedt og lempet raskt ut sandsekker som barrikader, rydder vekk løse gjenstander og stenger av uteområdene ved Scottish Seabird Center.⁵⁰

Jeg har også besøkt området hvor Acheson's Haven lå og hvor en stor gruppe «hekser» skulle ha møttes på Lammas Eve – den 31. juli – i 1590. Der skulle de ha sendt en voksfigur mellom seg mens de sa «James den sjette». Planen var at denne voksfiguren skulle bearbeides vider av djevelen før den ble smeltet. Dette skulle ha vært gjort etter bestilling fra Lord

⁴⁷ Antonia Fraser, *King James VI og Scotland, I of England*, London, 1994, s. 12–20.

⁴⁸ «Auld Reekie» er et klengenavn som var i bruk om Edinburgh allerede før tidlig nytid. På skotsk heter røyk «reek».

⁴⁹ Normand og Roberts, 2000, s. 139.

⁵⁰ Scottish Seabird Center er et opplevelsessenter og forskningscenter for sjøfugl. Det åpnet i 2000 og ligger like ved North Berwick kirk. I forbindelse med byggingen av sjøfuglsenteret ble det foretatt omfattende arkeologiske utgravninger på området.

Bothwell, kongens nære slektning som gjerne så seg selv som Skottlands konge.⁵¹ Området har gjennomgått store endringer gjennom flere hundre år, men fortsatte å fungere som aktiv havn fram til 1930. Da var det slutt på at store skip fylte havna. All trafikk i havna stoppet opp da en stor lystbåt gikk på grunn og ble liggende å sperre for innløpet. Båten ble aldri fjernet, men ble liggende som et vrak som stedets unger brukte som stupetårn. Achesons's Haven – som skiftet navn til Morrison's Haven ikke lenge etter at «North Berwick-heksene» skulle ha brukt den – var en populær badeplass. Varmt vann ble pumpet ut fra Prestongrange Colliery,⁵² og ga en behagelig badetemperatur på vannet. I 1957 var alle tre pirene som stod igjen i havna så oppråtnet at stedet ble ansett for farlig å ferdes i. Da ble hele havna fylt igjen.⁵³ I dag går en mye brukt turvei gjennom området. Det er satt opp informasjonsplakater som viser det gamle havneområdet.

Mine forskningsmetoder har altså ikke alltid holdt seg til «boka», men for meg har det vært et viktig supplement til å lese kilder også å få en direkte kjennskap til det fysiske landskapet de heksemistenkte i North Berwick-prosessene beveget seg i. Selv om kuturlandskapet har endret seg, er naturen den samme. Det skotske været veksler like fort mellom regn og sol, og de gule blomstene på Whin-buskene lukter like mye av kokos. Det flate, vide landskapet i East Lothian er like flatt, North Berwick Law er like synlig i landskapet og bølgene slår like brått inn fra det åpne havet som de gjorde for over 400 år siden. Og veien fra Hollyrood House, der forhørene av de heksemistenkte foregikk, gjennom Cannongate og opp til Castle Hill i Edinburgh, er like lang.

2.5 Kilder og komplementerende litteratur

For å gjennomføre mitt forskningsprosjekt har jeg benyttet referater fra forhør og kjennelser slik de foreligger hos Lawrence Normand og Gareth Roberts i boka *Witchcraft in Early Modern Scotland*, som kilde. Dette er kjernematerialet for min nærlesing. Hos Normand og Roberts er utvalgt arkivmateriale fra det som har blitt kalt North Berwick trials gjengitt så nært opp til originalene som mulig. Det forekommer noe lettere språklig modernisering, men materialet har beholdt klangen av the Ols Scottish Tongue, datidens språk og uttrykksmåter.

⁵¹ Normand og Roberts, 2000, s. 159.

⁵² Prestongrange Colliery, kullgruveil drift til 1962. Gruva var den først i Skottland med dyp sjakt på 186 meter. Det har vært kullgruvedrift her siden 1100-tallet.

⁵³ Craig Statham, *Lost East Lothian*, Edinburgh 2011, s. 118–120.

Siden kilden inneholder mange gammelskotske og skotske ord og vendinger, har jeg bevisst valgt å gjengi noe av dette for å beholde «dåmen» i fortellingene i min fortløpende analyse. Jeg har også valgt å bruke skotsk skrivemåte på en del stedsnavn og i personnavn. Jeg velger av samme grunn å omtale hovedpersonen i denne hekseprosessen som kong *James* – og ikke Jakob – slik han blir omtalt i dansk og norsk samtid. Jeg velger også å bruke *Mary Queen of Scots* – og ikke Maria Stuart – om kong James' mor. Dette har kjentes naturlig for meg siden jeg har forsøkt å se historien med «skotske briller». Av samme grunn blir den skotsk skrivemåte av for eksempel navn på kirker brukt slik som i North Berwick kirk. Siden kildene – selv om de har et lettere modernisert språk – inneholder mange skotske ord og termer, har min lille skotske lommeordbok vært til uvurderlig hjelp. Den har gitt meg god innsikt i betydningen av skotske ord som er brukt i kildene og fortsatt er i bruk i dag. Jeg tillater meg derfor å føre den opp på litteraturlista. Det samme gjelder den skotske floraen min.

News from Scotland er en pamflett⁵⁴ som kan ha blitt publisert i London allerede i slutten av 1591. Ingen er oppført som forfatter av pamfletten, men mange har utpekt James Carmichael (1543? – 1628), prest i Haddington.⁵⁵ Carmichael kan godt ha sett en sammenheng mellom de lokale heksesakene i East Lothian og forestillingene om heksesamlinger som vokste fram i Edinburgh knyttet til kongen. Carmichael kan også ha hatt kjennskap til mistankene knyttet til Agnes Sampson da hun høsten 1589 hadde blitt innbragt for kirkeretten i Haddington.

News from Scotland hadde som hensikt

declaring the damnable life and death of Doctor Fian, a notable sorcerer, who was burned at Edinburgh in January last, 1591.

Which doctor was register to the devil that sundry times preached at North Berwick kirk to a number of notorious witches.⁵⁶

Pamfletten hevder videre at den inneholder «the true examinations of the said doctor and witches as they uttered them in the presence of the Scottish king». Pamfletten holder ikke hva den lover. Den utbroderer i mange tilfeller de tiltaltes bekjennelser ved å legge til fortellinger om hva som skulle ha skjedd i rettslokalene i forbindelse med sakenes gang. Slik skaper forfatteren forestillinger hos leseren som ikke samsvarer med det de egentlige kildene,

⁵⁴ En pamflett er en liten trykksak, et lite hefte, som var svært populært i samtiden. Gjennom en pamflett kunne man raskt spre nyheter av sensasjonell karakter.

⁵⁵ Orig. "Minister". Normand og Roberts, 2000, s. 292–293.

⁵⁶ *News from Scotland* i Normand og Roberts, 2000, s. 309.

referatene, sier. Jeg tillater meg i det følgende å gjengi et par eksempler som en illustrasjon på dette:

Vi får høre i flere av de tiltaltes forklaring at en av de heksemistenkte, Geillis Duncan hadde spilt munnharpe⁵⁷ mens de danset på den påståtte samlingen ved North Berwick kirk. I *News from Scotland* får vi høre at dansemelodien hun spiller også hadde en tekst, og at de dansende skulle ha sunget: «Commer go ye before, kommer go ye; / If ye will not go before, kommer let me.» Kongen skulle ha blitt så interessert i dette at han hadde bedt Geillis om å ta fram munnharpa og spille denne slått for ham. Det hadde Geillis gjort.⁵⁸

Agnes Sampson hadde fortalt kongen slike ting som han syntes var i overkant mirakuløse. Da hadde kongen sagt at han anså henne for å være en ekstrem løgner. Dette ville ikke Agnes ha på seg, «thereupon taking his Majesty a little aside». Hun kunne så fortelle kongen ordrett hva han og dronningen hans hadde sagt til hverandre «at Upslo in Norway the first night of their marriage». Da hadde kongen undret seg stort og hadde sverget ved den levende Gud at han trodde alle djevler i helvete ikke kunne ha oppdaget det samme. Deretter trodde han på alt hun fortalte.⁵⁹

At *News from Scotland* ikke kan betraktes som en troverdig kilde ser man allerede i innledningen til pamfletten. Historien starter som et eventyr:

Within the town of Tranent in the kingdom of Scotland there dwelleth one David Seton, who, being deputy bailiff in the said town, had a maidservant called Geillis Duncan, who used secretly to be absent and to lie forth of her master's house every other night.⁶⁰

Herved skulle min begrunnelse for å ikke behandle *News from Scotland* som en kilde, men som litteratur, være gitt.

Jeg har – i mangel av danske kilder til rettsaker som ble ført mot danske heksemistenkte i forbindelse med problemer knyttet til Annes reise fra Danmark til Skottland – benyttet en liten dansk historisk fortelling som ble utgitt i København i 1909: *Vesten for SØ og østen for Hav, Trolldom i København og i Edinburgh 1590. Et bidrag til hekseprocessernes historie*, er ført i pennen av Bering Liisberg. Carl Henrik Bering Liisberg (1854–1929) var dansk

⁵⁷ «trump» er betegnelsen på munnharpe. I *News from Scotland* kalles instrumentet «Jew's trump». Dette var ikke uvanlig.

⁵⁸ *News* i Normand og Roberts, 20002, s. 315.

⁵⁹ *News* i Normand og Roberts, 2000, s.316.

⁶⁰ *News from Scotland* i Normand og Roberts, 2000, s. 311.

historisk forfatter og museumsinspektør. Han drev omfattende arkivstudier og skrev en rekke artikler. Han ga også ut populærhistoriske skrifter. Det er helst under denne kategorien Vesten for Sjø og østen for Hav må sorteres. Boka har gitt meg innsyn i det som foregikk i forhold til de danske kvinnene som ble beskyldt for å ha brukt trolldom for å ha skapt problemer for den nygifte danske prinsesse Anne som la ut på en farefull sjøreise over Nordsjøen til sin ektemann, kongen i Skottland. Den egentlige forklaringen på vanskene som oppstod, var at den danske orlogsflåten fikk problemer på grunn av at Gideon – skipet som førte den unge dronningen – sprang lekk. Det var den danske Rigsadmiral Peder Munk som var ansvarlig for den mislykkede sjøreisen og i ettertid fikk et forklaringsproblem. Da var det lett å legge skylden på angivelige danske hekser, som det skulle være mange av i København på denne tiden. Da nyheten om at danske hekser hadde tilstått å ha reist uvær som hindret sjøreisen høsten 1589, nådde Edinburgh, begynte man også der å mistenke et komplott mellom danske og skotske hekser. Det ble grepet fatt i kvinner som allerede var mistenkt for å utføre trolldom. Og hadde man først en som innrømmet å ha møtt en kvinne fra «Coppenhown» «in the midst of the firth»,⁶¹ var det klart for omfattende hekseprosesser.

Bering Liisberg har brukt kildemateriell fra Rigsarkivet – Danske Kancellie, Domme og Domssakter 1459–1660 da han skrev sin bok:

[Der] (---) finnes en Pakke Dokumenter, der paa Omslaget er betegnet som 449. *Fæøes Præst og Indbyggere, som er beskyldt for Signeri og Trolddoms Kunster, derom Landstingsdom*. Et flygtigt Blik paa Indholdet vil imidlertid snart belære en om, at man ikke har nogen Landstingsdom for sig. Ganske vist handles her om Trolddomskunster; men undersøger man Pakken nærmere, vil man ikke faa noget som helst at vide om Fæø Præsts og hans Sognebørns Signen og Maalen, – sligt vilde næppe være værd at rejse sig for – nej, det drejer sig om ganske annerledes vigtige og betydningsfulde Sager. Næmlig om intet mindre end Trolddom og Forgørelse imod kgl. Majestæts Skibsflaade, sat i Værk, her kommer det mærkeligste, av fornemme Borgerkvinder i København. (...) De forefundne Dokumenter or Brudstykker, desværre kun Brudstykker, af Forhørene over de københavnske Kvinder, der i 1590 blev fængslede som mistænkte for at have øvet Trolddom mod Fredrik II's Orlogsflaade. Den nemlig der i 1589 skulde have ført hans Datter, Prinsesse Anna, over til Skotland, hvor hun ventedes med utaalmodig Længsel af hendes Bejler, Kong Jacob VI.⁶²

⁶¹ Normand og Roberts, 2000, s. 136.

⁶² Bering Liisberg, 1909, s. 5–6.

2.6 Det lærde tankegodset – demonologien

Demonologien – den intellektuelle læren om djevelen, hans vesen og hans virkefelt – hadde fått en oppblomstring i renessansen. Man så for seg at demonene inntok menneskenes verden, fanget dem– særlig suspekterte kvinner – lærte dem opp i ondskap og hadde seksuell omgang med dem. Gud var ustoppelig i sin frelsergjerning for dem som trodde på ham, men han lot også djevelen utføre sine onde planer.⁶³ På denne måten ble Gud og djevelen stående mot hverandre i kampen mellom det gode og det onde.

Den intellektuelle idéen om at djevelen hadde sine hjelpere blant menneskene, var ikke ny. Idéen om at menneskene kunne inngå en pakt med djevelen, finnes allerede hos kirkefader Augustin (354–430). Til å begynne med ble ikke djevelen direkte assosiert med magi, men allerede på 800-tallet var forståelse av at magikere inngikk en pakt med djevelen vel etablert.

I 1486 kom *Malleus Maleficarum* – ei handbok i hekseforfølgelse – ut. Boka var ført i pennen av Heinrich Kramer ved universitetet i Köln. Han hadde som medforfatter dominikanermunk og teologiprofessor ved samme universitet, Jacob Sprenger. Denne boka – *Heksehammeren* – oppsummerte alt det som var verdt å vite om heksekriminalitet. Slike heksemanualer fastslo heksenes eksistens, ga en inngående forklaring på hva som kjennetegnet trolldom som forbrytelse og endelig hvordan en slik kriminalitet skulle håndteres.⁶⁴ Kirken kunne benytte skarpsindige strategier for å spore opp heksene, men det ble ansett som den verdslige øvrighetens ansvar å rydde vekk dem som hadde vendt seg fra kirkens sannheter. Men trolldom var en forbrytelse både mot samfunnet og Gud, derfor kom både kirkens og verdslige myndigheter til å bli anklagere og forfølgere av dem som utførte trolldom.⁶⁵

På slutten av 1500-tallet var forståelsen av djevelen som Guds motsats i ett og alt et anerkjent vitenskapelig faktum. Kampen som utspant seg mellom det gode og det onde – representert ved Gud og djevelen – ble viktig ikke bare for kirken, men også for den verdslige delen av samfunnet. Siden djevelen var aktiv i arbeidet med å samle sin hær og derfor drev rekrutteringsarbeid, måtte man være på vakt. Mange demonologiske verker kom ut i Europa fra 1400-tallet til 1600-tallet. I 1580 ga Jean Bodin (1529–1596) ut sitt verk *De la Démonomanie des Sorciers*. Dette var en lærebok i hekseforfølgelse, men Bodin drøftet også

⁶³ Christopher s. Mackay (red), «General Introduction», i Heinricis Institoris, o.p. og Jacobus Sprenger, op., *Malleus Maleficarum*, Cambridge, 2006, s.1-4.

⁶⁴ Rune Blix Hagen, *Dei europeiske trolldomsprosessane*, Oslo, 2007, s. 39–44.

⁶⁵ Joyce Miller, *Magic and Witchcraft in Scotland*, Musselburgh, 2010, s. 80.

selve heksebegrepet. Han la fram vitenskapelige bevis for at hekser fantes og at disse kunne utføre trolldom. Bodin hevdet at djevelen stod bak denne organiserte kriminaliteten som truet stats- og kongemakt. Bodin begrunnet hvorfor det var nødvendig å rettsforfølge hekser og på hvilken måte dette skulle foregå. Hans bok sammen med flere andre bøker kom til å få stor betydning for dommere og jurister over hele Europa. Bodin hadde en forestilling om at mennesker i forbund med djevelen hadde til hensikt å ødelegge ordnede samfunn innenfra.⁶⁶

Kirkefader Augustins predestinasjonslære, hvor han hevdet at Gud hadde gjort sine valg med hensyn til hvem som skulle frelses eller gå fortapt, var et viktig element i den kalvinistiske kirkeretningen i den skotske konfesjonen, som ble vedtatt i 1560. Vi finner dette synet igjen i det demonologiske tankegodset som kom til å prege North Berwick-prosessene.

En pakt med djevelen medførte en fornektelse av Gud. Det vokste fram en forståelse av at alle som utførte en eller annen form for magi, måtte ha inngått en pakt med djevelen. Dette medførte at de som før hadde blitt ansett som «kloke» og hadde helbredende evner, nå ble ansett som hekser.⁶⁷ Denne forståelsen finner vi igjen i North Berwick-prosessene, hvor man gjennom avhør fikk bekreftet mistanken om at Agnes Sampson ikke bare var klok kone, men også heks. Dette skjedde da hun fortalte at hun søkte hjelp hos djevelen da hun ville ha svar på om de helbredende bønnene hun leste over en syk kvinne, ville hjelpe. Hun fortalte at hun tilkalte djevelen, som kom til henne i en svart hunds skikkelse. Dette fikk kongen som var tilstede under avhøret til å reagere umiddelbart på det han oppfattet som uoverensstemmelser i tilståelsen: «These contrarieties being gathered, his Majesty charged straitly to confess the truth, which she did as after followth»⁶⁸

En sentral idé i demonologisk tankegods er at trolldom utføres kollektivt. Som en naturlig følge av dette kom forestillingen om samlinger. Siden trolldom ikke kan utføres uten djevelens hjelp, måtte også djevelen være til stede. Noen ganger er han synlig til stede og gjør mye av seg, andre ganger er han usynlig til stede. Djevelen kan være den som styrer samlingene og følger et fast «festprogram». Dette kan ha ingredienser som dans, etegilder, framstilling av tryllemidler, seksuell omgang med djevelen, bekreftelse av djevelpakten – noen ganger også nye paktinngåelser – formaninger om å være gode tjenere, og programmet

⁶⁶ Rune Blix Hagen, *Hekser. Fra forfølgelse til fortryllelse*, Oslo, 2003, s. 46 og 163 – 167.

⁶⁷ Brian P. Levack, *The Witch-Hunt in Early Modern Europe*, 4th edition, London og New York, 2016, s. 33–35.

⁶⁸ Normand og Roberts, 2000, s. 144.

avsluttes ofte med en spesiell hilsen til djevelen for å vise ham ære. Denne hilsenen består ofte i å kysse djevelen bak. Dette «skammens kyss» finner vi igjen i de heksetiltaltes beskrivelser av samlingen i North Berwick kirk. Ellers stemmer den europeiske demonologiske forståelsen av samlinger generelt – og djevelens rolle spesielt – lite overens med beskrivelsene av de skotske samlingene. De skotske samlingenes inneholder – når vi ser bort fra den nevnte samlingen i North Berwick – ikke preg av blasfemiske ritualer. De er heller ikke orgier, men heller å regne for små «picknics». ⁶⁹ Djevelens rolle i de skotske samlingene er langt mindre dominant enn det vi ellers ser. Når dansen er over, kan han kysse hver og en forlate selskapet med følgende bemerkning: «Goodnight my servants all». ⁷⁰

James sier i sin demonologi at samlingene har to hensikter: Heksene møtes enten for å tilbe sin «Herre», eller for å utføre det de har blitt enige om på en skikkelig måte. ⁷¹ Når vi vet at ingen trolldom virker uten djevelens kraft, kan vi lese mellom linjene at djevelen også ved slike tilfeller bør være til stede. Og er han ikke der i utgangspunktet, kan han tilkalles. For eksempel slik Agnes Sampson gjorde med sitt «Eloa». ⁷² Som en følge av forestillingen om samlinger utviklet forestillingen om ulike transportmidler seg. Det ble behov for en forklaring på hvordan man kunne bevege seg over lange avstander. De skotske heksene hadde som oftest ikke dette behovet. De beveget seg i nærområdet og valgte møteplasser det var lett å finne fram til. De europeiske heksene – og de norske – brukte gjerne samlingsstedene knyttet til etter hvert veletablerte «heksefjell» som Bloksberg, Lyderhorn, Domen eller Blåkulla. Norske hekseanklagede fløy ofte langt. Helle Joensdatter fra Sandsvær ⁷³ forklarte at hun hadde vært på samlinger både ved juletider og St. Hanstider. Hun hadde vært på Blaakolden. ⁷⁴ Her er vi framme ved et annet viktig moment: Tidspunkt for samlingene er ofte knyttet til dager i året som har blitt forstått å ha en egen kraft, for eksempel ved solsnu. Dette stemmer godt med Helles forklaringer. I tradisjonell folketro kom verden i uorden på slike dager. Det gikk fra orden til kaos. Som en følge av dette var også onde krefter på ferde, og hinnen mellom den verden vi ser og den andre verden, som vi ikke ser, var lett å passere. I skotsk folketro knytter

⁶⁹ Robertson, 2008, s. 534.

⁷⁰ Robertson, 2008, s. 397.

⁷¹ James *Demonology, The Second Book of Demonology, chapter IV*, i Normand og Roberts, 2000, s. 387–388.

⁷² Normand og Roberts, 2000, s. 238.

⁷³ Sandsvær er et område (tidligere eget herred) i Kongsberg kommune. Saken mot Helle foregikk i 1652.

⁷⁴ Hagen, *Hekser. Fra forfølgelse til fortryllelse*, Oslo, s. 233.

denne forestillingen seg til alle «quarters days».⁷⁵ Når de heksetiltalte beskriver samlinger, trekkes også elementer fra folketro inn.⁷⁶

Denne hekseflygingen kunne bli forstått ulikt av menigmann og eliten, ofte påvirket av demonologenes syn.⁷⁷ Spørsmålet var om flygingen var kroppslig eller åndelig. En kroppslig flyging krevde omskaping eller hamskifte, og derfor var dette en viktig ingrediens i «hekseflygingen». I Bergen kunne tjenestepiken Elina som i tjuer år hadde tjent hos Anne Pedersdatter fortelle at hun hadde blitt brukt av Anne som hest i tre julenetter. Anne hadde ridd henne til Lyderhorn. Før det bar av sted, hadde Anne ristet tre ganger i bisselet.⁷⁸ I følge James VI kunne heksene når de hadde skiftet ham, gå gjennom lukkede vinduer og dører. Da var de gjerne bier eller fugler.⁷⁹ I Skottland kan hekser gjøre seg om i forbindels med trolldomsaksjoner på havet. Selv tror ikke James på at hekser fysisk kunne fly gjennom luften. Men heksene kunnen bli transportert gjennom lutfa av djevelen; raskt, effektivt og lydløst. Dette hadde James fått fortalt av John Fian i forhørene av ham.

Forestillingen om samlinger har generelt mye demonologisk stoff innebygd. De ble forstått for at djevelen skulle kunne virke gjennom sine tjenere. De ble også viktig for dem som førte saker mot hekseanklagede. Gjennom de anklagedes fortellinger og bekjennelser kom både antall deltakere og navn fram og kunne være et nyttig redskap for videre framdrift i prosessene.

2.7 Kirken i Skottland – syn på djevler og demoner

Mary, Queen of Scots hadde kommet tilbake til Skottland i august 1561 som 18 år gammel enke. Hun hadde hatt det meste av oppveksten hos morfamilien i Frankrike og var oppdratt romersk-katolsk. Et katolsk statsoverhode i et protestantisk land ble ansett som et problem. Til tross for at man i Skottland ikke hadde noe til overs for religionen hennes, hadde hun blitt bedt om å komme tilbake til Skottland da hennes 16 år gamle franske ektemann døde av en ørebetennelse. Håpet var at hun skulle komme til å konvertere til protestantismen. Marys

⁷⁵ Skotske (opprinnelige keltiske) «Quarter days» er Candlemas – 2. februar, Beltane – 1.mai, Lammas day – 1. august og Halloween eller All Hallow Even – 31. oktober/ 1.november.

⁷⁶ Miller, 2010, s. 86–89.

⁷⁷ Julian Goodare, «Flying Witches in Scotland», i Julian Goodare, (red). *Scottish Witches and Witch-Hunters*, New York/Basingstoke, 2013, s. 160–172.

⁷⁸ Gilje, *Heksen og humanisten*, Bergen, 2003, s. 60–61.

⁷⁹ *James Demonology, The Second Book of Demonology, chapter IV*, i Normand og Roberts, 2000, s. 389.

eldre halvbror,⁸⁰ Lord James Stuart, var den som hadde fått i oppdrag å reise til Frankrike for å be henne om å komme tilbake til Skottland. Han hadde blitt instruert av protestantiske ledere før han dro og stilte Mary spørsmålet om hun ville konvertere til protestantismen. Hun hadde avslått og sagt at dersom han ville konvertere til katolisismen, skulle hun sørge for at han ble gjort til kardinal. Mary hadde likevel svart at hun var klar til å komme til Skottland som dronning under forutsetning av at hun fikk tillatelse til å holde sine egne katolske messer.⁸¹ Marys far, James V, hadde vært innstilt på at Skottland skulle forbli romersk-katolsk. Han hadde avslått å følge sin engelske onkel Henrik VIII da han brøt med pavekirken. Da Mary kom til Skottland ble hun tidlig oppsøkt av John Knox, øverste protestantiske minister i St Giles-katedralen i Edinburgh.⁸² John Knox (1514–1572) var kalvinist og er regnet som den skotske protestantiske kirkens far. Mary nektet å godkjenne den skotske konfesjonen som ble vedtatt i 1560. Denne fikk først kongelig godkjenning etter at Mary hadde abdisert i 1567 og James VI var innsatt i hennes sted 13 måneder gammel.

Da jakten på de angivelige North Berwick-heksene pågikk, var den skotske kirken forholdsvis nylig gått fra å være katolsk til å bli protestantisk. Reformasjonen hadde kommet sent til Skottland sammenlignet med andre europeiske land. De to siste årene før North Berwick-prosessene startet, hadde kirken vært styrt etter en presbyteriansk modell. I en slik modell er det et råd av kirkens eldste som styrer kirken i motsetning til en episkopal kirke, som styres av biskoper. I en kort periode, fra 1584–1588, hadde kirken vært episkopal.⁸³ Protestantismen hadde blitt innført i Skottland ved en traktat i 1560 og hadde slitt med å finne sin form. Det gjorde det ikke enklere at dronningen som hadde kommet til landet året etter, praktiserte katolsk kristendom og ikke ønsket å endre på dette. I 1563 – tre år etter den skotske reformasjonen – ble den første hekseforordningen, *The Witchcraft Act*, innført. Katolikker forfulgte også hekser, men i Skottland kom de store hekseprosessene etter at landet hadde blitt protestantisk.⁸⁴

⁸⁰ James V hadde flere uekte barn før han giftet seg med den franske barnløse enken Mary de Guise. Disse fikk ikke status som tronarvinger. Lord James, Marys tolv år eldre halvbror, var nær venn og alliert med John Knox.

⁸¹ Rosalind K. Marshall, *John Knox*, Edinburgh, 2008, s. 160–161.

⁸² Marshall, 2008, s. 35.

⁸³ Liv Helene Willumsen, *Dømt til ild og bål*, Stamsund, 2013, s. 66–67.

⁸⁴ Julian Goodare, *The Scottish witch-hunt in context*, Manchester, 2002, s. 5–7.

2.8 Kong James demonologi

I 1597 ga James VI ut sin egen *Daemonologie*. Han var overbevist om at en sammenslutning av hekser hadde vært involvert i en politisk konspirasjon mot ham. I denne demonologisk vinklede teksten sammenfattet han forestillingene han hadde tilegnet seg gjennom å følge rettssakene mot de tiltalte i North Berwick-prosessene.⁸⁵ Hvorfor han ga ut denne teksten som hverken var særlig original eller grundig, kan det spekuleres i. Det som var spesielt, var at dette var skrevet av en statsleder ut fra det han selv hadde fått høre om troldomsaksjoner som var rettet direkte mot ham som person. I tillegg ga teksten et bilde av hvordan den europeiske hekseforståelsen kom til uttrykk i Skottland (og England) på slutten av 1500-tallet.⁸⁶

Kongen hadde fulgt rettsakene mot de troldomsanklagede i North Berwick-prosessene fra høsten 1590 til sommeren 1591 tett. Han hadde til dels selv vært tilstede ved forhør og hadde også stilt spørsmål direkte til de anklagede. Den 28. november 1590 skrev den engelske ambassadøren Bowes til Burghley, dronningen Elisabeths fremste rådgiver, at den skotske kongen og hans private råd var svært opptatt med å rettsforfølge troldomsanklagede.⁸⁷ James hadde gjennom denne deltakelsen utviklet en forståelse av hvordan djevelen skaffet seg medhjelpere gjennom å inngå en pakt med dem. Og han hadde fått god innsikt i hvordan hekser og djevelen i fellesskap kunne utgjøre en reell trussel – ikke bare for ham selv og dronningen – men for hele det skotske samfunnet. I forordet til leserne av demonologien lar James sin heksefrykt komme klart fram når han begrunner hvorfor han har sett det som en nødvendighet å oppsummere og skrive ned det han har fått av forståelse om fenomenet.

The fearful abounding at this time in this country of these detestable slaves of the devil, the witches or enchanter, has moved me (beloved reader) to dispatch in post this following treatise of mine. (...) only, moved of conscience, to press thereby so far as I can to resolve the doubting hearts of many (...)⁸⁸

«Den forferdelige mengden som nå for tiden finnes av disse vederstyggelige slaver av djevelen i dette landet, heksene eller de som driver med forgjøring, har fått meg – kjære leser – til fortrest mulig å skrive ned denne avhandlingen min». Kongen sier videre at han forstår at mange føler frykt. Han ønsker å rydde opp og vil forklare hvorfor det settes inn «stormangrep» mot Satan og hans tilhengere. Det finnes hekser og troldomskraft, og hekser må straffes.

⁸⁵ Levack, 2016, s. 61.

⁸⁶ Katherine Howe (red.), *The Penguin Book of Witches*, New York, 2014, s. 30–31.

⁸⁷ Normand og Roberts, 2000, s. 22.

⁸⁸ *King James VI Demonology* i Normand og Roberts, 2000, s. 353.

Kong James' *Daemonologie* er bygget opp etter mønster fra tidligere læreverk i «faget». Innholdet er systematisert i tre deler. Den første omhandler magi generelt, den andre trolldom og trolldoms kraft og den tredje omhandler alle slags ånder og skikkelser. Selv oppsummerer han hensikten med avhandlingen slik: Han vil bevise at djevelkunster er et faktum og han vil drøfte hvilke rettsforhold og straffetiltak forbrytelsen medfører. Oppbygd etter dialogmetoden hvor ett og ett emne trekkes fram, en tenkt skeptiker stiller spørsmål og en tenkt demonolog – i dette tilfellet James selv – svarer, behandles problematikken punkt for punkt. Det første punktet er beviset på at den grusomme trolldomskunsten har blitt, og fortsatt blir, benyttet. Spørsmålet som skal besvares blir da om det er sant at det finnes hekser og trolldom slik de lærde tror. I sitt svar henviser James til «skriften». Historien fra Det gamle testamentet om kong Saul som oppsøkte en spåkvinne i En-Dor⁸⁹ viser at mennesker med magiske evner har blitt brukt. Denne spåkvinnen kunne mane fram gjenferd. Og Saul hadde nettopp behov for å rådspørre seg med en avdød person, Samuel. Et bevis på at djevelen kan skape seg om til Lysets Engel, «that the devil is permitted at some times to put himself in the likenes of the saints, it is plain in the scriptures, where it is said that Satan can transform himself into an angle of light», finner James i Det nye testamentet.⁹⁰

I sin demonologi presenterer James djevelens verden som et motstykke til den virkelige verden. Djevelens verden er preget av uorden dersom vi bruker den virkelige verden som målestokk. Dette er en følge av at djevelen er Guds motstykke. Djevelen vil forsøke å «herme» Guds verden ved å gjenta Guds handlinger og ord ved å snu disse opp-ned. Djevelen er «God's ape». Djevelen samler sine til «gudstjeneste» og merker dem slik Gud merker sine ved dåpen.⁹¹ Denne paktinngåelsen mellom djevel og mennesket er det sentrale i all demonologisk forståelse. Uten djevelens hjelp kan ingen utføre trolldom. Den som hadde inngått en pakt med djevelen, ble lovet en motytelse enten i form av penger, mat eller klær. Det var sjelden snakk om store verdier.⁹² I Norh Berwick-sakene ser vi dessuten at djevelen ofte ikke holder det han hadde lovet.

⁸⁹ 1 Sam 28, 7-14: Saul er redd fordi Filisterne hadde erklært ham krig og Gud hadde vendt seg fra ham. Nå vil han ha råd, og ber mennene sine om å finne en spåkvinne som kan mane fram gjenferd slik at han kan rådspørre seg hos Samuel som var død.

⁹⁰ 2 Kor 11,14: Paulus snakker om de falske apostlene: «Det er ikke noe å undre seg over, for selv Satan skaper seg om til en lysende engel».

⁹¹ *King James Demonology: The Second Book of Demonology*, Normand og Roberts, 2000, s. 385.

⁹² Joyce Miller, *Magic and Witchcraft in Scotland*, 2010, s. 83.

Som en følge av at djevelen «hermer» Gud, innkaller djevelen – ifølge James – ofte til samlinger i kirker. Der tilber heksene djevelen, alle blir spurt om hva galt de har gjort og blir formanet om å gjøre så mye vondt som mulig.⁹³ En annen aktivitet som ofte blir nevnt i forbindelse med samlinger i kirker, er at kvinnene får i oppdrag av djevelen å samle finger- og tåledd fra døde kropper slik at leddene kan males til magisk pulver etter at de har blitt tørket. Denne handlingen bagatelliserer James ved å beskrive aktiviteten som «a trifling turn».

Et aktuelt spørsmål som stilles, er hvorfor det er flere kvinnelige hekser enn mannlige. «Skeptikeren» spør: «What can be the cause that there are twenty women given to the craft, where there is one man?» Dette har ifølge James en enkel forklaring: Kvinnekjønnnet er skrøpeligere enn mannekjønnnet, så det er enklere å bli lurt inn i de skamløse snarene djevelen legger ut: «The reason is easy, for as that sex is frailer then man is, so it is easier to be entrapped in these gross snares of the devil»⁹⁴ Han viser videre til Bibelens Eva som lot seg friste av slangen.

James behandler også praksisen med å bruk av leire- eller voksfigurer for å utføre trolldom mot utvalgte personer. Etter at figuren er laget, gis den navnet til den utvalgte. Så tørkes eller smeltes figuren avhengig av materialet den er laget av. På samme måte vil ofret tørke inn eller smeltes bort av «continual sickness». Man kan forhekse og ta livet av kvinner og menn med disse figurene. De er lette å lage, men voksen har ingen magisk kraft i seg selv.⁹⁵

Med bakgrunn i spørsmålet om djevelen kan vise seg for hekser som sitter i fengselet, behandler James temaet om i hvilke skikkelser djevelen kan opptre. Han konkluderer med at djevelen kan være til stede i fengslet.⁹⁶ I hvilken skikkelse avhenger av sinnsstemningen den fengslede er i. Djevelen opptre i den skikkelsen han finner mest hensiktsmessig i den aktuelle situasjonen. For til og med på samlingene som blir holdt, viser djevelen seg for sine tjenere i ulike skikkelser. Djevelen narrer dem slik at de fornemmer han som skremmende, blir grepet av frykt og viser ham større ærbødighet. Andre ganger kan han opptre som den mer listige sorten og framstå mindre skremmende og fremmedartet slik at de ikke trekker seg unna ham. Men er det da mulig å fornemme den fysiske nærheten til djevelen hvis kroppen hans egentlig er laget av luft? Dette innrømmer James å ha hørt lite om gjennom heksenenes tilståelser, men

⁹³ *King James Demonology: The Second Book of Demonology*, Normand og Roberts, 2000, s. 139.

⁹⁴ *King James Demonology: The Second Book of Demonology*, Normand og Roberts, 2000, s. 392.

⁹⁵ *King James Demonology: The Second Book of Demonology*, Normand og Roberts, 2000, s. 392–395.

⁹⁶ Ifølge Bodin kunne djevelen fjerne djevelmerket på hekser som var i fengsel (Hagen, 2003, s. 181). Dette nevnes ikke i James' demonologi.

hans teori er at djevelen kan gjøre seg «palpable» – mulig å berøre – ved at han enten tar i bruk en død kropp eller lurer mennesker slik at de *tror* de føler eller ser ham; akkurat som ved slike fantasier vi kan oppleve dersom vi er svært svake eller syke. På spørsmålet om andre enn dem som er djevelens tjenere vil kunne se ham hvis de er til stede i fengselet når djevelen kommer, har James følgende svar: «Sometimes they will and sometimes they will not, as it pleases God».⁹⁷ Mange av de demonologiske idéene som er nedskrevet i demonologien til James er lett å spore i rettsdokumentene fra North Berwick-prosessene. Den innsikten han har fått gjennom å følge rettssakene så tett har utvilsomt farget hans demonologiske forståelse.

3 Aksjoner på havet

Da James VI's ekteskap med Fredrik II av Danmarks yngste datter Anne ble avtalt i juni 1589, var dette ikke nødvendigvis hverken forventet eller ønsket. James var en boklærd ung mann med intellektuelle interesser. Interesse for unge damer var han ikke kjent for, og han ble portrettert med et feminint ytre.⁹⁸ Dette gjorde at det ble sådd tvil om han var i stand til å føre den skotske Stuart-slekta videre. Kongens eldre fetter – Francis Stuart Hepburn, Lord Bothwell – var klar for å overta tronen dersom James døde barnløs.⁹⁹

I 1585 var det gjort avtale om ekteskap mellom James og Annes et år eldre søster. Men den danske kongen hadde endret planene for sin eldste datter Elisabeth før han døde i 1588. Hun skulle giftes bort til en tysk hertug. En skotsk delegasjon ledet av George Keith, jarlen av Marischal, ble sendt til Danmark for å forhandle fram en ekteskapsavtale på vegne av den unge skotske kongen. James sendte samme jarlen av sted til Danmark igjen som kongens stedfortreder en drøy måned senere for å inngå ekteskap med fjorten år gamle Anne. Den 20. august skjedde den proforma vielsen på Kronborg slott.¹⁰⁰ I Skottland startet forberedelsene til å motta landets nye dronning.

Skip fra den danske orlogsflåten ledet av riksadmiral Peder Munk hadde planer om å seile fra Danmark den 1. september, men dette var avhengig av vær og vind. Den planlagte avreisedagen blåste det motvind, og flåten kom ikke lenger enn til Kronborg slott ved

⁹⁷ *King James Demonology: The Second Book of Demonology*, Normand og Roberts, 2000, s. 397–400.

⁹⁸ Et oljemaleri av den 20 år gamle James VI utført av ukjent kunstner, viser en ung mann med meget feminine trekk. Originalen er i samlingen til National Trust of Scotland i Falkland Palace i Fife.

⁹⁹ Normand og Roberts, *Witchcraft*, 2000, s. 40.

¹⁰⁰ Normand og Roberts, *Witchcraft*, 2000, s. 19–20.

Øresund. Da de neste dag heiste anker, skulle det salutteres for reisen fra Gideon, skipet som fraktet dronningen. Det gikk ikke bedre enn at kanonen eksploderte og skytteren omkom. Igjen var vinden dårlig, og først den tredje dagen kom de i gang med reisen. Dårlig vind gjorde at det tok ytterligere fire dager før de nådde norskekysten. Og nå begynte problemene for alvor. Gang på gang møtte flåten på sterk motvind i Nordsjøen og måtte søke tilbake til norskekysten. Det viste seg også at prinsessens skip var lekk. Omkring den 28. eller 29. september¹⁰¹ skal flåten ha vært kommet halvveis til Skottland, men måtte igjen gjøre vendereis. Den 1. oktober lå flåten på nytt utenfor Kristiansand. Da det var bestemt å seile tilbake igjen til Danmark, skal mannskapet ha fått øye på et skip med skotsk flagg. Dette viste seg å være et sendebud fra kong James som skulle finne ut hvor det kongelige følget hadde blitt av. Etter rådslagning mellom riksadmiral Munk og det skotske sendebudet, ble det besluttet at Anne skulle slippe å utsettes for flere påkjenninger. Det ble bestemt at hun skulle reise videre til Oslo over land og bli der over vinteren. Samtidig satte et dansk sendebud med brev fra den blivende dronningen kurs over havet mot Skottland.¹⁰²

I Skottland hadde to skip under fulle seil kollidert på Firth of Forth halvveis mellom Burntisland og Leith i en ualminnelig stekt storm i begynnelsen av september. Det ene skipet – en ferge – hadde forlist. Om bord på denne fergen var det utstyr som skulle brukes under mottakelsen av den nye dronningen. Da kong James den 14. oktober fikk overbrakt brev fra sin brud og rapport om den mislykkede overfarten til Skottland, bestemte han seg raskt for selv å reise for å hente Anne. Det skulle ikke bli før den 26. april året etter at Anne og James satte ut på en ny stormfull sjøreise mot Skottland. Den 1. mai 1590 kom de i land i Leith.¹⁰³

Den 4. juli skrev Robert Bowes,¹⁰⁴ engelsk ambassadør i Skottland, et brev til den engelske statssekretæren Lord Burghley.¹⁰⁵ I brevet kunne han fortelle at det hadde kommits melding

¹⁰¹ 29. september er Mikkelsmess, og det kom fram i forhørene mot hekseanklagede Agnes Sampson at djevelen hadde varslet henne om stormen som ville inntreffe denne dagen.

¹⁰² Bering Liisberg, *Vesten for Sjø og Østen for Hav*, København, 1909, s. 6–15.

¹⁰³ Normand og Roberts, 2000, s. 21.

¹⁰⁴ Robert Bowes (1535? – 1597), engelsk diplomat, stasjonert som ambassadør i Skottland 1577–1583. I et brev til dronningens førstesekretær, Francis Walsingham, skrev Bowes 18. mai 1583 at kongen ønsket å bli kvitt ham, og derfor ønsket han å bli tilbakekalt fra stillingen sin. Den samme Bowes er engelsk ambassadør i Skottland mens North Berwick-prosessene pågår og holder stadig dronning Elisabeth i England orientert om hva som skjer rundt kong James VI. *The Correspondence of Robert Bowes of Aske sequire, the ambassador of Queen Elisabeth I Court of Scotland i The publications of the Surtees Society*, London, 1842.

¹⁰⁵ Lord Burghley (1520–1598) – som egentlig het William Cecil – var dronning Elisabeth Is nærmeste rådgiver. Han jobbet aktivt for en allianse mellom Skottland og England. Han var med og beordret henrettelsen av Mary Queen of Scots i 1587.

fra Danmark om at fem eller seks hekser hadde blitt tiltalt i København mistenkt for å ha hindret Dronningens reise til Skottland. Det var også spekulert i om heksene på samme måte hadde forsøkt å hindre at Kongen kom hjem igjen etter selv å ha reist for å hente bruden.¹⁰⁶ Den 28. november skrev Bowes i et brev at kong James VI og hans råd forhørte hekser i Edinburgh.¹⁰⁷ Vi må derfor anta at kongen selv var til stede ved de fleste forhørene som ble foretatt etter denne datoen og at han også i mange tilfeller var aktiv som spørsmålsstiller. Gjennom svarene de tiltalte ga, får vi et inntrykk av at den eller de som stilte spørsmålene har hatt god innsikt i demonologiske idéer og derfor visste hva de ønsket å få fram i de heksemistenktes bekjennelser. Etter hvert som de tiltalte ble tatt inn til nye forhør, ble de konfrontert med hverandres uttalelser og beskyldninger. Spørsmålene har klart vært både ledende og bevisst vinklet for å få fullstendige bilder av hva heksene i fellesskap hadde foretatt seg. Etter hvert vokste fullt utbygde historier fram.

Før desember 1590 ble Geillis Duncan og Agnes Sampson forhørt.¹⁰⁸ Spørsmålene som ble stilt dem, hadde helt tydelig til hensikt å få klarhet i om det hadde vært et samarbeid mellom skotske og danske hekser for å forhindre at prinsesse Anne av Danmark skulle komme til Skottland som dronning. Københavnske kvinner hadde allerede sommeren 1590 blitt mistenkt og fengslet for en troldomsaksjon mot orlogsflåten som skulle bringe den nygifte prinsesse Anne til Skottland.¹⁰⁹ Kvinnene skulle ha laget uvær og problemer som hindret den kongelige transporten høsten 1589. I Københavns byting, den 16. juli 1590, hadde en troldomsanklaget kvinne, Maren Mogens, vitnet. Ifølge henne hadde en kvinne ved navn Anna Koldings sagt at Jakob Skriver¹¹⁰ hadde bedt henne om «at hun og hennes Fæller vilde forgøre Kongens Skibe».¹¹¹ Dette utsagnet lot seg ikke etterprøve, for Anna Koldings – «Djævelens Moder» – hadde allerede blitt brent den 15. juni 1589.¹¹² Muligens satt Anna Koldings allerede fengslet da det skotske kongeparet forlot København den 21. april. Anna Koldings hadde blitt forhørt i byretten – som foregikk utendørs – omkring den 20. mai. Der hadde hun ikke bekjent noe om flåten som skulle frakte den skotske kongens hustru. Senere hadde hun blitt forhørt i

¹⁰⁶ Robertson, 2008, s. 15.

¹⁰⁷ Normand og Roberts, 2000, s. 128.

¹⁰⁸ Normand og Roberts, 2000, s. 136–140.

¹⁰⁹ Bering Liisberg, *Vesten for Sø og østen for Hav*, København, 1909, s. 6.

¹¹⁰ Jakob Skriver var gift med Margrete, som hadde hatt troldomsrykte i over tjue år. Maren Mogens utla henne i Københavns byting den 16. juli 1590 for å ha brukt sine troldomskunster og vært med på «at forgøre Kongens Skibe, at de ikke kom første Gang adt Skotland, og at Margrete var lige saa god udi Trolddomskunster som hun selv og de andre». Liisberg, 1909, s. 27–31.

¹¹¹ Liisberg, 1909, s. 28.

¹¹² Liisberg, 1909, s. 30.

Rådhuset. Det var der pinebenken stod. Etter at det hadde blitt mørkt om kvelden den 26. mai, hadde byfogden og tre sogneprester blitt observert på vei til Anna Koldings. Det kom seinere fram at prestene hadde i oppdrag å trøste henne med noen gudsord, noe som igjen skulle tilsi at hun hadde fått sin dødsdom for trolldom.¹¹³ Samme kveld ville fire kvinner snakke med henne. Den ene av disse var selv tiltalt for trolldom og fikk ikke slippe inn. Til de tre andre kvinnene samt byfogden, slottsfogden, slottsskriveren og tolleren, sa Anna Koldings at kongens flåte hadde blitt hindret i å komme til Skottland på grunn av trolldom. Hun utla flere kvinner som medskyldige.¹¹⁴

I forbindelse med forhøret av Geillis Duncan i Edinburgh tidlig i desember 1590,¹¹⁵ ble det ikke anført hvem som var til stede og stilte spørsmål. Men vi kan – med bakgrunn i brevet Bowes hadde sendt 28. november – anta som ganske sikker at kongen, eller noen fra hans råd, var til stede. Geillis tilstod at de – altså hadde hun ikke vært alene – hadde møtt en kvinne fra København midt ute i fjorden.¹¹⁶ Etter at de hadde fått navnet til kvinnen, hadde de snakket sammen. Geillis hadde gjengitt samme beskrivelsen av kvinnen som Bessie Thomson hadde gjort. I tillegg sa hun at det var en irsk¹¹⁷ skredder og kona hans som hadde snakket mest. De hadde forstått godt hva som ble sagt. Og kvinnen hadde forstått dem. Dette er det aller første vi hører om et møte mellom skotske og danske «hekseskollegaer». Siden dette er et moment som tas opp både i forhørene av Geillis og seinere Agnes, må vi anta at dette har vært svært viktig å få belyst. Geillis hadde gitt sitt ord på at hun ikke visste hva som var hensikten med dette møtet, bare at det var djevelen som hadde kommandert henne. Dette er første gang den demonologiske ideen om et forbund med djevelen er en realitet i skotske trolldomssaker. Geillis fortalte videre at da djevelen tok dem med til skipet, hadde han lovet at de skulle være usynlige. Ingen av dem skulle bli sett, og de skulle få nok betalt. Men han skuffet dem med hensyn til betalingen. Her må det ha vært et viktig poeng for spørsmålsstiller ikke bare å få fram at djevelen «kjøpte» heksene ved å love dem betaling for ugjerningene de skulle gjøre, men enda viktigere å få fram at han ikke holdt ord.

¹¹³ Liisberg, 1909, s. 44–46.

¹¹⁴ Liisberg, 1909, s. 49–50.

¹¹⁵ Normand og Roberts, 2000, s. 136

¹¹⁶ Her må vi anta at Geillis mente Firth of Forth. Hun hadde nok en forståelse av at halvveis ute i fjorden var det samme som halvveis til København.

¹¹⁷ Her kommenterer Robertsen at «Erse» ikke nødvendigvis må bety «irsk», men like gjerne en fra Høylandet eller simpelthen noen som snakker gællisk; noe som han anser å kan passe bra med 1500-tallets Skottland. Robertson, 2008, s. 10.

Agnes Sampson kunne altså samme dag tilstå at også hun hadde vært på et skip sammen med en ukjent kvinne.¹¹⁸ Hun og de andre hadde seilt ut fra North Berwick «in a boat like a chimney».¹¹⁹ Noen kvinner hadde rodd med årer. Hun selv hadde skålt med Ritchie Graham i hvit vin som djevelen hadde hentet i bunnen av skipet de hadde kommet til – underforstått; djevelen hadde tatt seg inn i lasterommet på det store skipet. Han hadde servert dem av handa si. At det var vin i lasta, gir en forsterket følelsen av at dette var et fremmed og noe finere skip. Agnes sa at dette hadde foregått for to år siden. Her har spørsmålsstiller helt klart gjort et forsøk på å få tidfestet møtet med den fremmede kvinnen.

Det videre forhøret av Agnes tidfestes til «Saturday before noon».¹²⁰ Da har det på nytt blitt stilt spørsmål om aktiviteter på sjøen. Agnes fortalte at hun «was out of Scotland oft enough on the sea».¹²¹ Hun kunne altså bekrefte at hun var ute på sjøen rett som det var. En gang hadde de vært i en båt som fór så fort at det ikke stod på. Hun hadde også vært i en båt som fløy som en svane og hun hadde vært med på reiser hvor de fór av sted uten stans. Agnes hadde vært ved fremmede kyster på reisene sine utenfor Skottland. At så mange urealistiske elementer bringes inn, gir en bekreftelse på at det er noe unaturlig ved mange av reisene som ble gjort på havet. Agnes beskrivelser av reisemåter på sjøen kan sammenlignes med flyturer gjennom luften til trolldomssamlinger.

I forhørene kom det også fram at ordren om å møtes alltid ble gitt mellom klokka fem og seks om ettermiddagen dagen i forveien. Sammenligner vi dette med opplysninger andre tiltalte har gitt i forbindelse med møter med djevelen – enkeltvis eller sammen med flere – ser det ut til at det er et mønster. Det er alltid djevelen som bestemmer når og hvor han skal møte sine undersåtter, og «møteinnkallingen» blir alltid gitt på nevnte tidspunkt.

I forhøret denne formiddagen kom Agnes med en viktig opplysning: Djevelen hadde fortalt henne om den store stormen som ville komme ved mikkelsmesse-tid.¹²² Dette ville bli en storm som kom til å gjøre store skader både på sjø og land. Av svarene som ble gitt av Agnes, kan vi trekke den slutningen at det var viktig ved hjelp av spørsmålene som ble stilt å få fram

¹¹⁸ Normand og Roberts, 2000, s. 138.

¹¹⁹ Det har ikke vært mulig å finne ut hva som egentlig menes med denne beskrivelsen av farkosten. Jeg har valgt å tolke den – ikke som en båt som var så høy som en skorstein – men som en båt som var svart som en skorstein.

¹²⁰ Udatert referat, se Normand og Roberts, 2000, s.138–139.

¹²¹ Orig. Normand og Roberts, 2000, s. 139.

¹²² Mikkelsmesse er 29. september. Dagen er minnedag for erkeengelen Mikael, han som veier sjelene på skålvekta si på dommedag.

hvilken kommunikasjon som hadde foregått mellom henne og djevelen. Gjennom dette kunne man danne seg et visst bilde av hvor sterk posisjon Agnes hadde i forholdet til djevelen og blant de andre heksemistenkte. Siden hun fikk viktig informasjon direkte fra djevelen, måtte hun kunne anses å ha en lederposisjon blant heksene. Spørsmålene som ble stilt, ga også svar som var nyttige for å få økt forståelse av hvilke trusler kongen hadde vært – og kanskje fortsatt var – utsatt for. Agnes kunne fortelle at djevelen hadde sagt til henne at ministrene ville ødelegge kongen og hele Skottland, men dersom kongen ville ta djevelens parti, ville han – underforstått djevelen – knekke dem. Djevelen hadde også sagt at det ville bli vanskelig for kongen å komme hjem, og dronningen skulle aldri komme med mindre kongen hentet henne sjøl. Agnes hadde spurt djevelen om kongen skulle få døtre eller sønner. Da hadde djevelen svar at kongen skulle få sønner først og deretter døtre. Her ser vi et eksempel på at djevelen ble brukt for å få tak i kunnskap som var betydningsfull, men skjult. I svarene Agnes ga, kom det dessuten klart fram at djevelen hadde en plan for kongen. Agnes må også ha fått spørsmål angående et brev. Hun svarte at dette hadde hun levert til Geillis Duncan. Det omtalte brevet skal etter hvert vise seg å bli et viktig bevis på at de skotske heksene hadde laget uvær for å hindre at den nygifte Anne kom til Skottland høsten 1589 – og underforstått – at det skulle bli James VI som førte Stuartslekta videre.

Da Agnes Sampson på nytt ble avhørt den 4.– 5. desember 1590, og «her confession to the king's Majesty» ble gitt, må vi anta et det på samme måte som i det første avhøret var kongen som stilte spørsmålene.¹²³ I et brev Robert Bowes skrev til Lord Burghley den 7. desember, kom det fram at kongen «by his owne special travell»¹²⁴ hadde fått Agnes til å tilstå. Hva kongens spesielle måte bestod i, ble ikke utdypet, men at det er snakk om omfattende tortur er det ikke tvil om. Likevel nektet hun å ha kjennskap til båten som hadde forlist mellom Burntisland og Leith, men hun hadde hørt at noen planla det.¹²⁵ Agnes nektet også for at hun kjente Geillis Duncan. Hun hadde aldri vært sammen med henne.

Om ettermiddagen den andre dagen av forhøret, gjentok hun at hun «oft enough» – rett som det var – hadde vært utenfor Skottland. Hvilken forståelse Agnes hadde av «utenfor Skottland», er ikke godt å si. Kanskje for å beskrive hvor langt bort hun hadde reist, kunne hun fortelle at en gang hadde de reist i full fart og uten stopp i førtiåtte timer – eller mer – i

¹²³ I dette referatet er det anført at det er «Her confession to the king's Majesty». Normand og Roberts, *Witchcraft*, Exeter, 20002, s. 145 – 149.

¹²⁴ Orig. Normand og Roberts, *Witchcraft*, Exeter, 2000, s. 141.

¹²⁵ Her siktes det til forliset hvor Annes hoffdame druknet. Se note 32

dørslagene¹²⁶ sine. Her har Agnes gått fra å fortelle om vanlige reiser med båt på sjøen til å beskrive unaturlig og usannsynlige framkomstmidler. Her seiler kvinnene i gjennomhullede kjøkkenredskaper som på magisk vis holder seg flytende. Her har flere elementer som er kjent fra demonologi fått plass, og fortellingen har fjernet seg fra det som kunne være gjengivelser av reelle handling til å bli en fortelling nærmest beslektet med et eventyr. Her er det tydelig at spørsmålsstiller har styrt svarene han får gjennom spørsmålene som er stilt. At det kan ha vært kongen som har stilt ledende spørsmål her, er meget sannsynlig.

Agnes må ha fått nye spørsmål som kunne forsterke tilståelsen om et samarbeid med hekser som ikke var skotske. For Agnes svarte at når de hadde vært ute på sjøen eller ved fremmede kyster, hadde de noen ganger vært borte lengere enn førtiåtte timer, og noen ganger kortere. Også skipet de hadde vært om bord i da de reiste ut i fra North Berwick i har på nytt vært aktuelt for spørsmålsstiller. Nå tilstod Agnes at skipet het «Grace of God»¹²⁷ og var skipet som hadde forlist ved North Berwick. De hadde reist ut fra North Berwick i en båt så svart som en skorstein.¹²⁸ De hadde vært omtrent tjue personer. Noen av kvinnene hadde rodd med årer. Djevelen hadde ledet dem i skikkelse av en høydott. De fleste hadde gått om bord i skipet, men noen hadde blitt igjen i båten. Djevelen hadde servert dem vin og andre godsaker som han tok fra lasterommet på skipet, og han hadde sendt noe over til dem som satt igjen i båten. Hun hadde ikke sett noen av mannskapet, og mannskapet hadde heller ikke sett dem. Her kan vi lese mellom linjene at djevelen må ha gjort mannskapet på skipet og «gjestene» usynlige for hverandre. Dette må kunne forstås som en form for hamskifte. Da Agnes og de andre hadde gått tilbake i båten, hadde djevelen blitt igjen under skipet. Like etter at de hadde nådd land, hadde det blåst opp til storm og skipet de hadde vært om bord i, forliste. Da de var om bord i skipet, hadde hun betalt Grey Meal¹²⁹ tjue shilling for at han hadde vært med denne gangen.

¹²⁶ Et dørslag er en djup, sylinderformet øse med flat bunn. Det har mange hull i bunnen slik at vann kan renne ut – og hvis det blir duppet i vann– renn inn.

¹²⁷ I et brev sendt 8. oktober fra William Ashbey til den engelske statssekretæren, Burghley, beskrev han et forlis av en ferje som skulle ha krevd 40 menneskeliv. Blant de omkomne var Madame Kennedy, som tidligere hadde vært hoffdame hos majestetens mor, og som nå hadde fått ansvaret for å gjøre i stand til mottakelsen for den nye dronningen. Mottakelsen skulle finne sted i Leith. Om bord i ferja fra Burntisland til Leith var det veggtepper og tallerkener som skulle benyttes til festlighetene. Ferja hadde forlist midtveis i Firth of Forth som følge av en kollisjon mellom to skip for fulle seil under den forferdeligste stormen man hadde sett. Normand og Roberts, 2000, s. 317.

¹²⁸ «in a boat like a chimney», se footnote **sett inn nummer.

¹²⁹ «Grey Meal» hadde blitt rekruttert av Agnes til å samarbeide med djevelen. Hans egentlige navn var John Gordon. «Grey meal» var oppsopt fra golvet i møller der korn ble malt til mjøl. Dette ble brukt til grisemat. Se Normand og Roberts, 2000, s. 136. I Skottland brukes fortsatt ordet «meal» for mjøl.

I dette forhøret bekreftet Agnes at det var djevelen som hadde kommandert henne da hun dro til skipet der det var en fremmed kvinne om bord. Agnes beskrev den fremmede på samme måten som Grey Meal hadde gjort i sin forklaring. Gjennom dette forhøret med Agnes Sampson fikk kongen bekreftet at det hadde vært samarbeid mellom danske og skotske hekser for å forhindre dronningens reise fra Danmark til Skottland om høsten året før. Han hadde også fått bekreftet at skotske hekser i samarbeid med djevelen hadde stått bak forliset av fergen mellom Burntisland og Leith samme høst. Dermed hadde forberedelsen til det som skulle bli en storslått mottakelse for dronningen også blitt skadelidende på grunn av kvinner og menn i tett samarbeid med djevelen. For om bord på fergen hadde mye av utstyret som skulle brukes til mottakelsen gått tapt. Dessuten hadde hun som var utpekt som Annes hoffdame druknet.¹³⁰ Det kan virke som om Agnes blandet sammen flere hendelser i forklaringen hun ga. Møtet mellom skotske hekser og en ukjent kvinne med et språk hun ikke forstod, knyttes sammen med skipet – Grace of God – som forliste utenfor North Berwick. Dette forsterker antakelsen om at spørsmålene som ble stilt, styrte alt de tiltalte bekjente og at momenter som var spesielt viktige å få utdypet gjentatte ganger ble tatt opp i forhørene. At det også var sterkt torturerte mennesker som ble tvunget til å avgi forklaringer og tilståelser om noe de egentlig ikke kjente til, kommer klart fram gjennom måten de svarer på.

Da Geillis Duncan ble forhørt den 5. desember, dreide forhøret seg i hovedsak om et brev Agnes Sampson skulle ha levert til henne. Hun ble først konfrontert med påstander som Bessie Thomson hadde kommet med angående henne.¹³¹ Og Geillis bekreftet at de hadde vært sammen da de reiste til et skip hvor de skulle treffe en ukjent kvinne. Hun og Bessie og Robert Grierson hadde blitt kommandert til å vente i båtene til de andre kom tilbake fra skipet. Agnes hadde sendt henne vin gjennom vinduet, men lot henne ikke komme inn. Etter å ha fått direkte spørsmål om det nevnte brevet, tilstod Geillis at John Fian, som fungerte som en «skriver» eller sekretær for dem, hadde skrevet et brev som Agnes Sampson ba henne om å levere i Leith mot et passord. Agnes hadde bydd henne vin – noe hun hadde takket nei til. I

¹³⁰ Madame Kennedy – eller Janet som hun egentlig het – hadde druknet ved forliset av fergen mellom Burntisland og Leith. Hun hadde vært hoffdame for Mary Queen of Scots mens hun satt fengslet i England. Andrew Melville of Garvock, som Janet senere giftet seg med, hadde vært Marys hoffsjef. Mary hadde gitt Janet og Andrew i oppdrag å ta vare på det som var igjen av smykkene hennes samt sølvtallerkenene hun etterlot seg, noen familieportretter og en bit av en enhjørningstann. Dette skulle de bringe til sønnen, James VI i Skottland, etter at hun var henrettet. Man trodde at tanna til enhjørningen hadde medisinsk effekt. Den kunne forhindre forgiftning.

¹³¹ Normand og Roberts, 2000, s. 151.

stedet hadde hun fått øl. Geillis hadde gjort som hun var bedt om, og hadde levert brevet i huset til Janet Fairlie i Leith. Der var Janet og to som het Linkup og to som het Stoby. Da Geillis hadde levert brevet og ville gå, hadde Janet fulgt etter henne til brua og ville at hun skulle bli med tilbake. Da hadde Geillis slått henne på munnen.¹³² Hun hadde umiddelbart følt seg syk og hadde blitt værende syk i et kvart år.

Her ser det ut til at forhøret av Geillis Duncan har blitt avsluttet, og at man har gått over til å spørre ut Janet Campell som kunne gi svært utfyllende informasjon om brevet Geillis hadde levert i Leith. Omtrent åtte dager etter at brevet hadde blitt levert, hadde Agnes Sampson, John Fian, Geillis Duncan og Meg Din døpt ei katt i Websters hus på følgende måte: Først hadde to av dem holdt hver sin finger på en ene siden av kroken som gryta henges i over ildstedet.¹³³ To andre hadde holdt fingrene sine fra motsatt side slik at fingertuppene møttes rundt kroken. Så hadde de sendt katta tre ganger gjennom løkka som kroken var festet i. Etterpå, i huset til Beggie Tods, hadde de knyttet ledd¹³⁴ fra mennesker fast til kattas fire bein. Etter at dette var gjort, hadde hun (Janet), tatt med seg katta til Leith. Ved midnattstid hadde hun, Agnes, John Fian, Geillis og Meg møttes ved enden av piren. Så hadde de sagt «La det ikke være noe svik mellom oss»¹³⁵ før de kastet katta så langt til sjøs som de klarte. Katta kom svømmende tilbake igjen.

Da Geillis Duncan og Agnes Sampson ble forhørt igjen den 15. januar, ble de konfrontert med hva Janet Fairlie hadde sagt. Agnes bekreftet bestemt at hun hadde sendt brevet, og Geillis at hun hadde levert det til Janet. Janet derimot nektet fortsatt å ha hatt noen befatning med brevet. Hun hadde heller ikke hatt besøk av de to Linkups, eller vært hos dem. Geillis holdt fast på at Janet Campbell hadde vært med på kattedåpen og denne Janet hadde kranglet med Janet Fairline om hvem som skulle kaste katta i sjøen. Da Agnes Sampson ble eksaminert på nytt, har hun tydelig vært under sterkt press, for hun vekslet mellom å bekrefte og benekte slikt hun før hadde tilstått. Hun tilstod likevel å ha inngått pakt med djevelen og ha blitt merket av ham.¹³⁶ Men hun nektet for å ha seilt på sjøen.

¹³² Det er noe uklart hva som menes med «gave her on the mouth». Både i Normand og Roberts og i Robertson anføres forslaget «slo henne på munnen» med et spørsmålsteget. Jeg velger å holde meg til den gitte forklaringen. Normand og Roberts, 2000, s. 151 og Robertson, 2008, s. 16.

¹³³ Orig. «the [chim]ney crook», Normand og Roberts, 2000, s. 151.

¹³⁴ Orig. «joints», betyr egentlig ledd. Dersom dette var biter av fingerledd, ville vi kanskje heller ha kalt det fingerknoker.

¹³⁵ Orig. «See that there be no deceit among us». Normand og Roberts, 2000, s. 151.

¹³⁶ Agnes hadde tidligere bekjent – «to her king's Majesty» hvordan hun hadde blitt gjort oppmerksom på at djevelen hadde satt merket sitt på henne. Hun hadde sjøl trodd at hun hadde en sår flekk som snart ville forsvinne, men djevelen kunne fortelle henne at smerten snart ville forsvinne og var der på grunn av at han hadde satt sitt merke på henne. Se Normand og Roberts, 2000, s. 145.

Hun benektet også å ha vært i til stede i huset til George Mott i Prestonpans da John Fian skrev brevet som hun hadde fått i oppdrag å levere. I dette brevet hadde heksene blitt innkalt for å lage storm som skulle hindre dronning Annes reise til Skottland.¹³⁷ Da den endelige anklage mot Agnes ble lest opp den 27. januar 1590 var brevet likevel et punkt som var viet stor oppmerksomhet. Hva som skulle ha skjedd ble beskrevet i detalj. Agnes var anklaget for å ha levert brevet som John Fian hadde skrevet for å forhindre dronningens hjemkomst til Skottland til Geillis Duncan slik at hun kunne levere det videre til Marion Lincup i Leith. I brevet sto det: «Marion Lincup, du skal varsle resten av søstrene slik at dere skal samles klokken elleve denne kvelden for å lage vind som skal hindre at dronningen kommer til Skottland».¹³⁸ De som var samlet i 'Pans¹³⁹ skulle delta i komplottet og lage vind fra østsiden slik at stormen skulle komme til å ramme over hele sjøen. Da katta var «døpt» i veverens hus i følge oppskriften og fått daudingbein knyttet på plass i Beggie Todds hus, ble katta brakt til Leith av Janet. Klokka tolv om natta var kvinnene samla ved enden av piren i Leith og kastet katta til sjøs mens de sa «Se, det skal ikke være svik mellom oss», og i Prestonpans skjedde det samme med ei annen katte. Elleve timer etter dette hekseriet, forliste en båt mellom Kinghorn¹⁴⁰ og Leith. Dette var djevelens verk. Han gikk foran med en stav i handa. Båten som forliste må være fergen med noen av kongens arvede gjenstander etter moren, Mary Queen of Scots, og Annes hoffdame ombord. Beskrivelsen av djevelen som går gjennom vannet med staven sin har paralleller til Moses med staven i hånd som ledet israelittene gjennom Sivsjøen. De gikk tørrskodd over, men vannet lukket seg etter dem slik at egypterne som kom etter dem druknet.¹⁴¹ Staven til Moses er magisk. Han bruker den også til å slå på berget i Sinaiørkenen slik at drikkevann springer fram.¹⁴² Staven til Moses kunne ikke utføre undre uten Guds hjelp. Djevelen etteraper Gud når han utfører sine «tryllekunster».

Den 15. januar – kom Geillis Duncan med en påstand som kom til å bli viktig for kongens forståelse av Agnes som en nøkkelperson i alle hindringene som var lagt i veien for ekteskapet hans. Agnes skulle nemlig ifølge Geillis ha sagt at «nå skal kongen hente kona si,

¹³⁷ Normand og Roberts, 2000, s. 155.

¹³⁸ Orig «Marion Linkup; ye shall warn the rest of the sisters to raise the wind, this day at eleven hours, to stay the queen's coming in Scotland». Normand og Roberts, 2000, s. 240.

¹³⁹ 'Pans er en forkortelse for Prestonpans. Vi må anta at det var dette navnet som i dagligtalen ble brukt som navn på landsbyen.

¹⁴⁰ Kinghorn og Burntisland er begge landsbyer i Fife på nordsiden av Firth of Forth. Det er bare få kilometer mellom disse stedene.

¹⁴¹ Sivsjøunderet: 2.Mos 14, 15-29

¹⁴² Moses får vann fra berget: 4.Mos 20, 2-11

men jeg skal være der før ham». ¹⁴³ I den endelige anklagen på 53 punkter ¹⁴⁴ som ble lest opp for Agnes før dommen falt den 27. januar, ble hun anklaget både for å ha fått forvarsel av djevelen om mikkelsmesse-stormen som ville gjøre stor skade både på sjø og land, og for å ha blitt varslet av djevelen om at det ikke ville være mulig for dronningen å komme til Skottland med mindre kongen hentet henne selv. Det var ingen tvil: Agnes Sampson var en som kunne utføre skadetrolldom i stor stil ved hjelp av djevelen.

En aksjon som hverken Agnes Sampson eller Geillis Duncan ble konfrontert med, var den som skulle ha funnet sted ved Broomhills. ¹⁴⁵ Dette kan skyldes at aksjonen ble ansett som mindre viktig, men den gjaldt likevel dronningens sjøreise. I anklagene mot John Fian er samlingen ved Broomhills nevnt som en del av en større forklaring på hvordan djevelen ba de som var tilstede å bruke katter som hjelpemiddel for å reise vind med skipsforlis til følge. Det finnes ingen avhør av John Fian arkivert. I anklagene mot ham, datert den 26. desember 1590, kan det likevel «leses» hva han har blitt spurt om. John Fian skulle ha jaktet på en katt i Tranent. ¹⁴⁶ Vi kan trekke den slutningen at det her var snakk om en katt som spørsmålsstiller antok skulle brukes for å utføre magiske handlinger. Kan hende var dette katta som ble «døpt» i et hus i Prestonpans før den ble kastet i sjøen ved Leith. Da John Fian skulle fange katta, ble han i full fart – «with great swiftness – and as lightly as the cat herself» – båret høyt over et steingjerde. Ja, så høyt var han at han ikke var i stand til å legge handa si på gjerdet engang. Videre må John Fian ha blitt spurt om hvorfor han jaktet på katter, og på dette spørsmålet må han ha svart at under samlingen ved Broomhills hadde djevelen gitt ordre til alle som var tilstede at de skulle fange katter slik han – John Fian selv – hadde gjort, for å kaste dem i sjøen og reise vind som skulle forårsake forlis av båter og skip. ¹⁴⁷

¹⁴³ Orig. «Now the king is going to f[etch] his wife but I shall be there before them». Normand og Roberts, 2000, s. 152.

¹⁴⁴ Normand og Roberts, 2000, s. 231–246.

¹⁴⁵ Området ligger noen mil utenfor Edinburgh i retning Glasgow. «Broom» er det skotske navnet på busken som på norsk kalles «Gyvel». Dette er en vekst i erteblomstfamilien i slekt med «Gorse (engelsk)» som i Skottland kalles «Whin». Buskene kan være 1-2 meter høye. Både Broom og Whin vokser villig på sandgrunn i lyngheier, skoger eller søppelhauger med næringsfattig jord. De blomstrer med en klar gulfarge. Whin lukter sterk av kokos under blomstring, har skarpe pigger og beholder bladene på gjennom vinteren. Broomer uten pigger og feller blader. Den har kraftige og sterkt forgreina kvister, og kan få et ris-aktig utseende. Den ferdige «kvasten» har blitt brukt som sopelimer, brooms. Veksten heter på latin «Cutisus Scoparius» som betyr «den som brukes til koster». Veksten har blitt brukt som medisinsplante for bla hjerteproblemer, men er også brukt mot brekninger og mot blødninger etter fødsler. Ut fra dette, skulle det være en plausibel grunn for de heksetilalte å være på Broomhills. De skotske «heksene» flyr ikke på koster, så dette aspektet kan vi se bort fra.

¹⁴⁶ John Fian leide bolig i Tranent i East Lothian.

¹⁴⁷ Normand og Roberts, 2000, s. 230.

I den endelige rettssaken mot Euphame MacCalzean – som ble anklaget for så mange grusomheter at hun ble dømt til å bli henrettet «quik»¹⁴⁸ – ble den 9. juni 1591 blant annet anklaget og dømt for å ha vært med på en samling ved Broomhills. Derfra skulle hun sammen med mange andre ha dratt til sjøen. Robert Grierson skulle ha vært leder for dem da de rodde ut i dørslag og gikk om bord i et skip sammen med djevelen. Der hadde de spist og drukket før de kastet en svart hund over bord. Den smatt under skipet. Så hadde de ropt «ohoi!» til djevelen. Her må vi anta at det er djevelen som har skiftet ham til en svart hund. Han hadde gjort slik at skipet snurret rundt, og da ble dronningens skip kastet tilbake på grunn av stormen som var skapt.¹⁴⁹

4 Samlingen i North Berwick kirk, allehelgensaften 1590

På allehelgensaften 1590 skulle djevelen og et stort antall hekser ha vært samlet i og ved kirken i North Berwick. Mange av de anklagede kunne fortelle hvordan de hadde kommet seg til den lille byen ytterst mot Nordsjøen og hva de hadde foretatt seg der. Ingen av de tiltalte i North Berwick-prosessene var bosatt i denne byen, men hjemmehørende ulike steder i East Lothian. Alle må derfor sies å ha vært tilreisende. Det har neppe vært problemer med å finne fram til samlingsstedet. I utkanten av byen ligger «The Law», eller North Berwick Law som den egentlig heter, en 187 meter høy graskledd vulkansk fjellformasjon. Den er et godt synlig landemerke over hele East Lothian. Står man på The Castle Hill i Edinburgh og retter blikket nordøstover det flate landskapet, vil den kone fjellformasjonen stikke opp som en markert «sukkertopp» fire mil unna. Betegnelsen «Law» brukes i det skotske lavlandet om slike «hauger». Siden North Berwick ligger helt ytterst i Firth of Forth¹⁵⁰ med Nordsjøen rett utenfor, er «The Law» også et tydelig merke for den som kommer sjøveien. Flere av de anklagede i North Berwick-prosessene kunne fortelle at de ved flere anledninger hadde kommet sjøveien hit eller hadde reist ut på fjorden herfra sammen med djevelen i forskjellige ærend. Havet som ferdselsåre er et viktig element i de anklagedes tilståelser.

¹⁴⁸ De hekseanklagede i Skottland ble «garrotted», kvalt, før de ble brent. At noen ble brent «quik» betyr levende. Dette var svært uvanlig.

¹⁴⁹ Normand og Roberts, 2000, s. 267-268.

¹⁵⁰ Firth of Forth er en fjord der flere skotske elver, blant andre River Forth, munner ut. På nordsiden av fjorden ligger kommunen Fife og på sørsiden ligger Lothian.

North Berwick – på sørsiden av Firth of Forth – var i katolsk tid et viktig stoppested for pilegrimer på vei til relikvieskrinet i den største katedralen i Skottland, St Andrew's-katedralen¹⁵¹ i Fife på nordsiden av fjorden. På 1100-tallet hadde det blitt bygget et nonnekloster med hospits og en stor steinkirke på Ancor Green – opprinnelig ei øy noen få meter fra fastlandet, men kunstig sammenføyd med dette til et nes eller nærmest ei halvøy – ved havna i North Berwick. Fra sjøsiden var anlegget bare tilgjengelig via ei trebrygge eller et slags fortau som senere ble erstattet med ditto bygget i stein. Det var helst sjøveien pilegrimene kom, og det var sjøveien de drog. Ute i havet, fem kilometer fra North Berwick ligger den karakteristiske øyformasjonen Bass Rock. Fra North Berwick kan det se ut som om landgang på denne øya ikke er mulig, men fra siden som vender mot havet, har øya ei salgs havn. På Bass Rock – eller Bass som den vanligvis har blitt kalt – var det tidlig kirkelig aktivitet. På 500-tallet skal misjonæren Baldred ha blitt sendt for å spre kristendommen blant dem som bodde i East Lothian. Baldred hadde tilhold som eremitt på Bass. Seinere be det anlagt kloster der. Dette var i drift til det ble ødelagt av danske vikinger på 900-tallet. På 1300-tallet ble øya privat, og familien Lauder som eide området i flere hundre år, bygget et av Skottlands mest spektakulære slott her. Øya kom også til å spille viktige roller for skotske monarker. James I brukte øya som fengsel for politiske motstandere. Mary Queen of Scots hadde en garnison på rundt 100 mann her siden Bass Rock er strategisk plassert ved innløpet til Firth of Forth. Dronning Elisabeth i England forsøkte å innta øya både i 1548 og 49 uten hell. Da James VI besøkte sin venn lord George Lauder på Bass i 1581, syntes han øya og slottet der var så fascinerende at han spøkte med at han kunne tenke seg å kjøpe Bass.¹⁵²

¹⁵¹ St Andrew (på norsk Andreas) har fått status som skotsk nasjonalhelgen. Det skotske flagget, The Saltire, har hvitt andreskors på blå bunn. Minnedagen for denne helgenen er den 30. november, og har blitt feiret i Skottland fra midten av 1000-tallet. Nå har St Andrews's Day status som skotsk nasjonaldag. Fra 2002 er dagen offisiell flaggdag, og det skal flagges med det skotske flagget fra offentlige bygninger. Fra 2007 er dagen også offisiell fridag.

¹⁵² The Bass Rock er nå en del av Scottish Seabird Center i North Berwick. På øya er det plassert flere kameraer som besøkende på senteret kan fjernstyre og følge med på det yrende fuglelivet. Nå har øya en koloni av havsuler (skotsk: «gannet») som teller 150.000 fugler. Første gangen havsulkolonien er nevnt skriftlig er i en bekymringsmelding cisterciensernonnene i North Berwick sendte til Vatikanet. Det var en konflikt mellom dem og eieren av Bass Rock knyttet til høstfangsten av havsuler. Nonnene var bekymret for at de ikke fikk den tienden de hadde krav på for hver tønne fett som ble produsert i forbindelse med fuglefangsten. At havsul også var ettertraktet som velsmakende mat bekreftes ved at fuglene ble solgt på kjøttmarkedet i Edinburgh på 1700-tallet for 20 pence per stykke. Fuglekjøttet skulle smake fortreffelig og eggene var en delikatesse. Havsula er en gigantisk fugl med et vingspenn på 165–180 cm. På Bass Rock ble den fanget på samme måte som på Færøyene. Fangstmennene firte seg i ned til reirene langs de stupbratte skrentene, grep fatt i fuglene og vred nakken om på dem. Fangsten foregikk gjerne nattestid slik at fuglene ikke skulle bli urolige.

Pilegrimene som var på vei fra North Berwick til St Andrew's gjorde i mange tilfelle en ekstra stopp på den lille øya Isle of May bare 8 km fra kysten av Fife. På denne øya skal en av de tidligste skotske kirkene ha blitt bygd 800-tallet. På 1100-tallet ble et benediktinerkloster etablert her. Der hadde en abbed og ni munkar tilhold. De hadde som en av sine oppgaver å drifte pilegrimstrafikken.

På det meste kunne det være opp til 10.000 pilegrimer som var innom North Berwick i løpet av et år. Pilegrimene var middelalderens «turister»¹⁵³ og skapte stor aktivitet i byen. Etter reformasjonen¹⁵⁴ stoppet pilegrimstrafikken opp. Kirken i North Berwick bar navnet St Andrew's kirk og var dedikert til helgenen med samme navn.¹⁵⁵ Kirken har i ettertid ofte blitt kalt bare «Auld kirk» siden den i 1664 ble erstattet med en ny St Andrew's kirk litt lenger inne på slettelandet.¹⁵⁶ «Auld kirk» lå svært værutsatt til ytterst på neset, og var sårbar for kuling fra nordøst og høy sjø. Jorderosjonen har vært stor, og allerede tidlig på 1600-tallet ble det derfor bestemt at man ikke lenger kunne legge graver på sør- og østsiden av kirken. Heretter skulle gravene legges mot nord. På midten av 1600-tallet forsvant østsiden av kirkebygget i sjøen under en storm. Etter at ny kirke ble bygget, ble den gamle overlatt til seg sjøl. Etter hvert forsvant mer og mer av kirken i sjøen, og neset den lå, på ble spist opp av sjøen som vasket innover. I dag står bare inngangspartiet fra kirkens lange østvegg igjen. Spredte deler av de tykke steinveggene kan gi en viss følelse av størrelsen på kirkebygget med tårn, sidekapell, midtskip og kor. Da de tiltalte angivelige heksene fra North Berwick-prosessene skal ha vært samlet om kvelden den 31. oktober i 1590, var det altså i en gammel, stor hvitkalket steinkirke med havet like nedenfor og en frodig gressbakke rundt.

I november 1590 ble Geillis Duncan tiltalt for trolldom i Tranent litt øst for Edinburgh – et lite tettsted i nærheten av godset til Lord Seaton hvor hun var ansatt som tjener. Før desember¹⁵⁷ 1590 var hun blitt avhørt i Edinburgh. Sannsynligvis var kong James VI selv med som forhører.¹⁵⁸ Ut fra svaret Geillis ga, kan vi forstå at hun var blitt spurt om hun hadde vært

¹⁵³ Joyce Miller, *Magic and witchcraft in Scotland*, Musselburgh, 2004, s. 43–44.

¹⁵⁴ Reformasjonen kom til Skottland i kalvinistisk form anført av John Knox (1505–1572). Det skotske parlamentet vedtok i 1560 å bryte med paven og legge ned forbud mot katolske messer, samtidig som nye bekjennelsesskrifter ble vedtatt.

¹⁵⁵ I Skottland brukes vanligvis betegnelsen *kirk* i stedet for church, særlig i egennavn på kirkebygg.

¹⁵⁶ St Andrew's kirk fra 1664 var i bruk til 1883, da en tredje kirke med samme navn ble bygget. Kirken fra 1664 ble fraflyttet og nå kalt Old St Andrew's Kirk. Etter at den ble tatt ut av bruk, forfalt den raskt og snart var også denne kirken en ruin. Ruinen og kirkegården rundt er bevart som et parkanlegg.

¹⁵⁷ Dokumentet er udatert, men siden neste avhør er datert 4.–5. desember, antas det første avhøret å ha funnet sted noen dager tidligere. Se Normand og Roberts 2000, s. 135.

¹⁵⁸ Normand og Roberts 2000, s. 141.

på samling med djevelen til stede og i tilfelle hvor dette hadde vært. Hun svarte at den siste samlingen hun hadde vært på, var i North Berwick. Hun hadde ridd til byen og satt inn hesten sin før hun gikk til kirken. Der hadde det vært folk med kyser av taft – underforstått mennesker av høyere sosial rang enn henne selv. Det hadde ikke vært noen form for edsavleggelse eller paktinngåelse der, bortsett fra at hver og en svarte når djevelen snakket til dem. De hadde danset på rekke, og hun var nest bakerst sammen med «Grey Meal».¹⁵⁹ Likevel var det hun som gikk først over dørstokken til kirken.

Agnes Sampson, som hadde vært fengslet i rådhuset i Haddington – en liten by litt lenger inne i landet mellom Edinburgh og North Berwick – ikke langt fra hjemstedet, Nether Keith, ble eksaminert samme dag. Etter at hun innrømmet å ha hatt befatning med djevelen, sa også hun at hun hadde vært i North Berwick kirke og at de som var der hadde blitt irritert på djevelen fordi han ikke hadde brukt den tittelen de forventet på Robert Grierson.¹⁶⁰ Det er tydelig at hun har fått flere direkte spørsmål angående samlingen i North Berwick. Agnes kunne bekrefte at hun hadde vært på «the large law head», altså oppe på høyden like ved byen. Men det ser ikke ut til at den eller de som stilte spørsmål satte denne «toppturen» i direkte forbindelse med samlingen i og ved kirken på allehelgensaften. Agnes kom imidlertid med flere opplysninger om samlingen: Hun hadde steget ned av hesten før hun kom fram – underforstått hadde hun kommet ridende. Djevelen hadde løftet opp kappa si og alle hadde kysset ham bak. Mennene hadde blitt snudd ni ganger motsols rundt og kvinnene seks ganger. Om ettermiddagen samme dag ble hun forhørt på nytt, og denne gangen kom hun med en generell opplysning som gjaldt for alle samlinger: Det første djevelen spurte om, var om de tilstedeværende hadde holdt løftene de hadde gitt ham.

Det ble foretatt nye forhør av Agnes Sampson den 4. og 5. desember. Kongen selv var til stede og deltok som forhører.¹⁶¹ Forhørene ser ut til å ha startet om formiddagen og fortsatt på ettermiddagen samme dag. I dette siste forhøret må det ganske raskt ha kommet nye spørsmål om samlingen i North Berwick. Denne gangen ga Agnes en svært detaljert skildring av hva som hadde foregått. Bekjennelsen ble bygd ut til en rik historie som må ha trigget tilhørernes fantasi. Agnes hadde allerede tilstått at hun hadde inngått djevlepakt, hadde fått djevlemerke

¹⁵⁹ «Grey Meal» var et kallenavn som ble brukt på John Gordon. «Grey meal» var oppsopet fra golvet i møller der korn ble malt til mjøl. Dette ble brukt til grisemat. Se Normand og Roberts 2000, s. 136. I Skottland brukes fortsatt ordet «meal» for mjøl.

¹⁶⁰ Robert Grierson ser ut til å ha hatt ansvaret for «medlemsregisteret». Det var han som registrerte de tilstedeværende på samlingene, altså en betydningsfull funksjon.

¹⁶¹ Normand og Roberts 2000, s. 141, 144, 146.

ved paktinngåelsen og hadde møtt djevelen flere ganger.¹⁶² Nå kunne hun fortelle at djevelen hadde kommet gående mot henne dagen før samlingen i North Berwick. Det var ved fem – sekstiden om ettermiddagen. Hun hadde vært alene. Djevelen hadde vært i en manns skikkelse. Han hadde bedt henne om å møte opp neste kveld. Her mangler noe i nedtegnelsen, men det er ganske klart at dette er djevelens «møteinncalling» til samlingen i North Berwick. Neste dag hadde Agnes reist dit på hesteryggen i følge med en hun kalte Coupar. De hadde kommet fram til kirkegården om kvelden. Der hadde de danset på rekke. Gellis Duncan hadde spilt på munnharpe.¹⁶³ John Fian, som egentlig het John Cunningham og var skolelærer i Prestonpans, hadde ledet dansen. Agnes nevnte en del av de som hadde vært til stede ved navn, og konkluderte med at de hadde vært omtrent hundre personer. Av disse var det seks menn og resten kvinner. Først hadde kvinnene hilst djevelen, og så hadde mennene hilst. Mennene hadde blitt snudd motsols rundt ni ganger og kvinnene seks ganger. John Fian hadde blåst opp kirkedøra og tent de store svarte lysene rundt prekestolen ved å blåse på dem. Djevelen hadde stått på prekestolen som en stor, svart mann og hadde ropt opp hver enkelt ved navns nevning. De hadde etter tur svart: «Her, Herre!». ¹⁶⁴ De hadde blitt opphisset og sprang hit og dit da Robert Grierson ble ropt opp.¹⁶⁵ Irritasjonen skyldtes at det hadde blitt lovet¹⁶⁶ at han skulle bli kalt «Robert the Comptroller». Her kan vi ane at forsamlingen ikke alltid var like fornøyd med sin «Master» og at han ikke alltid holdt hva han lovet, et trekk som vi ofte finner igjen i alle djevlepaktsrelaterte trolldomssaker. Etter oppropet hadde djevelen spurt om alle sammen hadde holdt løftene sine, om de hadde vært gode tjenere og hva de hadde gjort – underforstått hva ondt de hadde gjort – siden de sist var samlet. Så hadde djevelen gitt dem beskjed om å åpne tre graver; to inne i kirken og én utenfor. De hadde tatt finger- og tåledd samt nesebein¹⁶⁷ fra likene og delt dem mellom seg. Agnes sjøl hadde fått et likklede og to ledd som hun hadde somlet bort. Siden Agnes svarte som hun gjorde, kan vi lese mellom linjene at noen må ha spurt henne om hva hun hadde fått med seg, og hvor disse

¹⁶² Normand og Roberts 2000, 138–140.

¹⁶³ I referatet fra forhøret står det at Geillis spilte på «trump». Dette er betegnelsen på det som også ble kalt «jew's harpe», jødeharpe eller som vi kaller det, munnharpe. Musikkarkeolog Gjermund Kolltveit sier i sin doktorgradsavhandling *Jew's Harps in European Archaeology*, Universitetet i Oslo, 2004, at munnharpa på 1300-1400-tallet var et svært populært instrument som var mest brukt av mennesker i de nedre sosiale sjiktene. Munnharpene var ofte masseprodusert. Han avsanner også forestillingen om at vikinger, saksere og romere spilte munnharpe. De eldste funnene av instrumenter stammer fra 1200-tallet.

¹⁶⁴ Orig. «Here, Master!». Normand og Roberts 2000, s. 147.

¹⁶⁵ Orig. «they ran all hirdy-girdy», Normand og Roberts 2000, s. 147.

¹⁶⁶ Vi må anta at det var djevelen som hadde lovet dette.

¹⁶⁷ Det er mulig at dette skal forstås som kneledd siden det i originaldokumentet har stått «neise». David M. Robertson, *Goodnight my servants all*, Glasgow, 2008, s. 28.

tingene var nå. For spørsmålsstiller må det også ha vært viktig å vite hvorfor det hadde blitt samlet inn skjelettdeler og hva disse skulle brukes til. Agnes kunne fortelle at djevelen hadde bedt dem om å oppbevare knoklene på seg til de tørket opp, og så skulle de male dem til pulver og bruke dette til å gjøre ondt med. Så hadde djevelen gjentatt at de skulle gjøre det han hadde bestemt, nemlig all den ondskapen de kunne klare. Før de skilte lag, hadde alle kysset djevelen bak.

Agnes må også ha fått noen tilleggsspørsmål om hvordan djevelen så ut og om de roller enkelte deltakere hadde under samlingen. På dette svarte hun at djevelen var kledd i svart kappe og ditto hatt. «Grey Meal» hadde vært dørvakt og John Fian hadde vært aller nærmest djevelen; ved hans venstre albu. Her ser vi et konkret eksempel på at handlingen inne i kirken denne allehelgensnatta blir omsnudd i forhold til kristne forestillinger. I den kristne trosbekjennelsen sitter Jesus ved «Guds den allmechtige Faders høyre hånd». I forklaringen til Agnes sitter John Fian ved djevelens venstre side, og denne betegnes ikke lenger med «hånd», men med en simplere del av armen, albuen. Her får vi et tydelig tegn på at djevelen er Guds motstykke. Det er mer i beskrivelsen til Agnes som er omsnudd: Kvinnene hadde vært de første til å hilse på den viktigste deltakeren i forsamlingen, djevelen. Mennene hadde måttet vente til etterpå. Døra hadde blitt åpnet på magisk vis. Lysene som hadde blitt tent, var i motsetning til hvite her svarte, og de var blitt tent på samme måte som de normalt slukkes. Under dansen utenfor hadde de blitt snudd motsols. De hadde altså ikke snudd seg selv, og retningen var også unormal. Antallet snuinger både for kvinner og menn er deilig med tre og følgelig knyttet til 3-tallmystikk. Kobler vi dette sammen med Geillis Duncans beskrivelse av hvordan hun hadde danset nest bakerst i rekka, men likevel gikk først over dørstokken og videre igjen forbinder dette med at «Grey Meal» må ha gått ut av rekka for å fungere som dørvakt, ser vi at rekka av de dansende må ha gått baklengs inn i kirken. Å danse eller gå i motsols retning har blitt brukt i magiske sammenhenger for eksempel når det ble danset rundt bål eller gått rundt åkeren for å sikre god avling.¹⁶⁸ Når danseretningen presiseres av dem som fortalte at de danset før de gikk inn i kirken, må vi anta at spørsmålene som har blitt stilt, har omfattet danseretningen.

Da Agnes på nytt ble konfrontert med samlingen i North Berwick ved et avhør i januar i 1591, benektet hun først samlingen, men etterpå innrømmer hun å ha vært der. Trolig var hun i en svært presset situasjon og svarte snart det ene og så det andre. Agnes ble torturert, men

¹⁶⁸ Joyce Miller, *Magic and witchcraft in Scotland*, Musselburgh, 2004, s. 35.

det er uvisst når torturen fant sted. Det er mulig at tortur kan ha virket inn på hennes vakling under tilståelsen. Kong James skal i begynnelsen av desember 1590 ved bruk av 'his owne special travell' ha brakt Agnes til bekjennelse.¹⁶⁹ Rettssaken mot Agnes Sampson ble holdt den 27. januar, og da var den punktvisse lista over anklagene mot henne svært lang, hele 52 punkter. Anklagen som gjaldt samlingen ved kirken i North Berwick, er en av de mest detaljerte. Det presiseres at hun hadde tilstått foran kongen at djevelen hadde innkalt henne til samlingen kvelden i forveien, og at hun hadde ridd til North Berwick sammen med John Couper, som nå betegnes som svigersønnen hennes.¹⁷⁰ De hadde kommet fram ved ellevetiden om kvelden. Det kom også fram at datteren til Agnes hadde vært til stede. De to hadde danset ved siden av hverandre på kirkegården like bak John Fian, som hadde ledet dansen. Han hadde vært maskert. I anklagen har rekka av oppgitte kvinnenavn blitt lengere enn den var noen dager tidligere, og rekka med mansnavn ser ut til å være komplett. Det ble konkludert med at det hadde vært mange – omtrent hundre personer – til stede. Da de hadde vært inne i kirken, og da djevelen hadde sprunget opp på prekestolen, hadde noen sittet og noen stått.

Den unge skolelæreren fra Prestonpans, John Fian¹⁷¹ ble stilt for retten allerede den 26. desember 1590. Han var funnet skyldig på mange punkter, blant annet for å ha deltatt på samlingen i North Berwick.¹⁷² Han hadde godtatt at djevelen bar ham i full fart over bakken med en plystrende lyd. Med andre ord: Han hadde blitt båret gjennom lufta med en slik hastighet at det pep om ørene. Men kroppen hans hadde ligget i ei «skapseng» hjemme i Prestonpans. Djevelen hadde bedt John Fian om å hylle ham på samme måte som de andre tjenerne gjorde. Da syntes John at han hadde sett et voksllys med blå flamme¹⁷³ stå midt blant dem. Djevelen¹⁷⁴ hadde stått på prekestolen og forrettet en «svart messe». I anklagene mot John Fian er det sitert mange forvrengte bibelord som djevelen skulle ha brukt. Djevelen hadde sagt at de som var til stede, ikke skulle frykte ham sjøl om han var stygg. Alle de som tjente ham, skulle ikke mangle noe så lenge de hadde hår på hodet. Og de skulle aldri felle en

¹⁶⁹ Korrespondanse State Papers, Bowes til Burghley 7. desember 1590. Ref. Normand and Roberts 2000, s. 141.

¹⁷⁰ Normand og Roberts 2000, s. 243.

¹⁷¹ På engelsk kalles en mannlig forlovede en «fiancé». Kan John Fian ha fått kallenavnet sitt på grunn av sin store interesse for unge damer og sitt glamorøse stunt, hvor hans forsøk på å oppnå en ung pikes gunst får et tragikomisk utfall? Ref. *News from Scotland*, i Normand og Roberts 2000, s. 320.

¹⁷² Norman og Roberts 2000, s. 226–229.

¹⁷³ Lys med blå flamme ble gitt av hekser på sabbatsfeiring som en hyllest til djevelen. Normand og Roberts, 2000, s. 227.

¹⁷⁴ Her brukes betegnelsen «Satan».

tåre så lenge de tjente ham. At hekser ikke kunne felle tårer var en demonologisk idé som var kjent fra *Malleus Maleficarum*, «Heksehammeren».¹⁷⁵ Djevelen hadde også sagt at de skulle gjøre alt det onde de formådde og ete, drikke og være glade, for han skulle reise dem opp på den ytterste dag.

Siden siktelsen mot John Fian inneholder mange bibellignende sitater og var langt mer fylt av demonologiske elementer enn de andre tiltaltes bekjennelser eller anklager mot dem var, kan det tyde på at han kjente til demonologiske skrifter og la dette lærde tankegodset inn i sine egne svar. Det kan også være at forhørerne brakte inn demonologiske elementer. Spørsmålene han fikk, kan også ha vært stilt på en annen måte siden spørsmålsstiller kan ha oppfattet at han satt inne med en ferdig forståelse av hvordan en heksesabbat kunne foregå. I dommen som ble lest opp, ble det også vektlagt at John Fian hadde fulgt djevelens befaling om å fornekte Gud og hans tro for så å gi sin troskap til djevelen. Det kom også klart fram at det var djevelen som hadde kommandoen. Det var han som hadde pekt ut de tre gravene som skulle åpnes i og utenfor kirken. Djevelen hadde stått over dem og fulgt med mens kvinnene robbet gravene og lemlestet de døde kroppene med de store foldeknivene sine uten å si et ord. Det kom også fram i siktelsen at John Fian kunne åpne dører på magisk vis ved å blåse dem opp.¹⁷⁶ I de endelige anklagene mot John Fian ble nevnt flere konkrete hendelser hvor han hadde åpnet dører mens nøklene hadde ligget på bordet, eller at dører hadde blitt åpnet i situasjoner hvor han hadde oppholdt seg i andre enden av rommet. For å åpne stengte dører, blåste John Fian lett bortover håndflata si som han formet til ei skål han holdt under haka.¹⁷⁷ Vi må anta at det var denne teknikken han benyttet da kirkedøra i North Berwick ble blåst opp. I den oppleste kjennelsen kom det fram at John Fian hadde rekruttert mange til djevelens hær. Det ble konkludert med at han var funnet skyldig som en notorisk heks og forfører, «a common notorious witch and enchanter».¹⁷⁸

¹⁷⁵ Christopher S. Mackay, *Malleus Maleficarum*, Cambridge University Press, New York, 200?, s. 550.

«Bodin [...] sier at fravær av gråt er et godt heksetegn fordi kvinner vanligvis gråter for lite eller ingenting», Rune Blix Hagen, *Hekser. Fra forfølgelse til fortryllelse*, Oslo, 2003, s.189.

¹⁷⁶ Orig. «blew up the dors». I Normand og Roberts, *Witchcrafts*, s. 244 vises det til forestillingen at danske hekser blåste gjennom nøkkelhull i kirker og fornektet Gud. En annen mulighet er at John Fian utførte den spektakulære døråningen av kirkedøra ved «blowing in a woman's hand».

¹⁷⁷ Orig. Normand og Roberts, *Witchcraft*, s. 229 Det er dette som i referatet betegnes som «blowing in a women's hand».

¹⁷⁸ Normand og Roberts 2000, s. 230.

Barbara Napier fikk dommen sin lest opp den 10. mai 1591. Hun skulle fraktes til Castle Hill i Edinburgh for å bindes til en stake ved siden av bålet og kveles.¹⁷⁹ Så skulle hun kastes inn i det brennende bålet. Straks Barbara hadde fått dommen opplest, hevdet hun å være gravid slik at dommen ikke kunne fullbyrdes før etter hun hadde født. Den 7. juni 1591 ble Barbara Napiers «bevisste feiltrinn» lagt fram for retten på nytt. Dette dokumentet inneholder en svært detaljert beskrivelsen av djevelen og det som foregikk under samlingen i North Berwick: Da John Fian hadde blåst opp kirkedøra og tent lysene ved å blåse på dem, sprang djevelen opp på prekestolen. Han var en stor, svart mann med et svart skjegg som stakk fram som et geiteskjegg. Han hadde høyrygget nese som krummet seg som et haukenebb. Dessuten hadde han lang hale. Han var kledd i ei raggete svart kappe og en stygg, svart kalott og hadde ei svart bok i handa. Han ropte opp hver og en og befalte dem å være gode undersåtter. Til gjengjeld skulle han være en god herre for dem, og de skulle aldri komme til å mangle noe. Robert Grierson og John Fian hadde stått på den venstre siden av djevelen. Robert hadde latt sin irritasjon over djevelen komme klart til uttrykk. Han hadde sagt så høyt at alle i nærheten hørte det, at voksfiguren som forestilte kongen, ikke hadde blitt levert dem slik djevelen hadde lovet. Euphame MacCalzean husket også hva som hadde blitt lovet dem og hadde bedt Robert Grierson om å spørre etter en voksfigur som skulle ha vært smeltet.¹⁸⁰ Robert Grierson hadde så sagt: «Hvor er tingen du hadde lovet?» Han mente voksfiguren som var planlagt smeltet for å tilintetgjøre Hans Majestet kongen. Dette var den voksfiguren som Agnes Sampson hadde laget og gitt til djevelen. Robert hadde ropt at nå måtte de få sakene gjort. Han nevnte ikke kongens navn, men det gjorde kvinnene. De hadde krevd i direkte ordelag at de skulle ha voksfiguren som forestilte kongen. Da hadde djevelen svart at det skulle bli i orden til neste samling, og at denne derfor skulle holdes ganske snart, for voksfiguren var ikke klar denne gangen. Da hadde Robert svart: «Ja, dobbelt løfte, og du har narret oss!» Fire damer av høy rang hadde gitt klart uttrykk for at nå var det alvor og insisterte på å få voksfiguren. Da hadde Barbara og Euphame MacCalzean fått et løfte av djevelen på at figuren som forestilte kongen, skulle bli gitt til disse to ganske snart.¹⁸¹ Sjøl om det var kongefiguren som var hele hensikten med samlingen, hadde djevelen som vanlig gitt ordre til

¹⁷⁹ I Skottland var det vanlig praksis å kvele heksene før de ble brent, de ble «garotted», i motsetning til i Norge hvor trollfolk var levende når de ble veltet inn i bålet bundet til en stige.

¹⁸⁰ Selve smelteprosessen ville gjøre at voksfiguren som forestilte kongen ville tilintetgjøres. Det samme ville skje med den figuren skulle forestille; i dette tilfellet kongen.

¹⁸¹ Orig. «And the said Barbara and Effie MacCalzean got then the promise of the devil that his Highness' picture should be gotten to them two, and right soon». Normand og Roberts, 2000, s. 258.

Barbara og alle de andre som var samlet, at de skulle etterleve hans ordre om å gjøre all den ondskapen de var i stand til. Det var en ting til djevelen ikke hadde overholdt. Han hadde lovet å bruke kallenavn både på Robert – som skulle kalles «Rob the Rower» – Euphame som skulle ha blitt kalt «Can» og Barbara som skulle ha blitt kalt «Naip».¹⁸² Gjennom Barbara Napiers siktelse får vi igjen et eksempel på at djevelen ikke holdt hva han lovet, men narret og bortforklarte. Vi må anta at spørsmål Barbara Napier har fått gjennom flere avhør, har vært formet nettopp for å få fram dette. Dette viser igjen djevelen som Guds negative motstykke og gir en forsterkende effekt når det gjelder styrkeforholdet mellom disse to.

Kongen var til stede – også som aktiv spørsmålsstiller – ved forhørene hvor fortellingene om samlingen i North Berwick kirk vokste fram og flere demonologiske elementer fikk plass.¹⁸³ Her må vi anta at spørsmålene etter hvert ble vinklet slik at de tvang fram detaljer i bekjennelsene som ble gitt. I de mest utbygde bekjennelsene kom det fram hva som var den egentlige hensikten med samlingen, nemlig å få tilbake voksfiguren som forestilte kongen. Den skulle ha vært gitt til djevelen ved en tidligere anledning for at han skulle tilføre den destruktive kraften figuren trengte før den ble smeltet. Gjennom smelteprosessen ville kongen også «smeltes bort». Agnes Sampson nevnte ikke voksfiguren i bekjennelsene sine.

Det er først få dager etter at Agnes var dømt og henrettet at Bessie Thomson, Donald Robson, Janet Stratton og bedrestilte kvinner som Barbara Napier og Euphame MacCalzean kunne fortelle at en voksfigur som skulle forstille kongen hadde blitt sendt rundt på en samling sommeren før. Navnet til Agnes Sampson ble snart knyttet til voksfiguren. Donald Robson kunne fortelle at det var Agnes som hadde laget figuren og hadde hatt den med til samlingen hvor figuren hadde blitt sendt rundt mens de som holdt i den, hadde sagt «James den sjette» før den ble sendt videre. Til slutt hadde djevelen fått figuren.¹⁸⁴

At Agnes kunne lage voksfigurer som skulle brukes til å ødelegge bestemte personer, hadde kommet fram i forhør og tilståelser hun selv hadde gitt. Da Agnes ble forhørt en gang i januar 1591,¹⁸⁵ tilstod hun å ha møtt Barbara Napier tre ganger. Den andre gangen de møttes hadde Barbara først sendt ei tjenestejente for å spørre om Agnes kunne komme til Barbara og snakke med henne umiddelbart. Det første de hadde snakket om, var Barbaras mann som var i Vest-

¹⁸² Skotske hekser har i mange tilfeller kallenavn som lignet på deres egentlige navn. Se Normand og Roberts 2000, s. 258.

¹⁸³ Normand og Roberts 2000, s. 144, 146.

¹⁸⁴ Normand og Roberts 2000, s. 159.

¹⁸⁵ Normand og Roberts 2000, s.155–156. Dokumentet mangler dato.

Skottland. Barbara hadde bønnfalt henne om å bringe ham tilbake uskadd siden hun fryktet at han hadde fiender. Agnes hadde spurt hvem hun var redd for, og Barbara hadde svart at det var en som het Archie, som hun ville ha mannen sin beskyttet for. Agnes hadde svart at hun skulle gjøre så godt hun kunne og at hun skulle ha en voksfigur klar til neste gang de møttes. Barbara skulle legge figuren under senga til den hun var redd for. Agnes hadde voksfiguren klar i løpet av tre-fire dager, og som betaling hadde hun fått så mye linstoff at hun kunne lage seg ei kyse. Agnes hadde levert figuren sjøl. Da hadde hun møtt Barbara i en gammel låve eller noe slikt. De hadde sittet på en høybunt.

Det finnes en litt omarbeidet versjon av historien i et mangelfullt dokument. Dette må være et utkast til en tiltale siden det begynner med «Ye are accused». ¹⁸⁶ Med litt gjetninger og tilføyinger kan det forstås som at Agnes skulle kjenne Barbara godt. De skulle ha møttes ved Bridgend og andre steder. Barbara hadde sagt at Archie hadde plaget henne og hun hadde spurt Agnes om hjelp. Da hadde Agnes sagt at hun skulle gi den hjelpen hun kunne. Neste gang de møttes, hadde Barbara hatt med seg gul voks pakket inn i et tøyestykke. Etter to eller tre dager var voksfiguren ferdig, og Agnes hadde gitt den djevelens kraft ved hjørnet av dueslaget ved Craigmillar. ¹⁸⁷ Når figuren ble smeltet, ville den som figuren forestilte, bli tæret opp til han var fullstendig ødelagt. Agnes hadde gitt voksfiguren til Barbara og hadde sagt at hun måtte ta vare på den, slik at hun ikke ødela planen.

Da kjennelsen mot Agnes Sampson forelå den 27. januar, hadde historien om Barbara Napier og voksfiguren blitt sammenfattet slik: ¹⁸⁸ Barbara ønsket å bli kvitt en mann som hadde plaget henne og hadde bedt Agnes om hjelp. Etter litt diskusjon dem imellom, hadde Agnes laget en fin liten figur av gul voks. Hun hadde forhekset den med besvergelses og brukt navnet «Archie» – slik den plagsomme mannen het. Dette hadde hun i gjort i djevelens navn ved østsiden av dueslaget på Craigmillar og hadde på denne måten overført djevles kraft til voksfiguren. Så hadde hun gitt figuren til Barbara og sagt at hun måtte ta godt vare på den slik

¹⁸⁶ Ifølge Robertson 2008, s. 20, er dette et notat på baksiden av foregående dokument som kan være en foreløpig kladd av Agnes' tiltale.

¹⁸⁷ Craigmillar Castle er et slott ca. 5 km, eller en kort ridetur, sørøst for Edinburgh. Stedet ble ved flere anledninger brukt som rekreasjonssted for Mary Queen of Scots, James VI's mor. Kongen oppholdt seg her mens han utålmodig ventet på sin brud som var værfast i Oslo. Dueslag var et viktig næringsmessig element. Det ga «ferskvarer» i form av egg og kjøtt samt næringsrik gjødsel. Store dueslag kunne ha reirhyller med plass til opptil 2000 duer. På Craigmillar Castle er dueslaget bygd inn som en del av del av den høye muren rundt slottsanlegget.

¹⁸⁸ Normand og Roberts 2000, s. 245.

at den ikke ble ødelagt og dermed ikke kunne brukes til det den var ment for. Når figuren ble smeltet over ilden, ville mannen den forestilte, på samme vis og under stor pine fortæres.

I kjennelsen som ble lest opp for Agnes Sampson, er nok et punkt knyttet til ferdighetene hennes med å lage voksfigurer på oppdrag fra «kunder». Hun hadde laget en voksfigur som forestilte John Moscrop – svigerfaren til Euphame MacCalzean – på bestilling fra henne.¹⁸⁹ Hensikten var å bli kvitt Moscrop. Agnes hadde tatt figuren med seg til en bratt skrent ved en bekk i Keith¹⁹⁰ og hadde påkalt djevelen som forhekset figuren slik at den kunne brukes etter hensikten. Så hadde Agnes levert figuren til Euphames tjenestejente, Janet Drummond, med beskjed om å legge figuren under hodeenden eller fotenden av senga til svigerfaren. Dette hadde skjedd fire år tidligere. I kjennelsen mot Euphame MacCalzean fra den 12. juni legges det fram en litt annen versjon av hendelsen med voksfiguren.¹⁹¹ Her var ikke Agnes den som hadde framstilt figuren, men det var hun som hadde påkalt djevelen for å forhekse den. Euphame hadde sendt tjeneren sin av sted til Agnes Sampson med en ferdig voksfigur som var lagt i en eske, som ble puttet inn i et gåseslakt. Gåsa var pakket inn i en tøyserviett sammen med noe kjøtt. Agnes hadde gitt figuren videre til djevelen, som hadde forhekset den før den ble sendt tilbake på samme vis som den hadde blitt levert til Agnes. Hun hadde sagt at den kom til å virke.

Da Bessie Thompson, etter at Agnes Sampson var blitt kvalt og brent på Castle Hill, hadde bekjent at hun hadde vært med på å sende en voksfigur – så lang som en arm – fra person til person ved Acheson's Haven, og Donald Grierson kunne tilføye at det var Agnes Sampson som hadde hatt den med seg, begynte altså virkelig ballen å rulle. I alle forhør utover våren ble voksfiguren, som hadde blitt etterspurt ved samlingen i kirken i North Berwick, et viktig tema. Kongen forstod at det hele dreide seg om å stikke kjepper i hjula for ham også etter at han hadde fått sin dronning vel anbrakt, og han hadde fått nok en bekreftelse på at det var hekser i hans nærområde som ønsket å gjøre ham ondt. Hans interesse for heksene og alt de foretok seg ble ytterligere forsterket. Han deltok også aktivt som spørsmålsstiller og kunne dermed innføre momenter av demonologisk karakter – et tankegods han kjente inngående – i form av ledende spørsmål.

¹⁸⁹ Normand og Roberts 2000, s. 240.

¹⁹⁰ Agnes Sampson var bosatt i Nether Keith, hvor hun praktiserte som jordmor og klok kone.

¹⁹¹ Normand og Roberts 2000, s. 272.

5 Samlingen i Acheson's Haven, "Lammas Eve" 1590

Det ser ut til at Bessie Thomson like etter at Agnes Sampson ble ført opp til Castle Hill og henrettet, ble konfrontert med en samling som skulle ha funnet sted i Acheson's Haven om sommeren året før. Bekjennelsen ble gitt som en fortsettelse av andre forhold hun skulle ha vært involvert i.¹⁹² Det er tydelig at hun har blitt spurt om en voksfigur som skal ha blitt sendt rundt. Det må bety at representanter fra kongens råd som antagelig stilte spørsmålene,¹⁹³ må ha fått nyss om en samling hvor kongens navn hadde blitt knyttet til voksfiguren. Siden Agnes Sampson ikke ble konfrontert med saken, må dette være ferske opplysninger som må ha kommet opp etter at hun var henrettet. Det som i slutten av januar var en enkel tilståelse fra Bessie Thomson om en voksfigur pakket inn i et stoffstykke, som en gruppe mennesker sendte mellom seg da de hadde møttes i Acheson's Haven, vokste utover våren og forsommeren 1591 til å bli en detaljert fortelling om en svikefull aksjon mot kongen. De som sto bak aksjonen sto i ledetog med djevelen. Allerede Bessie Thomson bekreftet at djevelen var tilstede i skikkelse av en høydott.

I tidligere forhør av mistenkte som – med hjelp av djevelen – hadde gjort iherdige forsøk på å hindre at kongen skulle få sin unge brud til Skottland, skulle det nå vise seg at de hadde fortsatt sine aksjoner også etter at dronningen hadde gått i land i Leith den 1. mai i 1590 og hadde blitt kronet til Skottlands dronning i en storslått seremoni den 17. mai. Kongen visste – gjennom å ha deltatt i forhør av mistenkte hekser – at et hundretall, minst, hadde vært samlet ved og i kirken i North Berwick på Hallow Even høsten 1590. Der hadde de spurt djevelen etter en voksfigur som han hadde lovet å ha med seg. I januar 1591 ser det ut til at «The king's council» hadde fått et nytt spor, nemlig en voksfigur som hadde blitt sendt rundt i Acheson's Haven. Og det skulle altså vise seg at det her var snakk om en og samme figur. Geillis Duncan bekjente også – kanskje allerede samme dag – å ha vært tilstede på samlingen i Acheson's Haven. I forhørene som ble foretatt etter dette tidspunktet ser det ut til at detaljer rundt samlingen har vært av stor interesse for kongen siden det ble klart at det var ham det hele dreide seg om. Samlingen i Acheson's Haven ble altså raskt ansett å være en viktig brikke i en større aksjon hvor mange av de anklagede i North Berwick-prosessene som skulle ha vært med og utøvd trolldomshandlinger for å skade den unge, nygifte kong James VI.

¹⁹² David M. Robertson, *Goodnight my servants all*, Glasgow, 2008, s.35

¹⁹³ I Normand og Roberts (red.), *Witchcraft*, Exeter, 2000, s.159, er dette notert «The [] council». Jeg velger å tolke dette som «The Kings council».

Stedet hvor de de påståtte heksene fra North Berwick-prosessene skulle ha møttes til samling Lammas Eve, den 31. juli, i 1590, var et sted med stor trafikk knyttet til industri i området rundt. I tillegg var dette ei trygg havn for lokale fiskere. Acheson's Haven lå ved Firth of Forth nord-øst for Edinburgh. Den dekket et middels stort område, en gammel skotsk acre, tilsvarende seks mål i dagens norske målestokk. Det er god utsikt herfra over til Leith, byområdet som siden middelalderen har vært havneområdet for Edinburgh. Også Edinburgh er godt synlig. Acheson's Haven¹⁹⁴ eller Newhaven som den opprinnelig ble kalt, ble anlagt i tilknytning til saltproduksjon og kullgruvedrift i området. Fra tidlig på 1600-tallet ble navnet Morrison's Haven, etter familien som eide jorda rundt, tatt i bruk.

Cisterciensermunker fra Holyrood Abbey noen steinkast øst for Old Town i Edinburgh, og fra Newbattle Abbey i Midlothian, kom til området i 1184 for å utvinne salt fra havvannet. De kom da til en liten bosetting kalt Althammer. Her sies det at en gruppe menn på reise havarerte på 1000-tallet og ble værende på stedet siden de innså at de ikke hadde noen muligheter til å komme seg hjem igjen. De skipbrudne kalte strandstedet «Althammer» som en æresbevisning til lederen sin ved samme navn. Da cisterciensermunkene kom til bosettingen, ga de stedet et eget navn, Priesttown eller Prieston, som harmonerte med funksjonen de selv hadde. Siden saltutvinningen foregikk ved fordamping av sjøvann i store kar eller «pans» ved sjøkanten, ble den lille byens navn snart til *Salt Preston* og endelig til Prestonpans. Prestonpans er fortsatt navnet på byen ikke langt fra det tidligere havneområdet.

Det var munkene – eller «prestene» – som oppdaget kullforekomster i åsene litt vest for byen og satte i 1210 i gang med det som antas å være den første kullgruvedriften i Storbritannia. Dette ble starten på en gruvedrift ved Prestonpans som varte i flere hundre år. På 1400-tallet var dessuten ti saltverk i gang i området, og den samlede produksjonen i løpet av ei uke kunne være mellom 800 og 900 «bushels», eller det som kaltes «skjepper»¹⁹⁵ på norsk. Dette tilsvarer drøyt 30.000 liter salt.

Her – i området vest for Prestonpans og øst for nabolandsbyen Musselburgh – bygde munkene opp sin «grange». Begrepet *grange* kommer via fransk *graunge* fra latin *granica* og betyr opprinnelig et kornkammer, eller i overført betydning et sted for matproduksjon. I praksis betegnet «grange» nærmest et avsidesliggende gårdsbruk som tilhørte et kloster. Denne hadde som hovedformål å skaffe mat til klosteret, men solgte også av overskuddet.

¹⁹⁴ Julie Aitken, *Achson/Morrison's Haven. What came and went and how*, Prestoungrange University press.

¹⁹⁵ En skjepper er ca 36,4 liter.

Velstående klostre kunne ha mange slike «granges» enten i forbindelse med åkerbruk, småfe- eller storfehold, hesteavl, eller ulike former for industri. Munkene i området rundt Prestonpans drev virksomhet som hørte inn under den siste kategorien. Deres Prestongrange ble starten på en etter hvert omfattende industrivirksomhet hvor dreneringsvann fra gruvene gjorde det mulig å drive minst ei mølle før vannet ble ledet ut i havet.

I 1526 fikk munkene tillatelse av daværende konge, James V¹⁹⁶, til å bygge ut ei havn i området der lokale fiskere tidligere hadde hatt et slags vern mot vær og vind for båtene sine. Havna som ble oppgradert ble kalt Newhaven. Havna var nok i utgangspunktet ment å skulle trygge fiskerbefolkningen som ofte hadde opplevd tap av skip og mannskap. I tillegg kunne munkene som selv drev ut- og innskipning også kreve inn havneavgift og toll fra andre som benyttet havna. Økte skatter og avgifter til kongemakten gjorde det etter hvert nødvendig for munkene på Prestongrange å skaffe ytterlig inntekter. Løsningen ble å legge havna og området rundt ut til forpaktning. Da kong James V i 1541 bekreftet avtalen fra 1526, ble en ny avtale lagt inn: Alexander Atkinson (Acheson) fra «Salt-Prestoun» fikk forpaktningsavtale som gjorde at han kunne bestyre og drifte havna som fra nå også ble kalt Acheson's Haven. Han utvidet havna til å omfatte et båtbyggeri og bygget ei tidevannsmølle. Ei slik mølle krevde et damanlegg hvor vannet kom inn ved flo sjø og fylte opp en dam som ble åpnet opp når tidevannet gikk tilbake slik at vann kunne ledes inn på et vannhjul som drev mølla. Allerede på slutten av 1500-tallet vet vi at steinarbeidere tilknyttet området dannet sin egen «lodge»¹⁹⁷ eller fagforening. Og flere yrkesgrupper kom til etter hvert som aktiviteten økte. Vi vet at det i 1544 ble skipet ut fisk, salt og huder fra havna, og tjære (til båtrepasjoner) og bly ble skipet inn.

I 1590 må Acheson's Haven ha vært et sted som alle i East Lothian visste hvor var. Stedet var lett tilgjengelig med båt, til fots eller på hesteryggen. Flere av de anklagede i North Berwick-prosessene sa at de hadde vært på samling «at the Fiery Hills of Prestonpans» da de ble konfrontert med samlingen som skulle vært holdt ved Acheson's Haven. Betegnelsen «Fiery» eller «Fairy» i sammensetning med «Hills» eller «Holes» vil kunne forklares med at

¹⁹⁶ James V Steward (1512-1542) var konge fra han som ettåring etterfulgte faren, James IV som eneste legale sønn, til han døde og ble etterfulgt av sin seks dager gamle datter, Mary Queen of Scots. James Vs mor var Margaret Tudor, eldste søster av Henrik VIII.

¹⁹⁷ «Minute Book», en møteprotokoll som viser vedtekter og aktiviteter, «The Buik of Actis and Ordinans of Nobile Maisteris and fellows of Craft of Ludg of Aitchinson's heavine» er påbegynt i 1598. <https://freemasonry.bcy.ca/aqc/aitchinson-lodge.pdf> lest 02.03.2018

det i et område hvor kullgruver var i drift ville være både «Fiery Holes»¹⁹⁸ – flammende hull som gikk dypt ned, og «Fiery Hills» – rykende slagghauger.¹⁹⁹ På grunn av språklig likhet er det også muligheter for en sammenblanding av begreper. I folkelig forestillinger var «Fairies» vesener som var noe midt mellom mennesker og engler.²⁰⁰ Disse skapningene – slik vi finner dem i skotsk folketro – kunne blant annet holde til i hauger som var tilgjengelige gjennom hull. Det ser ut til at området ved Acheson's Haven ble kalt både «Fiery Hills of Prestonpans»²⁰¹ eller Newhaven like ofte som Acheson's Haven rundt 1590. At «New Haven» blir bruk, kan skyldes at det forholdsvis nye navnet Acheson's Haven ennå ikke var innarbeidet som stedsnavn i dagligtalen. I flere av forklaringene sies det at de møttes «in the field», så vi må anta et det var ei grønn slette velegnet til møtested i havneområdet.

Valg av møtedag var heller neppe tilfeldig. «Lammas Eve» var ikke en vanlig hverdagskveld, men kvelden før dagen for en av de fire «kvartalsfeiringene»²⁰² i Skottland. På «Lammas Day»²⁰³ skulle det første brødet som var bakt av det nyskårne kornet bæres til kirken for å velsignes. Det velsignede brødet skulle brytes i fire, og en bit skulle plasseres i hvert sitt hjørne av låven der kornet ble oppbevart. Dette var altså magiske handlinger for å beskytte kornet. Dagen var derfor en svært viktig dag hvor den største av jordens gaver, kornet, ble feiret. Å møtes til fest og dans kvelden og natta før denne merkedagen, var trolig en del av årssyklusen og en vel innarbeidet praksis.

I forhørene og tilståelsene fra North Berwick-prosessene finner vi mer eller mindre detaljerte fortellinger om hva som foregikk da mange kvinner og noen menn skal ha møttes denne kvelden. Første gang samlingen i New Haven nevnes, er i et udatert dokument som antas å være fra etter at Agnes Sampson hadde blitt forhørt siste gang i januar 1591, fått sin dødsdom og blitt henrettet 28.januar. Selv om det nettopp er Agnes Sampson som utpekes av mange tiltalte som den som har styringen ved samlingen i Acheson's haven, ble hun altså aldri selv konfrontert med denne. Den tiltalte som brakte denne samlingen på bane, kan ha vært Bessie

¹⁹⁸ **fiery** *adj* flammende, glødende. Herbert Svenkerud, *Engelsk ordbok* (Cappelen 2007).

¹⁹⁹ David M. Robertson, *Goodnight my servants all. The Sourcebook of East Lothian Witchcraft*, Glasgow, 2008, s. 39.

²⁰⁰ Joyce Miller, *Magic and Witchcraft in Scotland*, Musselburgh, 2010, s. 23.

²⁰¹ Lawrens Normand og Gareth Roberts (red.), *Witchcraft in Early Modern Scotland*, Exeter, 2000, s. 171.

²⁰² De skotske «quarter days» er i tillegg til «Lammas day» 1.august, «Martinmass» (Mortensmesse) 11.november, «Candelmass» (kyndelsmesse) 2.februar og «Withsun» (opprinnelig pinse, men siden dette er en bevegelig høgtid fikk dagen en fiksert dato) 15.mai.

²⁰³ Lammas Day er en omskriving av «the loaf mass day», eller brødets dag.

Thomson.²⁰⁴ Hun tilstod å ha vært tilstede i Acheson's Haven da en voksfigur ble sendt rundt blant deltakerne. Hun oppga ikke hvilken dag dette skulle ha foregått eller hva som var hensikten med det de frammøtte foretok seg. Beskrivelsen av det hun opplevde er enkel og konkret: Voksfiguren ble gitt til Agnes Sampson. Den var omtrent så lang som en arm og pakket inn i hvitt stoff eller et stykke hvitt papir. Agnes sendte figuren til henne og så ble den sendt rundt fra hånd til hånd. Alle sa et ord eller to mens de holdt i figuren. Djevelen kom i skikkelse av en høydott.²⁰⁵ Mer hadde ikke tiltalte å si om saken i denne omgangen.

I samme forhør kom tiltalte Donald Robson med utfyllende opplysninger. Vi kan tydelig se at det nå har blitt stilt spørsmål med bakgrunn i det Bessie Thomson²⁰⁶ trolig hadde sagt. De første spørsmålene Donald Robson må ha fått gjelder *hvor mange* og *hvem* som hadde vært tilstede på samlingen i Acheson's Haven. Han kunne fortelle at de hadde møttes i skumringen og dro ikke hjem før det var natt. Det hadde vært flere enn tjue til stede og alle disse hadde holdt i voksfiguren som Agnes Sampson hadde hatt med seg da hun kom til sletta. Det hadde vært velstående kvinner tilstede også: «There was four hoods of velvet and four or five tafets amongst them»²⁰⁷. At de var velstående kunne man se av kvinnenenes hodeplagg (kyser) som var av fløyel og av taft. Det var folk både fra Leith og «Pans» der. Agnes hadde levert voksfiguren til Barbara Napier som ga den videre til Euphame MacCalzean,²⁰⁸ og hun igjen leverte den videre til Meg Begtoun fra Spilmerford. Slik gikk figuren fra person til person mellom åtte eller ni kvinner før den kom til Robert Grierson som sendte figuren videre til djevelen som så ut som en mann. Så ble figuren sendt videre før den igjen havnet hos djevelen. Alle hadde sagt «James den sjette» mens de sendte figuren rundt. De hadde gjort dette for å plage kongen. Agnes Sampson hadde sagt at det ville bli både gull, sølv og matvarer å få fra Lord Bothwell.²⁰⁹ Vi må anta det var hun som skulle ha denne betalingen siden det var hun som hadde lhatt med seg voksfiguren.

²⁰⁴ Normand og Roberts (red.), *Witchcraft*, Exeter, 2000, s.159, er et udatert dokument som mangler navn.

²⁰⁵ Normand og Roberts (red.), *Witchcraft*, Exeter, 2000, s. 159.

²⁰⁶ Bessie Thomson hadde fått status som en viktig aktør i forbindelse med den store stormen hekser skulle ha laget ved mikkelsmessetid i 1589 for å hindre Anne i å komme til Skottland som dronning. Bessie skulle ha vært foreslått som aktuell budbærer av «møteinnkallingen», men Geillis Duncan hadde utført oppdraget.

²⁰⁷ Normand og Roberts (red.), *Witchcraft*, Exeter, 2000, s. 160.

²⁰⁸ Barbara Napier og Euphame MacCalzean var begge vel ansette kvinner fra Edinburgh.

²⁰⁹ Lord Bothwell, den 5. jarlen av Bothwell – hans egentlige navn var Francis Stewart Hepburn – var kong James VIs tre år eldre fetter. De hadde begge barnebarn av James IV. Francis onkel på morsida – James Hepburn, den 4. jarlen av Bothwell – skulle ha vært lederen bak mordet på James VI far, Henry Stewart – kalt Lord Darnley – «prinsgemal» og Mary Queen of Scots andre ektemann (og søskenbarn) fra 1565 til han ble myrdet i 1567. Han som skulle ha myrdet Marys andre ektemann og far til hennes sønn

I samme forhør tilstod Janet Stratton²¹⁰ at hun også var på samlingen. Det var seksti («tre snes») personer tilstede, og det var tretten av dem hun kjente. Janet bekreftet at kongens navn ble sagt mens figuren gikk fra hånd til hånd. Hun sa også at Agnes Sampson skulle få betaling i form av guld, sølv og hvete. Fra samme forhør er det også nedskrevet en tilståelse gitt av Donald Stratten. Han tilstod å ha diktert følgende «latinske» ramse som Janet Stratten skrev ned: *Hominum aratum regnum valui keti imundum prosita munda metanas dium sipilus*²¹¹. Den nedskrevne besvergelse skulle kuttet opp blandes i en drikk som skulle brukes i konspirasjonen mot kongen. Det var flere som kunne bekrefte at de hadde sett en av Edinburghs «fine» damer, Euphame MacCalzean, ved Acheson's Haven og at hun hadde holdt voksfiguren. Sjøl nektet hun.

Geillis Duncan tilstod også at hun hadde vært ved Acheson's Haven sammen med åtte eller ti «sjefer» og omtrent tretti underordnede. Hun nevnte ikke voksfiguren, men derimot at Agnes foreslo å lage en blanding av oppsamlet gift som hadde dryppet fra ei padde og gammel urin. Blandingen skulle plasseres «in the king's way for his destruction».²¹² Geillis kunne også bekrefte at de hadde sagt kongens navn på latin. Janet Stratton ga utfyllende opplysninger om at «noen» hadde henvendt seg til djevelen og sagt at de holdt på med «noe» og at de var ivrige etter å komme videre med saken. Nå trengte de hjelp fra djevelen. Han svarte at det skulle de få, men det ville ta en del tid siden jobben var vanskelig. Så fikk noen i oppdrag å prøve å skaffe en bit av lintøy kongen hadde brukt. Dette var nødvendig for å få «oppdraget» til å virke.²¹³ Janet bekreftet også at hun visste om planen med gift fra ei padde og at Lord Bothwell hadde lovet betaling til Agnes Sampson for dette.

Det ser altså ut til at det først er i slutten av januar 1591, dagen etter at Agnes Sampson har fått sin dødsdom, blitt kvalt og brent på plassen foran Edinburgh Castle, at samlingen i

James, hadde kort tid etter mordet blitt hennes tredje ektemann. Lord Bootwell var en velutdannet bereist verdensmann med italiensk stil. Da James VI reiste fra Skottland seinhøstes 1589 for å hente hjem dronningen sin, hadde han stolt såpass på sin nære slektning at han hadde satt ham til nestkommanderende i regjeringen. Dersom ikke James kom tilbake til Skottland, var Lord Boothwell klar for å bli konge i Skottland. Boothwell ble senere anklaget og å ha søkt hjelp hos hekser og ble til slutt sendt i eksil i 1593.

²¹⁰ Janet Stratton blir ved flere anledninger nevnt som en av dem som samarbeidet med Agnes Sampson. Hun skulle blant annet ha vært en av de ni som forsøkte å ødelegge David Seaton og hans eiendom ved Foulstruther der de trakk djevelen opp ved Ormiston Bridge ved hjelp av et tau. David Seaton var landeierens representant i «kommunestyret» i Tranenet. Det var hos ham Ceillis Duncan var tjener og ble forhørt og torturert for å tilstå djevlepakt.

²¹¹ Normand og Roberts (red.), *Witchcraft*, Exeter, 2000, s. 160.

²¹² Normand og Roberts (red.), *Witchcraft*, Exeter, 2000, s. 164.

²¹³ Normand og Roberts (red.), *Witchcraft*, Exeter, 2000, s. 165.

Acheson's Haven bringes fram. Etter hvert som flere og flere anklagede konfronteres med denne samlingen, bygges historien ut, og vi kan ut fra dette trekke slutningen om at det har vært stil direkte spørsmål om det som skulle ha foregått siste dagen i juli året før. Den 4. mai i 1591 kunne Janet Stratton legge fram en langt mer detaljert beskrivelse av det som hadde skjedd på Lammas Eve året før enn det hun kunne i slutten av januar. Hun kunne fortelle at omtrent en måned før de møttes «at the Fiery Hills of Prestonpans»,²¹⁴ hadde Agnes Sampson skaffet ei padde og hengt den til «drypping» over ildstedet i huset sitt. Etterpå hadde hun hatt disse dråpene i ei messingskål og bedt Janet om å skaffe gammel urin. Det hadde hun gjort, og da hun leverte den hjemme hos Agnes, hadde de blandet den med dråpene fra padda og hadde varmet det hele i peisen mens Agnes rørte i skåla med tre fingre samtidig som hun påkalt djevelen ved at hun sa «My Master» tre ganger. Blandingen – som var svart som bek – ble sendt til en kvinne i Edinburgh. Hun skulle bruke den der. På Lammas Eve hadde Agnes gitt henne – Janet – beskjed om å møte seg ved Kingsburn. Så hadde de to kommet sammen med Donald og Anne Dunlop til samlingen i Prestonpans. Mange var der allerede: Barbara Napier, Effie MacCalzean,²¹⁵ Meg Begtoun, Bessie Thomson, Geillis²¹⁶ Duncan, Robert Grierson og Margaret Acheson, kona til George Mott, og mange andre – til sammen 60 eller så. Men det var bare de som var spesielt nevnt som stod sammen i en ring og holdt i voksfiguren.

Hensikten med samlingen var å forhekse voksfiguren som Agnes hadde med seg og viste fram underveis til dem som gikk sammen med henne. Hun viste fram figuren til alle da de kom til Acheson's Haven, og alle holdt figuren i hendene sine etter tur og sa samtidig noen «ord» – magiske, må vi anta – over figuren. De sto tett sammen i en ring.²¹⁷ De sendte voksfiguren motsols fra den ene til den andre. Agnes hadde figuren i sin venstre hånd først før hun på djevelens befaling sendte den videre til Barbara Napier som igjen sendte den til Effie MacCalzean. Hun igjen sendte den videre til Katie Wallace og hun sendte den til Meg Begtoun, hun igjen til Donald Robson og han til Bessie Thomson som sendte figuren videre til Geillis Duncan, og hun sendte den til Jannet som leverte figuren videre til Anne Dunlop, og hun igjen til Robert Grierson, og han til Margaret Acheson – Georger Motts kone – og hun

²¹⁴ Normand og Roberts (red.), *Witchcraft*, Exeter, 2000, s. 171 – 173 (Her blir Agnes kalt «Anne»)

²¹⁵ Euhhame MacCalzean blir også kalt «Effie»

²¹⁶ Geillis Duncan blir også kalt «Geillie»

²¹⁷ «in a burgh» må forstås tett sammen som en mur.

sendte figuren videre til Agnes Sampson som leverte den videre til djevelen som hun hadde tilkalt. Djevelen sto der som en prest med svarte klær som så ut som ei pelskappe.

Ser vi nærmere på Jannets detaljerte beskrivelse av sendingen av voksfiguren, vil vi oppdage at forsamlingen må ha stått med ryggen vendt inn i ringen siden Agnes hadde figuren i sin venstre hånd da hun sendte den videre i motsols retning. Vi møter det samme igjen i seinere avlagte beskrivelser av samlingen ved North Berwick kirke. Da er det dansen som går i en motsols ring mens de motsatt det som er vanlig under dans på rekke eller ring, har ryggene vendt mot hverandre og følgelig ansiktene fra hverandre. Janet har ganske sikkert blitt bedt om å beskrive voksfiguren nærmere, for hun forklarte at den var gul og omtrent en halv alen lang²¹⁸ og pakket inn i stoff.

Ifølge Janets forklaring sa Agnes til djevelen: «Ta dette bildet av James Stewart, prins av Skottland, slik at jeg kan få fullført oppdraget med å ødelegge ham for Lord Bothwells sak slik at jeg kan få betalingen – gull og sølv og mat – som han lovet å gi til meg og barna mine». Så hadde Agnes fortalt djevelen at hun hadde gjort slik hun hadde fått beskjed om med padda, men det hadde ikke virket. Kunne han gjøre noe med det? Djevelen svarte at foreløpig kunne han ikke det. Janet sa videre at hun ikke var hjemme før klokka fire om morgenen etter denne samlingen, og at hun ikke hadde vært på flere samlinger før hun var i kirken i North Berwick på allehelgensaften²¹⁹ hvor de spurte djevelen etter voksfiguren igjen.

Den 5. mai 1591, dagen etter at Janet Stratton hadde blitt forhørt og hadde kommet med mange nye opplysninger angående samlingen ved Acheson's Haven, ble Geillis Duncan, Donald Robson og Bessie Thomson eksaminert på nytt.²²⁰ Siden kongen har signert forhøret, må vi anta at han har vært aktivt tilstede og kan også ha stilt spørsmål. Forhøret hadde fokus på det som hadde skjedd på samlingen i Acheson's Haven. Voksfiguren og hvordan denne hadde blitt behandlet ser ut til å ha vært det aller viktigste. Geillis bekreftet at hun hadde vært på samlingen; hun var enig med Janet Stratton i antallet personer som hadde vært til stede, og de oppgitte navnene stemte. Hun hadde holdt i figuren som var pakket inn i et tøyestykke og hadde sendt den videre til Janet Stratton. Hun hadde hørt kongens navn blitt nevnt, men ikke hans eget det hun kunne huske. Han ble kalt «Goodmann» eller noe slikt. Dessuten var det et

²¹⁸ «half an ell». En skotsk alen var ca 37,1 inches. En inch er 2,54 cm. En halv alen blir da omtrent 47 cm. Voksfiguren har altså vært på størrelse ei dokke eller et nyfødt barn.

²¹⁹ «All Hallow Even» er Halloween, på norsk allehelgensaften.

²²⁰ Normand og Roberts (red.), *Witchcraft*, Exeter, 2000, s. 174-176.

annet navn noen hadde brukt, men det kunne hun ikke huske. Men hun husket godt at det hadde blitt snakket om Lord Bothwell, og at det de nå gjorde var for Agnes Sampsons skyld slik at hun kunne få betaling og mat til seg og barna sine.

Donald Robson må ha fått samme spørsmål som Geillis Duncan. Også han bekreftet å ha vært på samlingen i Prestonpans. Han hadde kommet sammen med Agnes Sampson og Janet²²¹ Stratton. På veien hadde Agnes fortalt om voksfiguren og hva den skulle brukes til. Agnes hadde snakket åpenlyst om å ødelegge kongen, og han hadde spurt henne:²²² «Hvordan vil det gå i Skottland da?» Da hadde hun svart: «Ja, vi har mange å ta vare på.²²³ Du kommer ikke til å mangle noe, men kommer til å ha rikelig så lenge du lever». ²²⁴ Donald Robson kunne bekrefte det «Jennie» Stratton og «Gillie» Duncan hadde sagt angående antallet personer som hadde vært til stede på samlingen og at de hadde stått tett sammen «in a burgh» mens de sendte voksfiguren mellom seg. Men han benektet å ha sett djevelen der. Han kunne også bekrefte at det hadde blitt snakket latin, men han kunne ikke gjenta ordene. Dessuten kunne han bekrefte som flere andre, at det ble sagt at dette var noe de gjorde for betaling, at oppdraget var bestilt av Lord Bothwell, og at «Anne» Sampson var lovet betalingen (gullet) som snart skulle komme fra England. Hun skulle fordele betalingen, og sjøl skulle hun også få mat til seg og barna sine. Da hadde Robert Grierson kommentert at det kunne ta lang tid før betalingen kom fra England.

Da Bessie²²⁵ Thomson ble eksaminert på nytt, holdt hun fast ved at hun hadde vært på samlingen i Prestonpans da voksfiguren ble sendt rundt. Hun hadde hørt at det ble sagt noe hun ikke forsto, men hun kunne ikke gjenta ordene. Hun kunne ikke si sikkert hvem som hadde sendt voksfiguren til henne, men hun hadde sendt den til Geillis Duncan. Hun kunne ikke si om djevelen var til stede, men i forhøret²²⁶ er det skrevet ned i neste setning at hun hadde sett djevelen på samlingen i New Haven.²²⁷ Han var som en skydott. Her kan vi lese mellom linjene at Bessie må ha vært utsatt for tortur for å innrømme at djevelen hadde en

²²¹ Donald Robson kaller henne «Jennie». Se Normand og Roberts, *Witchcraft* s. 175

²²² Donald Robson kaller her Agnes for «Anne»

²²³ I fotnote i Normand og Roberts (red.), *Witchcraft*, Exeter, 2000, s. 175 foreslås det at Agnes kan ha siktet til familien hans når hun kommer med dette utsagnet.

²²⁴ «Ye will not want, but get enough as long as ye live». Dette er sammenfallende med garantien djevelen gir ved paktinngåelse: "You will never want"

²²⁵ Bessie blir også kalt «Bessy»

²²⁶ Normand og Roberts (red.), *Witchcraft*, Exeter, 2000, s. 176

²²⁷ I det som er nedskrevet omtales samlingsstedet både som New Haven, Acheson's Haven og Prestonpans.

viktig rolle under samlingen på Lammas Eve – og underforstått – at de som var til stede var i djevelens tjeneste.

Den 8.mai 1591 ble Barbara Napier²²⁸ anklaget for å ha vært til stede ved «the most treasonable convention held by her and her complieces in the devil's name upon Lammas Eve last, at the new haven called Acheson's Haven betwix Musselburgh and Prestonpans, since his Majesty's come forth of Denmark».²²⁹ Barbaras navn nevnes sammen med blant andre Agnes Sampson, Euphame MacCalzean som de ni viktigste personene på samlingen. Djevelen skulle ha vært tilstede i skikkelse av en svart mann, og han plasserte disse ni viktigste nærmest seg. Det ser ut til at djevelen har stil opp deltagerne etter rang. De tretti som hadde mindre viktige posisjoner, hadde stått oppstilt omtrent ei bordlengde fra de andre. Agnes hadde ført ordet og hadde foreslått «the destruction of his highness' person».²³⁰ Vi må her anta at det er forplantningsevnen til kongen de ønsker å ødelegge siden han allerede hadde fått sin dronning over til Skottland og fått henne salvet og kronet. Agnes hadde henvendt seg direkte til djevelen og sagt at de var i gang med en jobb som måtte gjøres, og derfor trengte de djevelens hjelp. Djevelen hadde svart at han skulle gjøre hva han kunne, men det kunne ta noe tid siden dette var en vanskelig sak. Han lovt å skaffe dem en voksfigur og ba dem samtidig om å henge opp ei død padde slik at giften dryppet av den, blande dråpene med gammel urin,²³¹ ormeskinn og en bit fra panna på en nyfødt kalv. Denne blandingen skulle så plasseres slik at kongen kom til å passere forlengs eller baklengs over den, eller slik at han passerte under den slik at det dryppet ned på kongens hode eller kropp. Dette ville ødelegge kongen slik at noen andre ville kunne overta kongens posisjon og ville være noen som var på djevelens side. På denne samlinga hadde kongens navn blitt uttalt på latin og Agnes Sampson hadde blitt utpekt til å lage voksfiguren som skulle forestille kongen og så levere den til djevelen som skulle forhekse den. Hun lagde figuren umiddelbart og gav den til djevelen. Djevelen skulle gi denne til Barbara og Effie MacCalzean på neste samling, så den kunne smeltes. Margaret Thomson fikk i oppdrag å sørge for paddegifta, mens en annen ikke

²²⁸ Barbara Napier tilhørte et høyere samfunnslag i Edinburgh enn de fleste andre tiltalte i North Berwick-prosessen. Hun ser ut til å skaffe seg «magiske» tjenester hos Agnes Sampson både til privat bruk og for bruk i sosialt relaterte forhold. Dette kommer fram i Agnes Sampsons tilståelser. Barbara Napier ble anklaget i en «Court of Justiciary» i «the Toollbooth of Edinburgh» 8.mai 1591. Se David M. Robertson, *Goodnight my servants all*, Glasgow, 2008.

“Tollbooth” var byens rådhus og inneholdt i tillegg til byens administrasjon også arrestlokaler.

²²⁹ Normand og Roberts (red.), *Witchcraft*, Exeter, 2000, s. 255.

²³⁰ Normand og Roberts (red.), *Witchcraft*, Exeter, 2000, s.255.

²³¹ Gjæret urin ble brukt som blekemiddel

navngitt person hadde fått i oppdrag å skaffe noe av kongens brukte lintøy²³² for å kunne gjennomføre «ødeleggelsen» av kongen.

Geillis Duncan skulle også den 15. desember året før ha sverget på, ansikt til ansikt med Barbara Napier og Effie MacCalzean, at hun hadde sett at Barbara gikk bak henne en gang hun kom til Hollyrood Abbey. Og før Geillis hadde rukket å fullføre tre setninger, hadde hun fortalt at Agnes Sampson hadde møtt henne og Effie i Barbaras hus. Der hadde også Bessie Thomson og John Fian vært.²³³ Han hadde sagt at han var på vei vestover til faren sin. Han hadde lagt til at de skulle henge ei padde etter beina slik at det skulle dryppe fra den mellom tre østersskjell og ni oppvarma steiner i tre netter. Ei slik oppskrift hadde ingen av dem hørt tidligere. Men Donald Robson, Janet Stratton, Richard Graham og Geillis Duncan kunne bekrefte dette både hver for seg og da de ble stilt ansikt til ansikt med hverandre.

I anklagene mot Euphame MacCalzean²³⁴ kommer det også fram at samlingen som ble holdt «at the Fiery Hills at Lammas lastwas» var en troløs og forædersk handling mot kongen.

6 Demonologisk tankegods og djevelens skikkelser

6.1 Demonologisk tankegods i utvalgte saker fra North Berwick-prosessene

Gjennom nærlesing av utvalgte forhør og kjennelser fra North Berwick-prosessene er det mulig å se hvordan kong James har utviklet sin forståelse av trolldomsproblematikken. Han har gått systematisk til verks og har brukt de mistenktes bekjennelse til å formulere de spørsmålene han har funnet viktigst å belyse i sin demonologi. Når kildene nærleses, kommer det fram at spørsmålsstiller ved enkelte forhør har hatt en forforståelse av hendelser og handlinger og har vinklet spørsmålene sine i forhold til denne. Spørsmålene som er stilt, gjenspeiler seg i svarene de mistenkte har er gitt. Når vi i tillegg vet at det har vært brukt til dels omfattende tortur, er det ingen tvil om at svar som er ønsket, er presset fram.

²³² Under lintøy sorterer her både undertøy, skjorter og lommetørklær.

²³³ John Fiene er ofte kalt John Fian eller doktor Fian. Hans egentlige navn var John Cunningham. Han var skolelærer i Prestonpans

²³⁴ Normand and Roberts (red.), *Witchcraft*, Exeter, 2000, s.267-274

Det kommer fram gjennom forhørene at noen av de tiltalte utførte, og andre var brukere av diverse helbredende tjenester. Ingen av disse gruppene har sett på tjenestene som ble utført eller mottatt som «svartekunster», altså ikke djevelens verk. Gjennom fortellinger fra flere av de tiltalte kommer det fram at Agnes Sampson var mye brukt som «klok kone». I tillegg var hun jordmor og virket også utenfor området rundt Keith, der hun bodde. Ifølge stedsnavn som er oppgitt i forhør av henne og tiltalen mot henne, må hun ha hatt en forholdsvis stor aksjonsradius. I tillegg til i East Lothian har hun også virket i området rundt Edinburgh. Siden Agnes var jordmor, var mange av tjenestene hun ga, knyttet til plager kvinner måtte ha i forbindelse med svangerskap og fødsler. Et av tiltalepunktene mot henne var at hun hadde kurert en kvinne som måtte bruke krykker, «who gaid on stilts», etter fødselen. Agnes var også tiltalt for å ha lagt kirkegårdsjord eller pulver laget av dauingbein som hun hadde hentet ved Newton Kirk, under Euphame MacCalzeans seng ti dager før hun skulle føde. Denne jorda hadde Agnes lest over for at den skulle lindre fødselssmertene til Euphame.²³⁵ Vi må anta at dette var lindrende behandling som Agnes utførte som «helsehjelp» og ikke slik det nå ble tolket som «devilish practices».

Gjennom forhørene av Agnes Sampson kom det fram at hun hadde lært kunsten med å lese bønner over syke mennesker av faren sin. Han hadde også lært henne at dersom bønnen stoppet, ville den hun skulle helbrede komme til å dø.²³⁶ Da de samlede anklagene mot Agnes ble lagt fram, var et av anklagepunktene at hun hadde brukt bønner som et ledd i helbredelse. Flere av hennes bønner ble ordrett skrevet ned. Bønnene har et katolsk preg og inneholder elementer av en trosbekjennelse. Her er det rom for både Gud, Jesus Kristus, jomfru Maria og Den hellig ånd. «Grant me the joy never will be gane / Sweet Jesus Cristus. Amen».²³⁷ Ramser og regler var en viktig del av healing-ritualer, men etter 1560, da kirken i Skottland ble protestantisk, ble det som kunne bære preg av å være katolsk – for eksempel en slik «devilish prayer» – problematisk både for brukerne selv og for kirken. Bruk av ritualer virket forstyrrende på den reformerte kirken siden de ble regnet som overtro og uvitenhet. Den reformerte kirken forbød ikke bønner i seg selv, men når bønnene ble assosiert med ritualer, ble de forstått som før-reformatoriske og katolske. Man kunne bli stilt for en «kirk session», et menighetsråd, for å ha brukt bønner som del av et ritual.²³⁸ Tradisjonelt ble ord som var

²³⁵ Normand og Roberts, 2000, s.234–241.

²³⁶ Normand og Roberts, 2000, s. 143.

²³⁷ Normand og Roberts, 2000, s. 233–237.

²³⁸ Joyce Miller, *Magic and Witchcraft in Scotland*, 2010, s. 29–31.

sagt på et fremmed eller uforståelig språk, ansett for å ha ekstra stor magisk kraft. Dette finner vi også eksempel på i North Berwick-prosessene. Under samlingen i Acheson's Haven skulle Ritchie Graham ha sagt: «Hominum aratum regnum valui kethi imundum posita munda metanas dium sipilus».²³⁹ Ingen forsto hva ordene betydde. De hadde blitt skrevet ned på en lapp som skulle blandes i den flytende blandingen som skulle lages for å skade kongen.

Da djvelpakt kom aktivt inn som idé i North Berwick-prosessene, ble «hvit magi» likestilt med «svart magi». Dermed var de som tok seg av daglige «helsetjenester» og medisiner, blitt djevelens tjenere og forbrytere.

6.2 Djvelpakt. Djevelen oppsøker, rekrutterer, lover gjenytelser, merker

Gjennom svar som ble gitt i løpet av forhørene under North Berwick-prosessene, er det mulig å danne seg et bilde av hvordan djevelen rekrutterer sine tjenere. Det ser ut som om han alltid drev oppsøkende virksomhet. De han oppsøkte og rekrutterte, var ofte i en sårbar situasjon. Det er et også et gjennomgående trekk at djevelen kom i en lite skremmende skikkelse ved første møte. Siden han var i naturlige skikkelser som en mann, forstod ikke de han ønsket å rekruttere, hvem han egentlig var. Beskrivelsen kan også være mer spesifikk som en svart mann. Ved seinere møter kunne djevelen komme i andre skikkelser ofte som en hund, en fole, en hjort eller en høystakk «and siclike», slikt noe. Men han var alltid svart.²⁴⁰

Djevelen tilbød alltid en form for betaling eller gjenytelse til den som vil tjene ham.: «Ye shall never want»;²⁴¹ du skal ikke mangle noe. Det var aldri snakk om store verdier, men nok til at de som fikk tilbudet, følte at dette ville komme godt med. Denne gjenytelsen kunne være i form av småpenger eller mat. Avtalen som ble forhandlet fram ble effektivert ved en pakt eller kontrakt mellom arbeidsgiver og tjener.²⁴² I bekjennelsene til de heksemistenkte i North Berwick-prosessene, kommer det ikke fram at de har mottatt betalingen djevelen hadde lovet dem. Derimot klaget de ofte over uteblitt betaling. Det fortelles om motaksjoner hvor de gikk freidig ut mot djevelen og etterspurte eller forlangte hva de har blitt lovet. Djevelens svar var da gjerne unnvikende. Han kunne svare med å stille motkrav, som at de måtte være gode

²³⁹ Orig. Normand og Roberts, 2000, s.160.

²⁴⁰ Normand og Roberts, 2000, s. 146.

²⁴¹ I anklagen mot John Fian. Orig. Normand og Roberts, 2000, s. 225.

²⁴² Miller, 2010, s. 82–84.

tjenere og gjøre all den ondskapen de kunne til neste gang de møttes, så skulle betalingen komme.

Som et bevis på at kontrakten, eller pakten med djevelen var inngått, merket djevelen sine tjenere.²⁴³ Dette hadde ikke den som hadde blitt merket, forstått. De ble først klar over dette da djevelen gjorde dem oppmerksom på merket, gjerne ved det andre møtet. De som prøvde å avsløre hekser, lette etter dette beviset. Djevelmerket var uten følelse, og «pricking» kunne bli brukt i jakten på ufølsomme flekker på de mistenktes kropp. Man stakk med nåler for å finne disse stedene. I Skottland hadde man egne «witchprickers» som hadde spesialisert seg på å finne djevelmerker. For å slippe den smertefulle og fornedrende prikkingen med spisse nåler utført av mannlige «prikkere», ofte foran mannlige vitner, tilsto mange kvinner djevelpakt. «Witchprickers» kunne få betalt for antall skyldige de fant.²⁴⁴ Djevelmerkene var ofte godt skjult under hår. Så hodehår og øyenbryn måtte skjæres av under denne jakten.

For at pakten med djevelen skulle kunne inngås, måtte kandidaten samtidig frasi seg sitt dåpsløfte. I europeiske trolldomssaker kunne heksene få nye navn samtidig som de frasa seg dåpsløftet, men de skotske heksene tok av og til klengenavn som minnet om deres vanlige navn. Dette finner vi igjen i tiltalen mot Barbara Napier, der det hevdes at hun var til stede i North Berwick kirk på «Allhallow Even lastwas», allehelgensdag. Etter «their homage being made as the fashion it is in kissing of the devils's arse», at alle hadde kysset djevelens rumpe, hadde alle dratt hvert til sitt uten at noe mer hadde skjedd. Det hadde ergret alle som var tilstede at Euphame (Effie) MacCalzen, Robert Grierson og Barbara Napier hadde blitt nevnt med sine egne navn på samlingen, for det hadde blitt lovet at Robert skulle bli kalt «Rob the Rower» eller «Robert the Comptroller», Euphame skulle blitt kalt «Can» og Barbara skulle ha blitt kalt «Naip».²⁴⁵

Da Agnes Sampson angivelig møtte djevelen først gang, var hun akkurat blitt enke. Det første møtet mellom Agnes Sampson og djevelen hadde funnet sted i ei mølle. Hun var alene, og hun hadde gitt seg til ham. Hun forstod ikke hvem han var, for han så ut som en mann. Han hadde bedt henne om å slutte å beklage seg, og hadde lovet at hun ikke kom til å mangle

²⁴³ Djevelmerket har blitt sammenlignet med Jesu stigma, sårene han hadde etter korsfestelsen som sår på hender og på føtter etter naglene, såret etter spydet som ble stukket i siden, eller sårene etter torne kronen på hodet. Slike sår skal komme spontant hos sterkt religiøse mennesker som har levd seg inn i Jesu lidelseshistorie. Frans av Assisi skal ha opplevd dette.

²⁴⁴ Miller, 2010, s. 102.

²⁴⁵ Normand og Roberts, 2000, s. 147, 258.

noe dersom hun ble hans tjener. Agnes hadde gått med på avtalen. Hun hadde ikke forstått at det var djevelen, og hun hadde heller ikke forstått at han hadde satt merket sitt på henne. Det forstod hun ikke før neste gang de møttes og han fortalte det. Det neste møtet var ti uker etter første møtet. Hun hadde møtt ham ved Bara²⁴⁶ om kvelden. Også da så han ut som en mann. Han hadde bedt henne om å møte ham «der og der» kvelden etter: «Be at sic a part the morrow and I shall tell you what ye shall do».²⁴⁷ Da hun møtte opp dagen etter, var det flere der av dem som senere hadde blitt brent; underforstått dømt og brent som hekser. Han hadde bedt dem alle om å være tro tjenere. Så hadde han spurt Agnes om hun hadde hatt vondt noe sted etter at de hadde vært sammen den første kvelden. Hun hadde svart at hun hadde en øm flekk over kneet. Djevelen sa da at det var merket han hadde gitt henne, og at det ville gå over snart. Men hun hadde kjent at det ble verre og verre ettersom han snakket til henne.²⁴⁸ Da hun på nytt ble forhørt den 4. og 5. desember, var kongen tilstede ved forhøret, og Agnes tilstod «to the king's Majesty» hvorfor hun hadde begynt å tjene djevelen. Hun var blitt enke, og djevelen hadde kommet til henne i en manns skikkelse. Han hadde kommandert henne til å velge ham som sin «Herre» og gi avkall på Kristus. Dette hadde hun godtatt siden hun var fattig og djevelen hadde lovet rikdom for henne og barna.²⁴⁹

Det ser ut til at det var Agnes Sampson som hadde rekruttert «Grey Meal» til å bli en av djevelens tjenere. Hun hadde gitt ham ordre om å fornekte sin Gud og i stedet tjene en bedre Herre. Hun hadde gitt «Grey Meal» melk å drikke.²⁵⁰ Det kan være at vi her har å gjøre med det samme fenomenet som vi finner i norske trolldomssaker hvor trollfolk kunne få kunnskapen om trolldom i seg gjennom noe de spiste eller drakk.²⁵¹ «Grey Meal» ser ut til å ha deltatt i de samme aksjonene som Agnes Sampson var med på. Da de hadde dratt ut fra North Berwick «in a boat like a chimney», i en båt som en skorstein, for å aksjonere mot skipet *Grace of Good*, hadde de vært tjue personer, og han var en av dem. Noen kvinner rodde med årer. Djevelen gikk foran dem i skikkelse av en høystakk. Agnes hadde betalt «Grey Meal» tjue shilling for at han hadde vært så snill å vente på henne i båten mens hun var om bord i skipet og ble bevertet av djevelen med vin og andre godsaker.²⁵² Det ser her ut til at

²⁴⁶ Bara er ei jordbruksbygd og kirkesogn sørvest for Haddington, ikke lenger unna Keith hvor Agnes Sampson bodde enn at hun godt kunne vært ute i oppdrag der enten som jordmor eller klok kone.

²⁴⁷ Orig. Normand og Roberts, 2000, s. 139.

²⁴⁸ Norman og Roberts, 2000, s. 139–140.

²⁴⁹ Normand og Roberts, 2000, s. 145.

²⁵⁰ Normand og Roberts, 2000, s. 147.

²⁵¹ Rune Blix Hagen, *Hekser. Fra forfølgelse til fortryllelse*, 2000, s. 28.

²⁵² Normand og Roberts, 2000, s. 149.

Agnes hadde en slags lederrolle. Det var hun som hadde rekruttert og i dette tilfellet avlønnet «Grey Meal». Og Agnes betalte virkelig, i motsetning til djevelen, som gjennomgående takker for seg og går når det blir snakk om betaling.

Historien om hvordan John Fian ble rekruttert av djevelen, skiller seg ut fra de andre historiene. Det finnes ingen referater fra forhørene som ble gjort av ham, men juryens kjennelse mot ham framstår som en ferdig utbygd historie: Første gangen djevelen kom til John Fian, var da han lå i senga si i Tranent, hvor han leide et rom hos Thomas Trumbill. Der lå han og funderte på – «mushing and pensing» – hvordan han skulle hevne seg på husverten som ikke hadde hvitkalket veggene²⁵³ på hybelen hans slik han hadde lovet. John lå med ansiktet mot veggen da djevelen kom til ham i hvit bekleddning. Djevelen snakket til John før han rakk å si noe og spurte om han ville bli hans tjener og tilbe ham, da skulle han aldri mangle noe: «Will ye be my servant and adore me and my servants? And ye shall never want».²⁵⁴ Djevelen lovte også at han skulle hjelpe John å hevne seg på fienden (husverten). Djevelen anbefalte John at han brente ned huset til Thomas Trumbill siden han ikke hadde holdt løftet sitt. Neste gang djevelen kom til John – også da hvitkledd – hadde djevelen merket ham med en kjepp. Da falt John om i ekstase og ble liggende som i transe som om han var død i to eller tre timer, mens ånden hans forlot ham og ble båret over mange fjell i fremmede land.²⁵⁵ I anklagen ble det bemerket at det var slik John Fian hadde uttrykt det i sin egen forklaring. Med denne innskutte kommentaren hadde juryen understreket at historien skilte seg ut. Juryen kan ha hatt behov for å presisere at denne historien har kommet fra John Fian selv. Ifølge *News from Scotland*²⁵⁶ ble John Fian torturert på det grusomste,²⁵⁷ og han kan ha trodd at han ville bli regnet som uskyldig hvis han kunne bevise at han lå hjemme i senga samtidig som han fornemmet at han ble fraktet verden rundt. Det han fortalte, lå nær opp til den lærde forståelsen av trolldom og hva djevelen kunne utføre.

I forhørene av Geillis Duncan kom det ikke fram hvordan hun hadde truffet djevelen og inngått pakt med ham. Slik historien framstilles i *News from Scotland* hadde hun blitt mistenkt for å være heks av sin arbeidsgiver, David Seaton, godseier i Tranent. Han hadde

²⁵³ «spargeing»; white-washing. Orig. Normand og Roberts, 2000, s. 225. Å hvitkalke veggene var en måte å bli kvitt veggdyr på.

²⁵⁴ Orig. Normand og Roberts, 2000, s. 225.

²⁵⁵ Normand og Roberts, 2000, s. 226.

²⁵⁶ *News from Scotland* utgitt i London 1591, er en pamflett – en liten brosjyre eller informasjonsskrift, uinnbundet, illustrert med tresnitt. Pamfletter inneholdt gjerne sensasjonelt stoff som var interessant for allmennheten. Kan ha samme funksjon som våre skillingstrykk eller i moderne tid «Se og Hør».

²⁵⁷ *News from Scotland* I Normand og Roberts, 2000, s. 322

lagt merke til at en av tjenestepikene hans pleide å være lenge borte. Dessuten hadde Geillis begynt å utføre healingtjenester. Lord Seaton satte i gang undersøkelser på egen hånd for å finne ut om det var som han tenkte, at Geillis hadde inngått en pakt med djevelen. Lord Seaton hadde torturert Geillis ved å bruke tommelskruer – «pilliwinks» – og ved å stramme tau rundt hodet hennes for å få henne til å innrømme udåden, men det var forgjeves. Hun hadde ikke bekjent noe. Så hadde de lett etter djevelmerket på kroppen hennes. Det hadde de funnet på halsen. Da hadde hun tilstått at alt hun hadde gjort, skyldtes at hun hadde blitt forført av den ondskapsfulle djevelen.²⁵⁸ I slutten av november 1590 ble Geillis Duncan forhørt i Edinburgh. I forhøret som ble foretatt, fortalte hun om djevelens lovnader. Da de hadde vært om bord på et skip og djevelen hadde gjort dem usynlige, hadde han også lovet dem «gear enough»,²⁵⁹ tilstrekkelig betalt. Gjennomgående var djevelens lovnader upresise som dette eller «you shall never want», du skal aldri mangle noe. Men løftebrudd forekom ofte. Geillis kommenterte samtidig med at hun fortalte om djevelens lovnad, at djevelen hadde skuffet dem med hensyn til betalingen.

Til tross for at djevelen ikke holdt hva han lovte, krevde han full troskap av dem som hadde inngått pakt med ham. Agnes kunne fortelle at hver samling startet med at djevelen krevde svar på om de hadde holdt løftene de hadde gitt ham.²⁶⁰ Dette skjedde også da Agnes Sampson, Geillis Duncan, Bessie Thomson, Irske Marion og «Grey Meal» hadde møtt opp mellom Ormistonkogen og Foulstruther gods for å gjennomføre en aksjon djevelen hadde innkalt til. Planen var at Lord Seaton og eiendommen hans skulle ødelegges. De halte djevelen opp i et tau fra Ormistonbrua mens de ropte «hal i og dra!» Da djevelens hode stakk opp, ristet jorda. Det første djevelen gjorde da han hadde blitt halt opp, var at han spurte om de alle var gode tjenere, «speered if they were all good servants». Så hadde de fått instruksjoner om å legge en blanding av glass og taustumper på brua. Den første som passerte ville bli syk. Geillis Duncan hadde spurt djevelen: Kommer vi til å få det vi krever? Da hadde djevelen svart «Yea», og gått.

Selv om djevelen alltid ville ha bekreftelse på at dem han hadde inngått avtaler med var gode tjenere, hendte det likevel at djevelen ble stilt til veggs. På en samling mellom Cousland og

²⁵⁸ *News from Scotland* i Normand og Roberts, 2000, s. 312.

²⁵⁹ Orig. Normand og Roberts, 2000, s. 136.

²⁶⁰ Normand og Roberts, 2000, s. 138–139.

Carberry²⁶¹ hadde Agnes kranglet med djevelen og hadde sagt at hun aldri hadde fått noen fordeler fra ham og at hun ikke lenger ville vedkjenne seg ham. Hun innrømmet videre at hun ikke hadde brutt med djevelen, men at hun hadde truet med det. Da hadde djevelen lovet henne at hun ikke skulle oppleve at noe gikk imot henne. Hva djevelen hadde lovet de andre – de hadde vært tre på samlingen – visste hun ikke, for djevelen hadde snakket personlig med hver og en. Så hadde han gitt ordre om at de alle skulle være trofaste tjenere, før han forsvant.²⁶²

Mens det hos dem som var tiltalt for å ha deltatt på samlingen i North Berwick kirk, hadde vært fokus på hvordan djevelen så ut, ble det i tiltalen mot John Fian i tillegg fokusert på djevelens ord på prekestolen. Djevelen hadde sagt at de ikke skulle være redde fordi han var stygg å se på. For de som var hans tjenere, skulle ikke mangle noen ting. Det skulle ikke feile dem noe så lenge de hadde hår på hodet, og de skulle ikke felle en tåre så lenge de tjente ham. Her kan det være at djevelen lover at de som tjener ham virkelig skal leve sorgløst, og at han taler som et ekko av Guds lovnad i Johannes Åpenbaring 7,17: «... og Gud skal tørke bort hver tåre fra deres øyne.»²⁶³ Ellers er det en vanlig oppfatning at hekser ikke kan felle tårer.²⁶⁴ Videre oppfordret djevelen de som var til stede om å gjøre så mye vondt som de kunne, ete drikke og være glade. For han skulle vekke dem opp til herlighet på den siste dag. Dette er en gjentakelse av Jesu ord slik vi finner dem for eksempel i Joh. 6.54: «... og jeg skal reise ham opp på den siste dag.» Denne framstillingen av djevelen skiller seg altså sterkt ut fra de andres som ofte legger vekt på at djevelen lover, men tilføyer ofte at dette er tomme ord.

6.3 Djevelen opptrer i ulike former:

Før Agnes Sampson hadde blitt stilt for retten ved en verdslig domstol i Edinburgh, hadde hun vært i søkelyset i forbindelse med trolldomsanklager ved en kirkelig rett i Haddington.²⁶⁵ Fra reformasjonen hadde blitt innført i Skottland i 1560, hadde den skotske kirken blitt styrt

²⁶¹ Cousland og Carberry er to bygder med et par kilometers avstand som ligger mellom Tranent, East Lothian og Edinburgh.

²⁶² Normand og Roberts, 2000, s. 146

²⁶³ Bibelen, Oslo, 2011.

²⁶⁴ Mackay, 2009, s. 549–550.

²⁶⁵ Haddington er en liten innlandsby øst for Edinburgh, halvveis til North Berwick. Agnes Sampson var hjemmehørende i Keith, ei bygd som tilhørte Haddington sogn.

både etter en presbyteriansk og en episkopal modell.²⁶⁶ I tidsrommet hvor North Berwick-prosessene ble ført, ble den skotske kirken styrt som en presbyteriansk kirke. Den var organisert med råd av «eldste» – valgt blant dem som var ansett for solide og respektable personer i lokalsamfunnet – som sammen med prestene utgjorde det lavest nivået i et kirkerettslig system. Hvert «parish», sogn, hadde sin «kirk session», sitt menighetsråd. Dette rådet hadde ikke bare en administrativ oppgave, men var også en kirkelig rettsinstans. På kirk sessions ble saker som gjaldt brudd på helgedagsfred, drukkenskap og umoralsk oppførsel tatt opp.²⁶⁷ Når trolldom ble tatt opp som tema på et kirkemøte, var det enten fordi en person klaget over at han eller hun hadde blitt kalt heks, eller hadde blitt offentlig beskyldt for å praktisere trolldom. Dette var en alvorlig ærekrenkelse som kirkemøtet måtte ta seg av. Når konkrete tilfeller hvor trolldom hadde blitt brukt, ble lagt fram for kirkemøtet, ble dette ofte sett på som en så alvorlig affære at saken ble sendt videre til de lokale sivile styresmaktene. Dette gjaldt særlig dersom både en person var blitt utpekt som heks og det samtidig forelå konkrete eksempler på at personen skulle ha utført trolldom i en eller annen form.²⁶⁸ Agnes Sampson, jordmor og mye benyttet klok kone, hadde vært i denne situasjonen. Derfor hadde hun sittet fengslet i Haddington tolbooth. I referatet fra det vi må anta er det første avhøret etter at Agnes hadde blitt flyttet til Edinburgh, fortalte hun om en opplevelse fra fengselet i Haddington. Der hadde hun sett at det kom en flamme med en lang, svart ting i enden. Flammen flyttet seg fra øverste delen av huset og til den nederste. Hun bekreftet at dette var djevelen. Hun hadde ikke snakket til ham.²⁶⁹ Fortellingen til Agnes om djevelens besøk i fengselet har trolig kommet som svar på et direkte spørsmål om hun hadde hatt besøk av ham der. Det var en oppfatning om at djevelen kunne oppsøke hekser i fengsel for å viske bort djevelmerket.

I mange av tilståelsene ble det gitt mer eller mindre detaljerte beskrivelser av djevelen. Det er tydelig at disse har blitt gitt som svar på direkte spørsmål. Svarene virker ikke alltid like gjennomtenkte. Noen svar er gjengangere. Forestillingen om djevelen som en svart mann eller en svart hund, ser ut til å ha vært godt etablert. Den mest ekstreme beskrivelsen av djevelen er

²⁶⁶ Dagens Church of Scotland er fortsatt en presbyteriansk kirke. Det betyr at ingen innen kirken har mer å si enn andre. Kirken har ikke et eget overhode. Denne rollen er det bare Gud som kan ha. De lokale kirkene velger selv sine menighetsråd, som styrer kirken. Church of England derimot, er en episkopal kirke. Det betyr at den ledes av biskoper. Erkebiskopen av Canterbury er den øverste av biskopene.

²⁶⁷ Liv Helene Willumsen, *Dømt til ild og bål*, Stamsund, 2013, s. 67–68.

²⁶⁸ Robertson, 2008, s. 65.

²⁶⁹ Normand og Roberts, 2000, s. 137

den som ble gitt av Barbara Napier da hun fortalte om samlingen i kirken i North Berwick. Da djevelen sprang opp på prekestolen, var han i skikkelsen av en stor, svart mann med svart geiteskjegg, nese som et haukenebb og «a long rumple», en lang hale. Han var kledd i ei svart raggete kappe og hadde en stygg, svart kalott på hodet. Ved denne anledningen hadde han også løftet på kappa, og alle måtte kysse ham bak.²⁷⁰ Beskrivelsen vi her finner av djevelen er den som ligger nærmest beskrivelsen av djevelen i forbindelse med europeiske heksesabbater. «Skammens kyss», å kysse noen bak, var kjent som en del av ritualene på heksesabbater slik de ble beskrevet hos Bodin i 1580.²⁷¹ Beskrivelsene av samlingen i North Berwick-prosessene minner svært lite om Bodins beskrivelser av ville sex-orgier og groteske handlinger. Djevel dominerer heller ikke samlingene.²⁷² Skotske samlinger kan på mange måter minne om vanlige sammenkomster. Skotske samlingene kan også minne mer om «arbeidsmøter». Det kan av og til virke som om det er kvinnene som tar styringen. Under samlingen i Acheson's Haven skulle Agnes ha sagt til djevelen: «We have a turn ado».²⁷³

Under samlingen i North Berwick Kirk hadde alle sett djevelen som en svart mann. Donald Robson, som var en gammel mann – «of the age of three score and more»²⁷⁴ – hadde i likhet med Barbara Napier sett at djevelen hadde svart kappe og en stygg kalott på hodet. De fleste beskrivelsene vi finner av djevelen i North Berwick-prosessene, er mindre spektakulære enn Barbara Napiers. De fleste kunne fortelle at djevelen var i en manns skikkelse. Enkelte ganger presiseres dette nærmere: Han var en lang mann, eller han var en lang, svart mann. Men han kunne også ha vist seg som en høydott, «a rick of hay».²⁷⁵ Andre ganger kunne han ha vært tilstede som en sky. Geillis Duncan kunne fortelle at hun en ettermiddag hadde truffet Agnes Sampson som kom ut fra Lady Pogie's hus i Dalkeith²⁷⁶ sammen med Lady Pogie og David Nimils kone, Katarina Hamilton. De hadde gått over kongens vadested ved elva og hadde sendt Geillis oppover bakken for å hente noe bredbladet gras mens de selv ble sittende igjen. Hun hadde snudd seg og hadde sett en svart mann som kom ut av brønnen. Da hun hadde

²⁷⁰ Normand og Roberts, 2000, s. 257.

²⁷¹ Normand og Roberts, 2000, s. 227.

²⁷² Laura Paterson, «The Witches' Sabbath in Scotland», i *Proceedings of the Society of Antiquaries of Scotland*, vol. 142, 2012, s. 371–412, på s. 395.

²⁷³ Normand og Roberts, 2000, s. 255.

²⁷⁴ «score» er snes; 20 stk. Donald var altså 60 år eller mer, og må ha vært den eldste av de påståtte heksene.

²⁷⁵ Normand og Roberts, 2000, s. 149.

²⁷⁶ Dalkeith er en by 24 km, - «five leagues» sørøst for Edinburgh. League er et gammelt lengdemål tilsvarende 3 miles. Dalkeith ligger i regionen Midlothian. River Esk renner gjennom Midlothian og East Lothian.

spurt Agnes hvem dette var, hadde Agnes svart at det ikke var noen mann, men bare kapp hennes som hadde blafret i vinden. Rett etterpå hadde de gått til kjelleren²⁷⁷ i David Nimils hus, jaget ut hushjelpa – «dang the hussie» – og plassert Geillis i en krok. Så hadde de snakket sammen om blomster og urter de skulle bruke for å utføre et oppdrag.²⁷⁸

Ved forhør i januar 1591 hadde Agnes bekreftet påstanden om at hun hadde tilkalt djevelen i form av en svart hund den gangen Lady Emiston døde.²⁷⁹ I samme forhøret fortalte hun om det første møtet hun hadde med djevelen. Da hadde han vært i «visible form» – altså synlig – underforstått kunne djevelen også være usynlig tilstede. Ved samlingen i Acheson's Haven hadde de talt ulike oppfatninger av i hvilken form djevelen hadde vært til stede. Bessie Thomson sa i en forklaring at djevelen hadde kommet som en høybunt,²⁸⁰ i ny en forklaring mente hun at hun ikke hadde sett djevelen der, men til slutt – vi må anta at hun hadde blitt utsatt for press – fortalte hun at djevelen var til stede som en skydott. Det samme gjentok seg i avhørene av Donald Robson. Han kunne fortelle at han hadde sett djevelen samme sted som en mann. Men da han ble forhørt den 5. mai, nektet også han for å ha sett djevelen ved Acheson's Haven. Da Janet Stratton i mai 1590 hadde beskrevet samlingen i Acheson's Haven i detalj, beskrev hun djevelen som Agnes Sampson hadde tilkalt «in a likeness of a black priest, with black clothes like a hair mantle»;²⁸¹ som en svart prest med svarte klær som så ut som ei pelsskappe.

6.4 Djevelens møteinnkallinger og «heksenes» reiser til samlingene

Etter det som kan leses ut av bekjennelser og anklager fra North Berwick-prosessene, ser det ut til at djevelen har hatt faste rutiner for sin «møteinnkalling». Det er direkte henvendelser. Han møter sine tjenere tilsynelatende tilfeldig mens de er ute i nærheten av der de bor. Djevelen kommer altså ikke hjem til dem eller inn i huset. De som får innkalling, er alltid alene. Djevelen kommer mellom fem og seks om ettermiddagen og ber dem om å møte opp

²⁷⁷ «Cellar» har jeg valgt å oversette med «kjeller», men det kan her like gjerne forstås som bakrom eller kanskje det vi ville kalle bryggerhus.

²⁷⁸ Normand og Roberts, 2000, s. 152. Hva dette oppdraget gikk ut på er vanskelig å si sikkert. Det er store mangler i kildematerialet akkurat her.

²⁷⁹ Dette er historien om da Agnes skulle forsøke å helbrede med bønn, men ikke lykkes og trengte hjelp fra djevelen for å få vite om Lady Edminston ville overleve eller ikke. Normand og Roberts, 2000, s. 144 og s. 238.

²⁸⁰ Normand og Roberts, 2000, s. 159.

²⁸¹ Normand og Roberts, 2000, s. 173.

neste dag. Han angir stedet og tidspunktet. Djevelen hadde kommet til Agnes Sampson i en manns skikkelse og møtt henne ute på markene ved huset hennes i Keith mellom klokka fem og seks mens hun var alene, «being her allane».²⁸² Han hadde gitt beskjed om at hun skulle møte ved North Berwick Kirk den neste kvelden. Og hun drog dit på hesteryggen.

Samlingene finner ofte sted idet sola går ned. Slik var det ved samlingen i Acheson's Haven. «They convented in the gloaming and did their turn in the night».²⁸³

Samlingene er alltid i en overkommelig avstand fra hjemstedet. De skotske «heksene» bruker stort sett samme framkomstmidler som de vanligvis bruker når de beveger seg i nærmiljøet. De går, de ror, de rir. De går alene, de treffer andre på veien og slår følge med dem. Vi hører aldri at djevelen er sammen med dem på veien til samlingsstedene. Djevelen kommer i etterkant – etter at «festen» har begynt, og han drar like fort som han kommer. Men igjen har John Fian skilt seg ut. Han lå ifølge anklagen hjemme i ei skapseng i Prestonpans da han ble fraktet til samlingen i North Berwick Kirk. Han hadde blitt fraktet med en vislende lyd gjennom luften.²⁸⁴ Her har det angivelig vært djevelen som hadde vært ansvarlig for transporten.

Samlingene som djevelen innkalte til, kunne være store tilstelninger som i North Berwick kirke, hvor det skulle ha vært mange, to hundre, hvis vi skal stole på *News from Scotland*, eller hundre, hvis vi skal stole på bekjennelsen til Agnes Sampson.²⁸⁵ I Acheson's Haven hadde de vært samlet åtte eller ti ledere og omtrent 30 underordnede, «eight or ten principals and about thirty inferiors assembled».²⁸⁶ Her får vi også et bilde på at det kan ha vært et slags hierarkisk system. Ved Foulstruther hadde de vært ni,²⁸⁷ ved Bara var de bare fem, «altogether five in number».²⁸⁸ Da de hadde vært ute «in a boat like a chimney», var de tjue personer.²⁸⁹ Ved å stille spørsmål ved hvor mange som var til stede på samlingene, fikk de som forhørte, oppgitt stadig nye navn og kunne få en slags kontroll med hvem det var verdt å ta inn til forhør og konfrontere med hva som var blitt sagt i avlagte bekjennelser.

²⁸² Normand og Roberts, 2000, s. 241.

²⁸³ Normand og Roberts, 2000, s. 160.

²⁸⁴ Normand og Roberts, 2000, s. 226.

²⁸⁵ Normand og Roberts, 2000, s. 147.

²⁸⁶ Normand og Roberts, 2000, s. 164.

²⁸⁷ Normand og Roberts, 2000, s. 148.

²⁸⁸ Normand og Roberts, 2000, s. 146.

²⁸⁹ Normand og Roberts, 2000, s. 149.

7 Avslutning

At et kongelig bryllup skulle utløse en omfattende hekseprosess i Skottland sentrert geografisk rundt Edinburgh, var ikke selvsagt, men siden det hadde oppstått en del problemer rundt giftermålet, oppstod det en situasjon hvor man ønsket å finne forklaringer på det som hadde skjedd. Landet var i en brytningstid på flere måter. Kirken hadde rundt tretti år før North Berwick-prosessene startet i 1590 gått fra å være romersk-katolsk til å bli en reformert kalvinistisk kirke. Det var fortsatt mange rester av katolisisme å spore. Katolisismen hang lenge igjen i East Lothian. Blant annet manglet kirken i North Berwick prester flere år etter at reformasjonen var innført.²⁹⁰ Her hadde det også vært et viktig nonnekloster, og de siste nonnene skal ha vært boende i rester av dette helt fram til midt på 1580-tallet.

Landet befant seg dessuten i en turbulent politisk situasjon. Den unge kongen, James VI, var ikke ønsket av alle i det øverste laget av eliten. Hans nære slektning Lord Bothwell så gjerne seg selv i rollen som statsleder. Det gjorde ikke situasjonen bedre at kongen ofte omga seg med unge menn som han viste kjærlig interesse for. På et eller annet tidspunkt må James ha forstått at dersom han skulle fortsette som regent, burde han endre sitt personlige liv. Det ble viktig for ham å framheve sin heteroseksualitet. Hans gifteplaner rettet seg mot Danmark. Kongens ekteskapsplaner kom overraskende i Skottland. Lord Bothwell må ha sett sitt kandidatur til den skotske tronen alvorlig truet. Fikk James legale arvinger, ville alt håp være ute. Etter at ekteskapet mellom danske Anne og Skottlands James var inngått, begynte problemene. Det kan se ut som om Nordsjøen var spesielt hjem søkt av gjentatte stormer høsten 1589. Det skulle vise seg umulig å frakte den unge dronningen over havet. Da James – som var nygift ved en stedfortreder – valgte å trosse høststormer og reise over Nordsjøen senhøstes 1589 for å treffe sin ektefelle som var i «vinteropplag» i Oslo, åpnet det seg en ny mulighet for Lord Bothwell.²⁹¹ Han ble en av de utvalgte som James ba om å ta ansvaret for styret av landet mens han selv skulle være borte i tjue dager. Perioden skal James selv ha antydnet. Det viste seg at kongen ikke kom raskt tilbake, men derimot valgte å nyte festligheter og moro sammen med sin nye svigerfamilie. James ble i Danmark over vinteren.

²⁹⁰ Normand og Roberts, 2000, s. 57–60.

²⁹¹ Normand og Roberts, 2000, s. 39–42.

Da det unge kongeparet i april 1590 reist over havet til Skottland, var det på nytt storm og vind. Ikke lenge etter at de kom til Skottland, kom meldingen om at alle stormene i Nordsjøen hadde sin «naturlige» forklaringer. Det var hekser i København som hadde reist vind og dermed forårsaket all elendigheten. De hadde ikke lykkes fullt ut med sitt prosjekt, men de hadde hatt tydelige intensjoner. Tanken om at dette måtte ha vært et samarbeidsprosjekt mellom danske og skotske hekser, kunne ikke ha kommet opp uten at det var en forståelse blant den skotske eliten om at det fantes hekser. Spørsmålet om skotske heksemistenkte hadde møtt kvinner fra Danmark, kom raskt opp. Siden det her var snakk om aksjoner mot kongen selv, ble hans residens i Edinburgh stedet hvor sakene ble ført. Kongen og hans råd var til stede, og kongen bidro etter hvert aktivt i utspørringen.

Etter hvert som sakene mot de hekseanklagede ble mer og mer komplekse, kom navnet til Lord Bothwell opp. Han skulle ha kjøpt tjenester av påståtte hekser for å kvitte seg med kongen. Særlig i forbindelse med samlingsen i Acheson's Haven ble dette tydelig. Flere av de anklagede kunne fortelle at denne aksjonen for å «ødelegge» kongen var kjøpt og betalt av Lord Bothwell. I *News from Scotland* blir det også antydning at den som stod på prekestolen i North Berwick kirk, skulle ha vært Bothwell selv. Ved å tenke slik var Bothwell plutselig identisk med djevelen. I forbindelse med rettsakene ble lordene hentet inn, ba selv om å bli fengslet for å avsanne rykter. I ettertid endte han med å bli landsforvist.

I min oppgave har jeg valgt å se bort fra det politiske komplottet mot den skotske kongen. Mitt prosjekt har vært å prøve å forstå de heksetiltaltes fortellinger. Disse kom etter hvert til å framstå som ganske uvirkelige. Men jeg har også prøvd å reflektere over om noe av det de fortalte, kunne ha en basis i fortellinger fra deres egen hverdag. Det er bemerkelsesverdig at de alltid beskriver samlingsstedene som steder de utvilsomt hadde god kjennskap til. De forteller hverdagslivet sitt inn i historiene. Vi skal slett ikke se bort fra at gravide kvinner oppsøkte Agnes Sampson for å få hjelp mot svangerskapskvalme eller lindring av fødselssmerter. Da er det godt mulig at hun har vært på Broomhills og hentet legende planter. Det er godt mulig at hun leste sine bønner over syke mennesker. Det er godt mulig at mange mennesker fra ulike samfunnslag møttes i Acheson's Haven for å feire Lammas Eve, og det er godt mulig at mange mennesker møttes i North Berwick kirk for å minnes de døde på allehelgenskvelden. At de beveget seg i landskapet til fots eller på hesteryggen, og at de av og til kom sjøveien, er heller ikke umulig. Men det er derimot umulig at djevelen var deres overordnede og at de hadde inngått en pakt med ham. Djelforståelsen vokser fram hos de

tiltalte i takt med at fortellingene om samlinger og aksjoner antar store dimensjoner. Fra å være små hentydninger gitt i korte og vakkende svar i de første forhørene, utvikler det seg en fullt utbygd demonologisk forståelse i løpet av North Berwick-prosessene. Det er i deres fortellinger at de urealistiske idéene fra demonologien finner sin plass.

På 1500-tallet – perioden for min forskning – var det altså et vitenskapelig faktum at hekser fantes. I tillegg ble forestillingene og forståelsen av heksene og deres eksistens utdypet; noe vi ser gjennom North Berwick-prosessene. Fordi heksene hadde «sagt opp» avtalen sin med Gud og inngått en ny avtale med djevelen. Som tegn på avtalen ble de merket. Ved paktinngåelsen fikk de kraft til å utføre trolldom – onde handlinger. De ble eksperter på å reise stormer. Heksene fløy til fjerne samlingssteder med de underligste framkomstmidler. Der foregikk ville fester hvor djevelen var tilstede oftest som midtpunkt og sex-partner. De danset ofte nakne. På noen samlinger holdt djevelen en «preken» for de frammøtte. Enkelte samlinger kunne også ha preg av en slags «kursvirksomhet», der djevelen lærte bort hvordan det kunne lages tryllemidler av døde menneskekropper. Særlig var barnekropper ettertraktet som råstoff.²⁹² Forestillingen om samlinger som vokste fram blant de påståtte heksene fra East Lothian og dem som forhørte, ble en ganske annen. «Heksene» i East Lothian var mer jordnære. De dro på samlinger i nærområdet og kom seg dit på naturlig vis. Vi hører sjelden om servering, med mindre djevelen tar seg til rette og fordeler godsaker han har tatt fra andre. Han kom gjerne seinere enn de andre og dro alltid før dem. Djevelen kom til å få en mindre dominant rolle i East Lothian enn hva som er vanlig i det europeiske demonologiske tankegodset. De hekseanklagede i North Berwick-prosessene kunne til og med opponere mot djevelen. Det er nettopp denne forskjelligheten som kan gi et hint om at den demonologiske forståelsen ikke var allmenn eller ferdig utbygd i Skottland før disse hekseprosessene ble satt i gang. Som trolldomssaker står North Berwick-prosessene i en særstilling blant skotske trolldomssaker fra tidlig nytid. Dette fordi det demonologiske tankegodset fra forhør og bekjennelser føyes i den store helhetlige forståelsen.

²⁹² Julian Goodare, *The European Witch-Hunt*, New York, 2016, s. 76–78.

Kilder:

Lawrence Normand and Gareth Roberts (red.), *Witchcraft in Early Modern Scotland* (Exeter, 2000)

- Examination and confessions of Geillis Duncan and Agnes Sampson, ?before December 1590, s.136-140.
- Examination and Confession of Agnes Sampson, 4-5 December 1590, s.143-149.
- Deposition of Geillis Duncan, 5 December 1590 and 15 January 1591, s.151-153.
- Examination of Agnes Sampson, January 1591, s.155-157.
- Depositions of Donald Robson, Janet Stratton, Barbara Napier, Euphame MacCalzean by Depositions of robson, Stratton and Ritchie Graham,date uncertain, s.159-162.
- Confessions and Depositions of Geillis Duncan, Janet Stratton and Donald Robson, ?January 1591, s.164-167
- Deposition of Janet Stratton ?30 January, s.164 167.
- Deposition of Janet Stratton 4 May, s.171-173.
- Examinations of Geillis Duncan, Donald Robson and Bessie Thomson, 5 May, s.174-176.
- Examination of Euphame MacCalzean, 7 May 1591, s.181-182.
- Depositions of Janet Kennedy, ?June 1591, s.184-186.
- Depositions of Janet Stratton and Donald Robson to a Notary Public, 19 June 1591, s.189-190.
- Deposition of Donald Robson to Notaries Public, 4 July 1591, s.191-193
- Depositions of Janet Stratton to Notaries Public, 4 July 1591, s.194-196.
- Denials at the Scene of Execution by Geillis Duncan and Bessie Thomson to Notaries Public, 4 December 1591, s.197-199.
- The Trial of John Fian, 26 December 1590, s. 224-230.
- The Trial of Agnes Sampson, 27 January 1591, s.231-246.
- The Trial of Barbara Napier*s Assizers for Wilful Error, 7 June 1591, s.2523-260.
- The Trial of Euphame MacCalzean, 9 June 1591, s.261-268.

Primær litteratur

Bering Liisbergg, *Vestenfor Sjø og østenfor Hav. Trolldom i København og i Edinburgh 1590. Et bidrag til hekseprosessernes historie*, København, 1909.

Coghill, Hamish, *Lost Edinburgh*, Edinburgh, 2008.

Christiansson, John Robert, *On Tycho's Island: Tychoe Brahe, Science, and Culture in the Sixteenth Century*, Cambridge, 2000.

Fraser, Antonia, *King James, VI of Scotland, I of England*, London, 1994.

Gilje, Nils, *Heksen og humanisten Anne Pedersdatter og Absalon Pederssøn Beyer*, Bergen 2003.

Goodare, Julian, (red). *The Scottish witch-hunt in context*, Manchester, 2002.

Goodare, Julian, *The European Witch-Hunt*, New York, 2016.

Goodare, J. (red.), *Scottish Witches and Witch-Hunters*, New York, 2013

Goodare, Julian, Martin, Lauren og Miller, Joyce, *Witchcraft and Belief in Early Modern Scotland*, New York, 2008.

Goodare, Julian, *The European Witchc-Hunt*, New York, 2016.

Hagen, Rune Blix, *Hekser. Fra forfølgelse til fortryllelse*, Humanist Forlag, Oslo, 2003.

Hagen, Rune Blix, *Dei europeiske trolldomsprosessane*, Oslo, 2007.

The Hammer of Witches. A complete Translation of *Malleus Maleficarum*, Cambridge University Press, New York, 2009

Howe, Katherine (red), *The Penguin Book of Witches*, New York, 2014.

King James VI: *Demonology*, i Normand, L., og Roberts, G., (red) *Witchcraft in Early Modern Scotland*, (Exeter, 2000), 353-426

Marshall, Rosalind K., *John Knox*, Edinburgh, 2008.

Miller, Joyce, *Magic and Witchcraft in Scotland*, Musselburgh, 2010.

Levack, Brian P., *The Witch-Hunt in Early Modern Europe*, New York, 2016.

Normand, Lawrence og Roberts, Gareth (red), *Witchcraft in Early Modern Scotland*, Exeter, 2000.

Oldridge, D., (red), *The Witchcraft Reader*, Second Edition, Routledge, London and New York, 2008

Paterson, Laura, *The Witches' Sabbath in Scotland*,

Robertson, David M., *Goodnight my servants all. The Sourcebook of East Lothian Witchcraft*, Glasgow, 2008

Statham, Craig, *Lost East Lothian*, London, Edinburgh, 2011.

Willumsen, Liv Helene, "Narratologi som tekstanalytisk metode" i M. Brekke (red.) *Å begripe tekste*, Kristiansand, 2006

Willumsen, Liv Helene, *Dømt til ild og bål*, Stansund, 2013.

Willumsen, L.H., "A Narratological Approach to Witchcraft Trials: A Scottish Case", *Journal of Early Modern History*, 15 (2011)

Willumsen, L.H., *Seventeenth-Century Witchcraft Trials in Scotland and Northern Norway*
Ph.D.-avhandling, University of Edinburgh, 2008

Sekundær litteratur

Collins gem: Scots Dictionary, Glasgow, 1995.

Scott, Michael, *Scottish Wild Fowers*, Edinburgh, 2011.